

Зянон Пазыняк. Валеры Буйвал
**АБАРОНА КУРАПАТАЎ.
НАРОДНЫ МЭМАРЫЯЛ**

... КУРАПАТЫ ЗНАХОДЗЯЦЬ
АСТАНКІ АХВЯР ПАСАВЫХ РЭПРЕСІІ 1937-1941
ПАМ'ЯЦЬ ПРА ІХ БУДЗЕ ЖЫЦЬ У НАШЫМ

Варшава-Нью Ёрк-Вільня
2012 г.

**Змаганьне за Курапаты
і за абарону Курапатаў –
гэта, найперш, барацьба з КГБ,
з агентурай КГБ і „лубянскай” Расеяй,
са спадкаемцамі тых,
што тварылі генацыд.
Толькі ведаючы і разумеючы гэта,
можна зразумець сэнс
і зьмест падзеяў,
што разгортваюцца
вакол Курапатаў.**

(Фота Юзена Штанова)

1. Абаронцы Курапатаў – сябры Капсэрватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ, усталяваюць чарговы крыж.
2001 год. Зьлева направа: Валеры Буйвал, Алесь Чахольскі, Мікалай Крыварот, Сяргей Папкоў.

Зянон Пазьняк
Валеры Буйвал

**АБАРОНА
КУРАПАТАЎ.
НАРОДНЫ
МЭМАРЫЯЛ**

БВ

Варшава–Нью Ёрк–Вільня,
„Беларускія Ведамасці”,
Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве
2012 г.

УДК 947.6

П 12

На вокладцы фатаграфія Андрэя Кузьмечыка. Народны Мэмарыял Кўрапаты. Нахілены крыж. Шмуцтытул (фота №1). Абаронцы Кўрапатаў – сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ устанавіваюць чарговы крыж. 2001 год. Зьлева направа: Валеры Буйвал, Алесь Чахольскі, Мікалай Крыварот, Сяргей Папкоў. (Фота Яўгена Шатохіна).

© БВ

ISBN 9955-578-00-9

ПРАДМОВА

Гэтая кніга – не гісторыя Народнага Мэмарыялу Курапаты, і нават ня нарыс. Тут збор матэр’ялаў, часткова ўжо надрукаваных, а часткова напісаных аўтарамі адмыслова, з нагоды нядаўніх падзей, каб засьведчыць факты і праўду, і барацьбу за захаваньне памяці і магіл расстраляных людзей. Зьнішчыць магілы хочуць паслядоўнікі і нашчадкі тых, хто забіваў, ды людзі бяз памяці. Абараняюць – нашчадкі забітых, тыя, хто памятаюць і разумеюць. Такі васьмь двухсотгадовы расклад змаганьня з Усходам. Яно пэрманэнтнае і адбываецца ўсюды, дзе жыў і жыве беларус. І нават пасля яго сьмерці яно адбываецца гэтак змаганьне (ужо – за магілы). Ідзе барацьба за жывых і за мёртвых, і за „мёртвых”, хоць і жывых. Гэта ёсьць барацьба за нацыянальнае існаваньне.

Кніга складаецца з дзвух частак. У першай – адмысловыя фатаграфіі, артыкулы і матэр’ялы аўтараў. У другой (дадатак) зьмешчаны факсімільныя адбіткі з археалагічнай справаздачы, з кніг і артыкулаў Зянона Пазьняка, інтэрв’ю Сяргея Навумчыка, Аляксандра Лукашука. Тут (у дадатку) нібы своеасаблівае перавыданьне таго, што было надрукавана раней.

16 сьнежня 2011 г.

Зянон Пазьняк

НАД МАГІЛАМІ ПРОДКАЎ

(Выступ)

...*Курапаты* – месца, якое зьяўляецца *знакавым сымвалам Беларусі*. Тут самая страшная частка нашага мартыралогі і жудасная частка нашай гісторыі. Тут, у гэтым лесе, ляжаць ахвяры генацыду, сотні тысячаў нявінна забітых людзей. А ўсяго бальшавіцка-расейскія ворагі Беларусі забілі, закатавалі, замардавалі, вывезлі і расстралялі больш за два мільёны беларусаў.

2. *Зянон Пазыюк. 1995 г.*

Гэта зрабілі тыя, што некалі забівалі беларусаў-вуніятаў, разбуралі беларускія манастыры, палілі беларускія кнігі і творы мастацтва. Гэта зрабіла тая чарнасоценная арда, якая ў 1918 годзе напала на Беларускаю Народную Рэспубліку. Гэта зрабілі тыя варвары, якія замарылі голадам шэсьць мільёнаў украінцаў на Ўкраіне і мільёны людзей у Казахстане, вывезлі тысячы латышоў, летувісаў і эстонцаў у Сібір. Гэта зрабілі тыя, хто сем гадоў таму забівалі малдаван у Малдове, хто пасек сапёрнымі рыдлёўкамі грузінскіх жанчын у Тбілісі. Гэта зрабілі тыя, хто цяпер забівае чачэнскі народ.

Я яшчэ раз нагадваю пра паязз падзей. Як толькі рускія дзяржаўныя тэрарысты пачынаюць забіваць у Ічкерыі на Каўказе, тут жа ўзмацняецца маскоўская агрэсія на Беларусь. Вось жа і цяпер мы бачым гэты наступ.

А ці задумваліся мы, што можа стацца зь беларускім народам, калі расейцы захопяць Беларусь?

Ці гатовыя мы да вайны, ці гатовыя мы змагацца? Бо выбару ня будзе: альбо нацыянальная сьмерць пад маскалём, альбо барацьба за свабоду і незалежнасьць.

Шмат гадоў таму, дасьледуючы гэты Курапацкі дол, над прастрэленымі касцямі забітых продкаў я даў сабе клятву: покі буду жыць, дзе б я ні быў, буду змагацца з расейскім варварствам і з расейскай агрэсіяй, з расейскай імперыяй зла. У ёй – прычыны ўсіх нашых няшчасцяў. Хоціць беларусам быць нявінна забітымі. Хоціць паміраць ахвярным народам. Хоціць Курапатаў.

Для ўсіх нас, беларусаў, настае вызначальны час. Сёньня – *Дзяды*. Тысячы душ нашых продкаў прыляцелі зь нябёсаў сюды, на разбураныя магілы.

Разбураныя магілы ў Курапатах сьведчаць пра стан нацыі. Але ўсё можна напавіць, бо народ жыве, і жыцьцё не спыняецца.

Ці гатовыя мы прысягнуць над магіламі Дзядоў, каб усе нашы справы, каб усе нашы сілы, усе нашы думкі накіраваць на барацьбу за Волю, Свабоду і Незалежнасьць Беларусі?

Калі гатовыя разам, – то прысягнем разам. Калі не – то хай кожны сабе прысягне тут, пад Крыжам, на сьвятой і пакутнай зямлі. Бо памятаем: прысяга за Бацькаўшчыну над магіламі продкаў у Дзень Дзядоў дае сілу духа, моц цела і Боскую апеку.

Слава героям Беларусі!

Вечная памяць тым, хто загінуў за Радзіму!

31 кастрычніка 1999 г.

Зянон ПАЗЬНЯК

ВЕРМА Ў СЬВЕТЛЫЯ ДНІ

(Выступ)

...Дваццаць гадоў таму, 29 кастрычніка 1989 г. быў усталяваны Курапакі Крыж Пакуты ў памяць аб расстраляных продках.

Гэты сямімэтровы крыж прынесьлі на руках тысячы людзей праз увесь доўгі шматкілёмэтровы шлях. Яго паставілі тут усе разам пад гукі рэквіема. Сьвятары чатырох хрысьціянскіх канфэсіяў асьвяцілі яго і багаславілі памяць пра нявінна забітых.

З 1937 па 23 чэрвеня 1941 года энкавэдзісцікі каты – сталінскія камуністы – з дня ў дзень, з ночы ў ноч стралялі тут людзям у патыліцу і ськідвалі ў глыбокія ямы. У гэтых ямах закапаны цвёт беларускай інтэлігенцыі, пісьменьнікі і паэты, артысты, вучоныя і дасьледчыкі, інжэнеры і рабочыя, сяляне і беларускія настаўнікі. Кожную ноч па навакольлі і па ўсёй Беларусі езьдзіў чорны хапун і хапаў людзей. Масква спускала ў Беларусь сваім уладам і катам плян па арыштах і расстрэлах. Вынішчэньне людзей у Беларусі яны рабілі па графіку, штомесячна і штоквартальна. Масква прымала штодзённыя справаздачы аб забітых ахвярах. Толькі ў Курапатах савецкія акупанты забілі каля чвэрці мільёна людзей. Такіх Курапатаў шмат па ўсёй Беларусі.

За часы савецкай акупацыі Беларусі з 1919 па 1953 год (год сьмерці Сталіна) сталіністы-русіфікатары забілі больш 2-х мільёнаў беларусаў

(і гэта ня ўлічваючы вайну). Ворагі чалавецтва знішчылі заможнае працавітае сялянства, вынішчылі фізічна амаль дазваньня беларускую шляхту, расстралялі адукаваных людзей.

*Гэта нельга забыць ніколі, пакуль будзе ста-
яць белы сьвет і будзе жыць Беларусь. Савец-
кая акупацыя Беларусі пэрыяду Леніна-Сталіна
павінна быць прызнаная як рэжым генацыду і
нацыфікацыі Беларускага Народу.*

Сёньня Дзяды – сьветлае сьвята памяці і яднаньня з душамі продкаў. Сёньня Дзень усіх хрысьціянскіх Сьвятых, а заўтра Дзень Задушны, які патрабуе малітвы за ўсіх забітых і памерлых, за тыхсьветныя душы.

Запалім жа сьвечкі ў памяць. Паставім іх пад крыжы і на крыжы, на магілы, пакладзем туды беляя кветкі, устанавім крыжы, што прынесьлі з сабой.

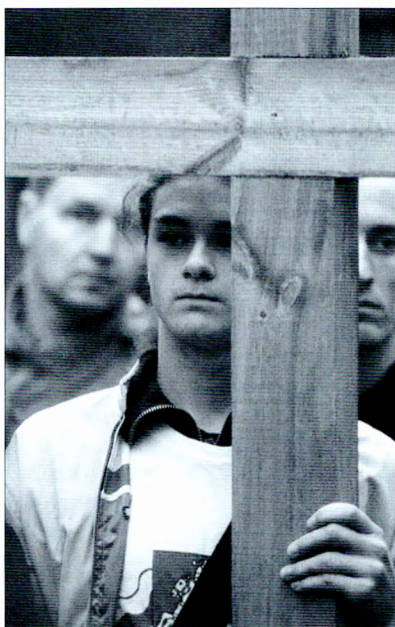
Сёньня нельга сьмяяцца, галёкаць, крычаць. Але ня трэба і жаліцца, плакаць. Сёньня дзень вечнасьці, перад якой мы роўныя ўсе – і тут, і там. Дзяды дапамогуць нам гэта адчуць.

*Шануйма ж нашых
дзядоў, нашу слаўную
мінуласьць, нашу культу-
ру і веліч і кожнага про-
стага чалавека.*

*Верма ў сьветлыя
дні, у нашу прышласьць,
у вольную будучыню
Беларусі.*

1 лістапада 2009 г.

Зянон Пазыняк

3. Дзяды ў Курапатах.

НАРОДНЫ МЭМАРЫЯЛ КУРАПАТЫ

(Выступ)

...Мінула 20 гадоў з таго часу, як Беларусь даведалася пра Курапаты. Памятаем, што гэтая падзея ўскалыхнула народны дух, узрушыла і мабілізавала людзей дамагацца волі, праўды і справядлівасці. Усё гэта засьведчыла, што, нягледзячы на 70 гадоў савецка-расейскай няволі і вынішчэння, наш народ ёсьць духоўна жывы і здольны змагацца за агульную справу. Рэчаіснасьць паказала, што менавіта з Курапатаў адбыўся штуршок, які прывёў да ўтварэньня Беларускага Народнага Фронту. Менавіта адсюль, ад гэтых расстрэльных магілаў, пачалося зь мёртвых устаньне Беларускай нацыі, якую ўжо зьбіраліся пахаваць ворагі Беларуччыны.

Курапаты займаюць асаблівае становішча ў Беларускай гісторыі і культуры. Тут сакральнае месца нашага мартыралогу і нашага новага Адраджэньня. Кожнае пакаленьне беларусаў павіна памятаць, шанаваць і берагчы гэтае знакавае і пакутнае месца.

Крок за крокам, дзень за днём, нягледзячы на цяжкасьці і разбурэньні, сакралізуюцца Курапаты, вырастаюць крыжы побач з соснамі, разлягаецца хвойная ціша... Там, дзе пра памяць забітых сьведчыць мноства людзей, – там зьяўляецца і жыве шчыры народны дух. Гэта якраз адбываецца ў Курапатах.

Народны Мэмарыял быў запачаткаваны 29 кастрычніка 1989 года ўсталяваньнем агульнага Крыжа Пакуты ў памяць усіх расстрэляных беларусаў. Потым доўгі час цягнулася барацьба з цемрашаламі, адбіваньне нападаў яўных і схаваных энкавэдзістаў. Беларускаю грамадзкасьць у гэтай барацьбе ўзначальваў Беларускі Народны Фронт.

У 2000 годзе ідэя Народнага Мэмарыялу была сістэмна распрацаваная ў Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ. З гэтага ж году пачалося яе паслядоўнае ўвасабленьне. „Народны Мэмарыял” быў задуманы як вынік натуральнага народнага шэсьця і крыжаўсталяваньня. Побач з прыродным лесам, унутры яго і разам зь ім, мусіў паступова зьявіцца „Лес Крыжоў”

як сымвал нявінна забітых душаў, што прараслі крыжамі і дрэвамі з палітай крывёю зямлі. Кожны беларус можа прынесці ў Курапаты (ці замовіць прынесці) свой Крыж у памяць расстрэляных людзей. Такім чынам мэмарыял „Лес Крыжоў” – гэта неперапынны, вечны працэс народнай памяці. Стаўленьнем крыжоў у Курапатах народ заўсёды будзе сьведчыць аб сваёй памяці пра генацыд, а сам мэмарыял робіцца паказьнікам, „баромэтрам” гэтае памяці.

Мінула сем гадоў – і Народны Мэмарыял ёсьць. Ён існуе і рухаецца, кіруецца ў вечнасьць. Высілка нашага руху, працы, сэрца і розуму – не змарнаваліся, не былі надарэмна.

Аднак, наперадзе працяг ня толькі працы, але і ідэі.

На пачатку тысячагоддзя рэжым вырашыў пракласці шырокую аўтастраду праз Курапаты. Прытым паспрабавалі справу знішчэння і справу абароны Курапатаў узяць у адны рукі. Але спробы праваліліся, дзякуючы, перш за ўсё, дакладнаму разуменьню сытуацыі і дакладным дзеяньням Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ. Тым ня менш, ускрай Курапатаў перарэзала шырокая шаша, па якой імацца аўтамабілі.

Зыходзячы з канцэпцыі Народнага Мэмарыялу як вечнага разьвіцьця і абнаўленьня (вечнага агню Памяці), разбуральная дарога стала таксама часткай гэтай памяці і зьместу змаганьня за яе сэнс. Гэты „антыпомнік”, пракладзены на камях забітых, таксама мусіць быць мэмарыяльным, як дысананс і сьведчаньне падтрымкі генацыду нашчадкамі забойцаў.

Я ўяўляю гэтую дарогу, вымашчаную з абодвух бакоў (пазначаную наўзбоч ад асфальту) контурамі пахавальных пліт, безыменных, толькі даты: 1937-1941. Паўз іх, як поўз шэрагі душ, едуць аўтамабілі па дарозе, якую зрабіў разбуральнік. Паабалал дарогі, таксама, – крыжы і помнікі-скульптуры, у два чалавечыя росты, расстрэляных людзей; глядзяць скамянелымі позіркамі на дарогу сучасных.

Ад Курапатаў дарога – у два канцы. І з абодвух канцоў Курапатаў стаяць дарожныя знакі абмежаваньня хуткасці – 20 км. Гэтага дастаткова, каб расстраляныя каменныя Дзяды паабাপал дарогі пазналі б і разглядзелі жывых. Сымваліка гэтай часткі Народнага Мэмарыялу: **MOMENTO MORI** – усё мінае, не мінае толькі сьмерць.

Зьменіцца час, і сама дарога тут стане мёртвай. Па ёй ужо ня будуць ездзіць машыны і зарастаць травой... Яна стане экспанатам злачынства. І скамянелыя людзі-помнікі паабাপал будуць яе дакорам.

Раз у год на Дзяды, разам з крыжамі, сюды прыносяць „Звон Свабоды”. Ён гучыць на Курапаккай Галгофе ў цэнтры Народнага Мэмарыялу. Не для мёртвых. Ён гучыць для жывых, каб над магіламі народа ўзмацнілі дух.

8 лістапада 2007 г. – 3 чэрвеня 2008 г.

Зянон ПАЗЬНЯК

Надрукавана: („Беларускія Ведамасці”, – 2008, №1 (63))

(Фота Алесь Чарольскага).

4. Народны Мэмарыял Курапаты. „Дарога на Галгофу” (да месца расстрэлу людзей).

5. Дзяды 29 кастрычніка 1989 г. Шэсьце ў Курапатах. Нясецьне Крыжа (кінакадр).

„Я РАЗУМЕЎ, ШТО ТВОРЫЦЦА МІСТЭРЫЯ”

29 кастрычніка 1989 году тысячы людзей прайшлі ад Усходніх могілак да Курапатаў, дзе правялі мітынг-рэжвіем і ўсталявалі першы крыж. Пра падзеі таго дня ўзгадвае першаадкрывальнік Курапатаў Зянон Пазьняк.

„У жыцці людзей часам бываюць дзівосныя аб’яўленьні лёсу. Адны бачаць у снах ці ў іншых знаках сваю будучыню, іншыя перажываюць ажыццяўленьне мары. За Саветамі, асабліва ў часы брэжнеўшчыны, ужо мала хто думаў пра незалежную Беларусь пад «Пагоняй»

і беларускім Сьцягам. Для тых жа, хто думаў, яна была як сьветлая мара, як фантазія, якая нейкім чынам сталася б, – але жыла толькі ва ўяўленьні...

І што ж? Прыйшоў час – і сьветлая мара ажыццявілася. Фантазія стала рэальнасьцю. Але не сама па сабе, а нашымі рукамі, справай і воляй.

Гэта быў час незабыўнага шчасся, а за плячыма – крылы.

З Курапатамі іншая гісторыя і іншая мара. Але ў істоте – вельмі падобная.

У 70-х гадах, калі я ўжо ведаў пра Курапаты і калі страшная таямніца гэтага месца мучыла розум, прыгнятала душу, – тады часта думалася, што вось, настане дзень, да якога я дажыву і буду сьведкам, калі здохне Савецкі Саюз і тысячы, моц людзей прыйдзе ў Курапаты і прынясе на сваіх плячах вялікі Крыж, і паставяць яго ў Курапатах на гары ў памяць забітых. І ўзвысіцца ён над усім лесам – Крыж Пакуты, які злучыць жывых.

У 1989 годзе я зразумеў, што хоць Савецкі Саюз яшчэ не сканаў, але вялікі дзень настае. Камуністы пасля сваёй ганьбы і паразы на Дзяды ў Менску 30 кастрычніка 1988 году цяпер ужо не рашыліся забараніць мэмарыяльнае шэсьце ў Курапаты.

Я выклаў свой плян Крыжовага шэсьця і ідэю ўстанавленьня Крыжа сябрам з кіраўніцтва Фронту. Плян быў прыняты, пачалася праца. Праект і зрабленьне Крыжа былі даручаныя групе мастакоў, якой кіраваў сябра Сойму БНФ Аляксей Марачкін. У групе працавалі Аляксей Шатэрнік, Хведар Ладуцька, Мікола Купава, Яўген Кулік, Віктар Маркавец і Сяргей Кляшчук. Мастакі выканалі ўсё добра і дакладна.

На раніцы 29 кастрычніка вялізны сямімэтровы Крыж быў дастаўлены да Ўсходніх могілак. Адтуль, па асацыяцыі зь мінулагаднімі падзеямі, павінна было пачацца шэсьце.

Я разумеў, што творыцца містэрыя, і шэсьце мусіць быць адпаведным, гэта значыць, адпавядаць сымбольшы падзеі. Яно павінна было мець во-

браз і назірацца ў прасторы. Трэба было знайсці трасу, дарогу для гэтага вобразу. І мы знайшлі гэтую дарогу. Памятаю, што я, рыхтуючы шэсьце, нават прамераў яе з сэжундамерам у руках.

Мы павялі людзей не ваколна, па вуліцах Каліноўскага ды Сядых, а па пустым касагоры, наўпрост, ад Усходніх могілак, уніз, у пойму рэчкі Сьлепіні і потым праз дамбу, зноў на вуліцу гораду. Гэта была амаль на кілёмэтар адкрытая мясцовасьць, на якой было шмат пешаходных дарожак. Мы выбралі сярод іх такую трасу, якая зьвівалася хвалямі, як зьмяя, як стужка на ветры. Па дарожцы можна было ісьці разам чатыром-пяці чалавекам, і калі дзясць тысячаў народу выпягнуліся ў даўжэзны ланцуг і пайшлі па касагоры гэтакім бясконцым сэрпантынам, з Крыжам, сыягамі, харугвамі і кветкамі, пайшлі на Курапаты – відовішча ўзнікла незабыўнае.

Галава шэсьця была ўжо на Лагойскім тракце, а хвост яго яшчэ спускаўся па сэрпантыне ад Усходніх могілак. Так было створанае ня проста шэсьце, а Крыжовы Шлях. Шлях з Крыжам, які на руках нёс народ у Курапаты.

Дарэчы, у вядомым, забароненым фільме Міхаіла Ждановіча «Дарога на Курапаты» ёсьць кадры гэтага гістарычнага шэсьця.

Значу, што, каб восем кілёмэтраў несці цяжкі Крыж, была створаная каманда чалавек шэсьцьдзесят, якія мелі знакі на адзеньні – белы шэсьціканцовы крыж на чырвоным фоне. Але па ходу шэсьця мноства людзей падыходзілі і па пераменцы несці Крыж. Кожны хацеў яго несці і далучыцца да містэрыі. Такім чынам, і тут створаны сымбаль – Курапакі Крыж прынёс на руках сам народ.

У Курапатах гучэў Рэквіем. Пад гукі Рэквіему паднялі і паставілі Крыж. Дзсяткі людзей кінуліся дапамагаць, кожны хацеў дакрануцца да яго рукой. Потым сьвятары ўсіх чатырох хрысьціянскіх канфэсіяў па чарзе асьвяцілі Крыж. Ад каталікоў – ксёндз Уладзіслаў Завальнюк, ад пратэстантаў – пастар Эрнэст Сабіла.... Вуніцкія дзяўчаты зь белымі кветкамі пад камандай ксяндза Яна Матусевіча сьпявалі беларускія псал-

мы. А з праваслаўнага сабору ў Менску прыехала цэлая каманда зь пяці ці шасьці духоўных асобаў і адслужылі цэлую службу з кадзілам і песнясьпевамі.

Потым ізноў гучаў Рэквіем, і быў жалобны мітынг. Мне вельмі цяжка было яго весці – душа напоўнілася трымценьнем... Вось яно, думаю, сталася, адбылося, ажыло заветнае... А яшчэ ж быў Савецкі Саюз, камунізм, КПСС. І, напэўна, ніхто, акрамя нас, фронтаўцаў, ня верыў у хуткі яго канец.

З прамоваў на мітынгу найбольш мне запамніліся словы беларусаў зь вёскі Цна, сьведкаў расстрэлаў у Курапатах. А таксама выступ Янкі Брыля, які расказаў, ізноў жа, амаль містычную гісторыю. Як у Быкаўні, пад Кіевам, у час эксгумацыі знайшлі ў расстрэльнай яме падпісаны выгарэтны муштук ягонага схопленнага НКВДзіста брата. Письменьнік дастаў з кішэні і ўсім паказаў гэты муштук.

Курапакі Крыж Пакуты павінен быў стаяць на гары, у цэнтры Курапатаў, на месцы, якое цяпер у Курапакі Народным Мэмарыяле называецца Галгофа. Аднак у 1989 годзе, пасля прызнання ўрадавай камісіяй факту НКВДзісцкіх расстрэлаў людзей у Курапатах, Саўмін хуценька паклаў там вялізарны валун з надпісам, што збіраецца тут нешта ўвекавечваць. Хітруны не зьбіраліся нічога рабіць у Курапатах, іхняя задача была – не пусьціць сюды Народны Фронт, абмежаваць ініцыятыву народу. Ужо і таго Саўміну даўно няма, а камень гэты ўсё ляжыць.

Мы паставілі Крыж перад уваходам, на самым пачатку курапакскага лесу, разумеючы, што ён будзе не прадметам, а сакральнай зьявай, сымбалам у памяць пра генацыд. Прыйдзе час, і мы ўсталяем гэты крыж са сталі, на трыццаць мэтраў, на курапакскай Галгофе, каб відаць быў над лесам здалёк. Каб кожны бачыў і разумеў, як трэба берагчы свабоду, жыцьцё, Беларусь і народ.

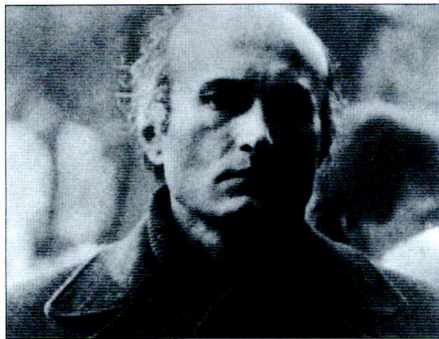
Зянон Пазьняк

(Запісаў Сяргей Навумчык, 28.10.2009, радыё Свабода)

КУРАПАТЫ. ДЗЕСЯЦЬ ГАДОЎ ПАСЬЛЯ

(Да 10-годдзя БНФ)

Калі я цяпер азіраюся на дзесяць гадоў устыч, то не магу збавіцца ад вострага адчування спрэсаванага часу. Якраз у гэтае дзесяцігоддзе адбыліся ў нас падзеі, якія фармуюць будучыню, выклікаюць перамены асноў. Адной з такіх падзеяў, я лічу, было адкрыццё праўды пра Курапаты.

6. *Зянон Пазыняк 29 кастрычніка 1989 г.
Рэжвіем у Курапатах.*

У гісторыі кожнай нацыі ёсць свой лёс, свая ўдача, сваё наканаванне, якія абумоўленыя і вынікаюць з характару людзей. Тут ня трэба нічога шукаць звыш. Звыш дадзена толькі жыццё. І тым ня менш у гэтым фізічным, сацыяльным, духоўным жыцці ёсць падзеі, зьявы, і нават прадметы, якія набываюць знакавае, вызначальнае, сымвалічнае значэнне для цэлых эпох. Такім вызначальным сымвалам і знакам зьяўляюцца для беларусаў Курапаты.

Знакавая зьява характарызуе грамадства і вызначае яго. Каб даведацца, што ёсць за грамадства ў Беларусі і ў якім стане яно знаходзіцца, варта зьездзіць у Курапаты і паглядзець. Можна не задаваць ніякіх пытанняў. Разумны ўсё зразумее.

Дэдуктыўная лёгіка падказвае цалкам лягічны працэс, што, каб перамяніць грамадства, дастаткова змяніць яго знак. І я пагаджаюся з гэтым.

Дык ідземце ж у Курапаты і прывядзем у парадак усе магілы, пасадзім кветкі, паставім крыжы, пасыпем дарожкі чысьцюткім пяском і пабудуем там Беларускі Храм, дзе будзе гучэць вечны рэжвіем *Зь мёртвых устаньня* тым, якіх забілі, тым, што маўчалі і вечно маўчаць.

Калі мы гэта зробім і калі гэта станецца, то мы заўважым ужо перамены, іншае грамадства, іншыя дачыненні і іншы народ. Калі ня зробім, то ўбачым, што бяз змены ў грамадстве нічога не пераменіць ў запушчаных, згджаных і зня-

вечаных Курапатах – духоўным люстэрку беларускай нацыі.

***

Пра знакавае значэнне Курапатаў падсвядома я здагадваўся даўно, яшчэ ў 70-х гадах. Мне было абсалютна зразумела, што трэ́ было берагчы таямніцу. Інакш камуністы знішчылі б гэтае месца.

Такі вопыт я ўжо меў пазней у гісторыі з Лошыцай пад Менскам – месцам, такім жа, як Курапаты. Сьляды Лошыцкіх расстрэлаў энкавэдзісты знішчылі ў 1988 годзе, прасачыўшы, як я думаю, накірунак маіх дасьледванняў.

Калі мець на ўвазе нармальнае разьвіццё грамадства, то абсалютна недапушчальным ёсць забыццё нацыянальнай гісторыі, і асабліва – страты памяці пра генацыд, пра трагічныя зьявы нацыянальнай мінуласці, якія перажылі людзі. Забыццё гісторыі прыводзіць да зьнікнення культуры. Забыццё нацыянальнага мартыралогу – да бездухоўнасці і паўтарэння забойстваў.

На шчасьце, былі беларусы, якія рупіліся пра памяць. Першай працай, якая расказала сьвету пра ленінска-сталінскі гулаг, стала выдатная кніжка ўспамінаў салавецкага вязьня бальшавікоў Францішка Аляхновіча „У кіпчоўку ГПУ”, выдданая ў сярэдзіне 30-х гадоў і адразу перакладзеная на шмат якіх мовы Эўропы.

Я прачытаў яе ў бібліятэчным спэцфондзе ў Вільні дзесьці ў пачатку 70-х гадоў, тады, калі ўжо ведаў пра Курапаты. Кніга ўрэзала мяне мастацкім узроўнем і інтэлеггентнасьцю мовы, уменьнем пра страшную турэмную бальшавіцка-расейскую рэчаіснасьць, палоньнікам якой быў Аляхновіч, расказаць спакойна, з вышыні культурнага чалавека.

6а. Народны Мэмарыял Курапаты.

Мне приходзілася назіраць ня раз, як, знаходзячыся ў грубых умовах савецкай рэчаіснасці, нармальныя людзі – беларусы – ламаліся, апускаліся і станавіліся падобнымі на тых, хто акупаваў нашу краіну. Але былі і такія асобы, як Францішак Аляхновіч, Ларыса Геніюш, Адам Станкевіч і іншыя вязні ГУЛАГу і пакутнікі-беларусы, якія духоўна ўзвышаліся над бальшавіцка-расейскім лагерным брудам і нішто не запляміла іхняй душы. Гэта ўсё былі людзі, якія даўно ахвяраваліся служыць Беларусі. У іхных сэрцах заўсёды была Беларусь. Ім давала моцы беларуская ідэя незалежнасці і вольнай Бацькаўшчыны.

Кніга Аляхновіча, размовы з незабыўнай Ларысай Геніюш і іншымі вязнямі ГУЛАГу мяне найбольш умацавалі ў думцы, што трэба абавязкова давесці сьвету праўду пра Курапаты. Але як? Як гэта зрабіць пад савецкай акупацыяй, дзе бязмежна пануюць КПСС і КГБ? Нават самы добры мой плян мог бы нечакана і незалежна ад мяне перавярнуцца ў тых умовах якім-небудзь спорткомплексам з басэйнам на месцы Курапатаў ці падземнымі гаражамі для партыйнай намэнклятуры і ветэранаў НКВД.

***

З усёй гісторыі паслясталінскай саветчыны 70-я гады мне падаюцца найбольш задушлівымі. Гэтая духата, здавалася, вісела ў паветры, гайдалася і гусьцела пад п'яныя песьні здэнацыяналізаваных людзей. Залаты час намэнклятуры. Ён асацыюецца ў мяне чамусьці зь вернападданыцкай фізіяноміяй першага сакратара ЦК КПБ Машэрава, зь яго тандэтным актэрствам і пустапарожнімі выступамі пра „камуністычную цывілізацыю“, з апэрацыяй „галінкі“, калі па яго загаду на корм каровам зьсякалі хмызьняк (тлумачу для гарадзкіх: каровы хмызьняк не ядуць), зь яго кар'ерным імкненьнем скочыць у Крэмль. Гэты манкурт і „друг пісацелей“ імкнуўся першым прывесці Беларусь да камунізму: пазачыняў амаль усе беларускія школы, паўсюдна ўвёў расейскі „язык“ і вывёў беларускую мову з афіцыйнага ўжытку; ён асабіста ініцыяваў зьнішчэньне гістарычных цэнтраў беларускіх гарадоў і старажытнай вуліцы

Няміга ў Менску, і пры гэтым заігрываў з членамі Саюзу пісьменьнікаў, якія атрымлівалі падачкі і цешыліся асабістым знаёмствам.

Рэдка хто з кіруючых царкоў выклікаў большую нянавісьць і агіду ў нармальных беларусаў, чым Машэраў. Цяпер – хіба што толькі Лукашэнка. Невыпадкова, што непрыяцелі Беларусі стараліся зрабіць культ з гэтага прыхільніка Масквы і невылечнага русыфікатара.

Недзе ў 80-м, едучы з недазволенай хуткасцю ў партыйным картэжы, машына Машэрава ўрэзалася ў прычэп з бульбай, і ён забіўся. Зьявіўся іншы царок, потым – іншы, потым яшчэ

7. Францішак Аляхновіч.

іншы. Усе яны аднолькава любілі ўладу. Усе яны аднолькава не любілі Беларусь.

***

У пачатку 70-х гадоў я жыў у мікрараёне Менска ля Лагойскай шашы па вуліцы Кальцова. Хто быў гэты Кальцоў – ніхто ня ведаў. Сярод вядомых беларусаў такога прозьвішча не чуваць. Быў такі Кальцоў у Расеі (там гэта даволі вядомы паэт). Аднак у домакіраўніцтве мне казалі, што „Кольцов – это революционный деятель пар-

тии". Ну ды Бог зь ім. Вуліца Кальцова была на ўскраіне горада. Адсюль адкрываўся від на палі і далёкі лес. Побач, справа ад жытнёвага поля, – вёска Зялёны луг. Пазней, ужо ў канцы 80-х, я занатаваў сабе ў сшытак і пра гэтую вёску, і пра гэты лес:

Дзе вёска некалі стаяла – цяпер
мікрараён.

На Курапаты – від.
З вакон дзвятага паверху
Так вока суцяшае лясісты краўвід.

Там чвэрць мільёна душ нявінных,
Людзей – цвет нацыі –
Пад шльнікам ляжыць,
Замучаных, забітых, скатаваных.
І вымірае памяць навакол
У вёсках здратаваных.

Пяць год перад вайной бальшавікі
Штодня, штоноч машынамі вазілі,
Вязалі, ламалі рукі, білі,
Сьмярдзючым коркам затыкалі рот,
Каб слоў ня чуць на мове людзкай,
І па-майстэрску ў галаву
Стралілі куляй з матам рускім.

Здаецца, няма лепшага стану душы, калі цёплым летнім вечарам ісьці ўздоўж маладога жыта, якое красуе ў абрамленьні сасновага лесу і хораша пахне зялёным соладам. Унізе на доле – зялёны луг. Пэўна, ад яго і пайшла назва вёскі. Усё проста. Проста, як вечнасьць. Неяк, гаворачы пра гэтую вечнасьць і хваёвае хараство з зялёналужскімі дзядамі, я і наштурхнуўся на тое, што хавалася ў тым недалёкім лесе – месца расстрэлаў НКВД. Потым пра тое ж мне расказваў мой добры знаёмы інжэнер Яўген Шмыгалёў, які даўно ўжо чуў апавяданьні вясцоўцаў. Калі мы першы раз прыйшлі ў гэты лес восеньню, пад нагамі шапацела апалае лісьце, зьдзімалася ветрам у западзіны магільных ям. Іх было безліч. І гэта мяне ўразіла, як маланка. Няўжо такую страшную справу ня ўдасца падняць на сьвет Божы, няўжо ізноў усё вымра ў нябыт. Бяссьлілле нэрвалавала:

Калі ж апошні сьведка дзён
У дол пясчаны сыйдзе,
Тады ізноў крывёй бакал
Налье сатрап і злыдзень
І баль пачне сярод чумы чырвонай,
Каб выпілі да дна
І вымерлі пад карань.

Памятаю, як доўга тады ў Курапатах хадзілі мы па гары, спаласаванай магіламі расстраляных. Пік камунізму.

Зрэшты, кожны „генсек” рабіў свой пік камунізму. І кожнаму неяк удавалася. Не пашанцавала толькі Гарбачову. Гэты, наслухаўшыся пра эўракамунізм, пачаў сумяшчаць несумяшчальнае: камунізм і дэмакратыю, рынак і сацыялізм, галоснасьць і партыйнасьць, суверэнітэт і імперыю. Жылі ад зьезду да зьезду. Здалося мала. Рашылі сабраць яшчэ XIX-ю партыйную канфэрэнцыю КПСС, каб вырашыць усе пытаньні. Сістэму пачало трэсьці. Ужо былі аб’яўлены галоснасьць, перабудова і паскарэньне. Высьвятлялі: хто перабудаваўся, а хто яшчэ не; савецкія пэты пісалі вершы пра перабудову, „чысьцілі сабе пад Леніным” і г.д. Ніхто толкам ня ведаў, што трэба, але кожны па-свойму імкнуўся патрапіць у тон. Стваралася вялікая прапагандная помпа.

Стала зразумела, што расказаць людзям пра Курапаты можна паспрабаваць якраз цяпер, перад гэтай іхняй XIX-й партканфэрэнцыяй, калі сэрвільная партбілетная публіка была псыхалягічна паралізаваная з-за няпэўнасьці арыентыраў, а верхнія бонзы хацелі засьведчыць прыстойную міну, гэтакі камунізм „з чалавечэскім ліцом”.

***

Зімой 1987 года я заплянаваў археалагічныя раскопкі на пачатак мая 1988 года і адразу пачаў мэтанакіраванае апытаньне сьведкаў у Менску і ў вёсках вакол Курапатаў. У гэты ж час паабпал лясной дарогі пачалі высякаць просеку ў Курапацкім лесе. Зьбіраліся пракладваць трубу газавода. Ня выключана, што пры пракладцы трубы маглі б закрануць і магілы (так яно потым і здарылася). Усё прысьпешвала выступіць менавіта ў гэты час.

За паўгода я ўсё грунтоўна і дакумэнтальна падрыхтаваў. Апісаньне вынікаў археалагічных раскопак, акрамя навуковай справаздачы, я аформіў яшчэ пратаколам з прыцягненьнем сьведкаў і афіцыйна заверыў у мясцовым воргане ўлады. Гэтага рабіць не патрабуецца, але я зрабіў, а кіраўнікоў мясцовай ўлады запрасіў на месца раскопак, каб сваімі вачыма ўбачылі, што падпісваюць.

Артыкул „Курапаты – дарога сьмерці“ быў мной напісаны і ўдакладнены зь Яўгенам Шмыгалёвым за два дні, і тут жа аднесены ў рэдакцыю „Літаратура і мастацтва“. Рэдактар Анаголь Вярцінскі адсутнічаў, бо знаходзіўся ў доўгай замежнай камандыроўцы. Намесьнік рэдактара Мікола Гіль адразу вырашыў артыкул друкаваць і звярнуўся да Васіля Быкава з прапановай напісаць прадмову. Ён шукаў падтрымкі перад ЦК КПБ, бо газета цэнзуравалася ў ЦК. Там праглядалі змест кожнага нумару „ЛіМа“ і маглі запатрабаваць для чытаньня і спыніць любы матэрыял.

Адразу пачаўся шалёны ціск на Міколу Гіля. Патрабавалі зьняць артыкул. „Страна была, – як пісалі тады савецкія газэты, – в преддверии“ XIX-й партыйнай канфэрэнцыі. Але рэдакцыя, якая стала на мой бок, супраціўлялася. Справа даходзіла да таго, што, па распараджэньні ЦК, спынялі нават паліграфічныя машыны, калі павінен быў выйсьці нумар з артыкулам. Час цягнуўся не на маю карысьць.

І тады, відаць, упершыню за ўсю гісторыю газэты, узбунтавалася рэдакцыя „ЛіМа“. На агульным сходзе абмеркавалі сытуацыю, выказалі абурэньне і падтрымалі рашэньне друкаваць артыкул. Здарылася неверагоднае. У ЦК прамагалі. Трыяга чэрвеня артыкул быў надрукаваны.

***

Рэакцыя на артыкул была такой, якой я і спадзяваўся. Крытычны настрой супраць КПСС быў тады на ўздыме – і балота завагалася, завухкала і заёхкала. Дзе-нідзе газэту зачытвалі да дзірака. Інфармацыя ўразіла шмат каго. Але найбольшае ўражаньне і пераацэнкі яна выклікала сярод інтэлігенцыі, моладзі, рабочых і тых, хто пацярпеў ад камуністаў.

Кіруючыя камуністы былі крыху разгубленыя і рэагавалі даволі вяла. Большасць зь іх прыйшлі ў кіраўніцтва партыі ў 60-х–80-х гадах і ня мелі непасрэднага дачынення да забойстваў.

Затое азвэралі розныя маразматыкі пад агульнай назвай „ветэраны“, гэта значыць – рускія пэнсіянэры НКВД, СМЕРШу, былыя камісары, адказныя партызанскія кіраўнікі партыі і ўраду і іншыя акуланты, што аселі ў Беларусь на пэрсанальных пэнсіях дажываць сваё подлае жыцьцё. Гэтыя то якраз і былі па горла ў крыві, а некаторыя, можа, й стралялі ў патыліцу.

Я памятаю іх яшчэ ў сіле пры Сталіне, і ў час калектывізацыі, сьведкам якой я быў. Я памятаю тады іхнюю пісталетную савецкую „уласць“, іхнія крыкі, вытарачаныя вочы і ідэалёгію „маць-перамаць“.

Да часу адкрыцця Курапатаў яны аслаблі, пайшлі на заслужаны адпачынак, сноўдаліся бездапаможна цэлымі днямі па асеньніх бульварах ля бронзавых бюстаў, выклікаючы жаласьць да старэчай нямогласьці. Крымінальныя бандыты звычайна не дажываюць да глыбокай старасьці. Такое ў іх жыцьцё. Насупраць, бандыты дзяржаўныя, палітычныя жывуць доўга. Зь іх робяць герояў.

Памятаю, у Горадні ў час спатканьня з выбарцамі, я атрымаў з залі ананімную пісьму, напісаную дрыжачым склератычным почыркам: „Слушай ты, фашист недобитый, плюю в твою белорусскую рожу! Как жаль, что ты мне не попался в 49-м, когда мы в Западной Белоруссии таких националистов, как ты, отправляли в расход. С каким бы удовольствием всадил бы я тебе в спину нож. Ты, жалкий трус, не считаешь мою записку, а жаль: пусть бы все знали, какая ты сволочь.“

Я зачытаў записку і сказаў: “Камуніст, які напісаў гэтую записку, устаньце.” Мёртвая цішыня – і ніхто ня ўстаў.

Усе гэтыя азлобленыя спарохнелыя здані, увешаныя мэдальмі за забойствы нашых землякоў, нагадваюць мне таго Джэк-Лёнданскага састарэлага зьнямоглага ваўка, што стараўся кусаць чалавека, ня маючы сілы ўжо нават сьціснуць сківіцы.

Я ніколі ня меў ніякіх ілюзіяў адносна гэтай воўчай пароды людзей, у якім бы веку яны ні

былі. Я ніколі ня меў сумнення адносна іхняй адказнасці і іхняга пакарання. Нават за хвіліну да сьмерці яны павінны б былі быць асуджаныя і пакараныя.

Я добра ведаў, зь кім маю справу, і добра ўсведамляў: праўда пра Курапаты павінна перамагчы. І праўда перамагла.

Перамагла таму, што дапамог Бог. Перамагла таму, што дапамагло нашае грамадства і таму, што падтрымала міжнародная супольнасць.

***

Я бачыў, што камуністы мяне недацэнвваюць. За часы бязьмежнай улады яны набраліся столькі плебейскага снабізму, што не маглі спусціцца ўніз, да нейкага там гісторыка. Я не перажываў, бо ім жа й горай. Мяне здзіўляла іншае: чаму камуністы і ветэраны НКВД робяць усё так, як мне трэба, а не па-свойму, не па-зладзейску? Яны, як і трэба было, стварылі Дзяржаўную камісію, перадалі справу ў пракуратуру. Пракуратура пачала следства і вырашыла рабіць эксгумацыю з прыцягненнем сілаў Рэспубліканскай пракуратуры, Міністэрства Унутраных Справаў, Акадэміі Навук, Міністэрства абароны, грамадзкіх назіральнікаў, прадстаўнікоў мясцовай улады і сьведкаў.

У Акадэмічны інстытут Гісторыі прыслалі афіцыйны ліст з просьбай: „для ўдзелу ў выбарачнай эксгумацыі вылучыць супрацоўніка Інстытута – спецыяліста ў вобласці археалогіі”. Дырэктар Інстытута наклаў рэзалюцыю: „Прыняць удзел З.С.Пазыняку”.

Складвалася ўражанне, што мае непряцелі, гэтак жа, як і я, хацелі правесці грунтоўнае даследаванне з прыцягненнем усіх сілаў. А гэта якраз тое, што мне было трэба. Закулісныя дырыжоры, відаць, спадзяваліся выкарыстаць раскопкі супраць мяне.

Перад пачаткам працы сабралася нямала людзей: кіраўніцтва Пракуратуры БССР, адказныя чыноўнікі Міністэрства унутраных справаў, журналісты, члены Дзяржаўнай камісіі. Прыехалі Васіль Быкаў і Алесь Адамовіч. І вось мы пачалі. Што будзе ў зямлі – я ўжо ведаў. Амаль да двух мэтраў ішоў чысты пусты пясок, у якім часам трапляліся фаліянгі чалавечых пальцаў. Для ар-

хеолога – гэта ўжо званочак, што грунт быў пераварушаны праз некалькі гадоў пазьней, пасля засыпкі магілы. Але сярод афіцыйных асобаў, якія не адыходзілі, запанавала ўзбуджэнне. Яны сталі гаварыць голасна між сабой, ужо ня глядзячы на мяне, сьмяяцца, адпусцаць жаршкі, класыці рукі ў кішэні, хіхікаць, маўляў: „нічога нет”. Пракурор БССР Тарнаўскі пакуруіцца, бадзёрым крокам пашыбаваў да машыны і паехаў у сваю пракуратуру дакладваць. Але ён пасыпаўся (гэткі нешярплівец).

Паказаліся ніжнія пласты забітых: прастрэляныя чарапы з дзіркамі ў патыліцы, рэвальверныя гільзы, кулі, гумовыя галёшы, пазначаныя 1937 годам з маркай фабрык „Красный богатырь” і „Резинтрест”. Запанавала цішыня. Твары чыноўнікаў сталі сур’ёзнымі, як на пахаванні. Раптам яны зразумелі, што тут не да жартаў.

***

Далей на працягу паўмесяца была толькі праца. Вынікі яе вядомыя. Я раскажаў потым пра іх у артыкуле „Шумяць над магілай сосны” (надрукаваным ў ЛІМЕ) і ў справаздачы аб археалагічных раскопках. Ааналіз вынікаў паказаў, што магілы ў Курапатах пазьней, дзесці ў канцы 40-х гадоў, былі раскапаныя, а косці зь іх – выбраныя. Археалагічна гэта пераканаўча даказваецца і пашыварджаецца іншымі звесткамі. Хто б мог такое зрабіць? Пэўна, той, хто зацікаўлены схаваным злачынствам.

Пасля выпадку з Катывіно (вёскай у смаленскай Беларусі – смаленскія Курапаты, – дзе, пачынаючы з 1935 года, расстрэльвалі беларусаў і пра якую сьвет даведаўся толькі пасля расстрэлу там польскіх афіцэраў), Берыя і Цанавя, а магчыма, і Джугашвілі, маглі зрабіць высновы і даць загад аб выбарцы трупаў у менскіх Курапатах. Людзям, якія за адну ноч эшалонамі вывозілі цэлыя нацыі, прыдумалі „душугубку” і „мясарубку”, стварылі сыстэму ГУЛАГа, зрабіць гэта было нескладана.

Самаўпэўненныя, і нават агрэсіўныя паводзіны камуністаў перад археалагічнымі даследаваннямі Курапатаў тлумачацца, на мой погляд, тым, што яны мелі інфармацыю з пэўных крыніцаў, бышчам бы ў Курапатах нічога няма.

Камуністы фатальна прайгралі, як прайграюць забойцы. Схаваць забойства цяжка, а масавае – немагчыма. Хоць камуністы ўвесь час рупіліся пра схаваўне сваіх крывавых таямніцаў. Рупіліся рознымі спосабамі.

У 60-х гадах, напрыклад, калі кіраўніцтва савецкіх партызанаў (энкавдзшнікаў, якія апанавалі ўладу ў Беларусі) узмоцнена пампавала тут партызанскі культ, узнікла ідэя стварэння паказушнага помніка спаленай немцамі беларускай вёскі. Выбралі вёску пад назовам Хатынь, бо назва яе пераклікалася з вядомай ужо беларускай смаленскай Хатыньню, а ў ангельскай мове абедзве пішуцца (Катынь) і вымаўляюцца падобна. Назва другой вёскі павінна была зацьміць сваім зместам назву першай. На гэта былі кінутыя велізарныя сродкі і падключана магутная прапагандысцка-турыстычная машына. Эфект быў дасягнуты. Міф створаны.

Але нічога не ўратавала бальшавікоў. Знайшліся дакуманты пра смаленскую Хатынь (Катынь) (хоць і ня ўсе дакуманты). Стала вядомай праўда і пра менскую Хатынь.

Хатынь была спаленая ў выніку сьвядомай, тыповай і прадуманай правакацыі савецкіх партызанаў. Такіх правакацыяў яны стварылі на Беларусі тысячы. Каля ахвярнай вёскі спэцыяльна забівалі немца ці абстрэльвалі нямецкую машыну (як каля Хатыні), а сьяды рабілі – у вёску. Па сьлядах ішлі нямецкія карнікі і палілі паселішча, часта разам зь людзьмі. Такім чынам партызанскія энкавдзісты і іх штаб у Маскве ўзбуджалі ў беларусаў нянавісьць да немцаў і заганялі людзей у партызаны.

У час Другой Сусветнай вайны энкавдзісты працягвалі вынішчаць беларусаў ня толькі непасрэдна, але і рукамі немцаў. За вайну, калі верыць савецкай статыстыцы, ў Беларусі было спалена больш 9-ці тысячаў вёсак і іншых паселішчаў. Вось такі вынік расейска-нямецкай камуністычна-фашыстоўскай супольнай працы па вынішчэнні беларусаў. Нагадаю, разам яны забілі амаль траціну беларускай нацыі.

***

Мне ўспомнілася гэтая лічба замардаваных беларускіх вёсак, калі ў 70-х гадах, за часы пана-

вання галоўнага русіфікатара Машэрава пад яго непасрэдным ідэалагічным наглядам быў распрацаваны і зацьверджаны для Беларусі адмысловы плян аб „пэрспэктыўных” і „непэрспэктыўных” вёсках і аб узбудзьненні паселішчаў. Згодна гэтага пляну, які пачалі ажыццяўляць, з 34-х тысячаў беларускіх вёсак пакідалася крыху больш 9-ці тысячаў. Астатнія плянавалі паступова зьнесці, а насельніцтва перасяліць у іншыя, „пэрспэктыўныя” паселішчы. Плян пачалі ажыццяўляць з таго, што ў „непэрспэктыўных” вёсках спынілі сацыяльнае, матэрыяльнае, эканамічнае і іншае разьвіцьцё. „Непэрспэктыўныя” вёскі пакідалі на выміраньне і заняпад.

Калі б гэты антычалавечы плян машэраўскія камуністы на Беларусі пасьпелі б ажыццявіць, то па сваіх разбуральных выніках для нацыі ён быў бы фатальным, пераўзышоў бы і калектывізацыю, і Чарнобыль разам узятая. Беларусы як народ ужо маглі б не падняцца.

Беспакоранасьць, адсутнасьць супраціўленьня, пакорнасьць людзей і магчымасьць рабіць з насельніцтвам усё, што заўгодна, ап’яняла нягоднікаў-кіраўнікоў і нягоднікаў-выканаўцаў.

***

– А харашо стрэляць вораг народа, – выхваляўся мясцовы энкавдзіст Грышка Бацян, глушачы самагонку з цнянскімі камуністамі, – как врэжэш із нагана, так шчэпкі летят.

Гэтыя словы падонка пераказалі мне старыя цнянцы. Грышку добра памятае Галіна Сьцяпанаўна Жукоўская (1924 года нараджэньня, па мужу – Сідзякіна). Гэты Грышка – жыхар вёскі Цна. (Дарэчы, рэдкая зьява, што ён быў мясцовы, бо ў НКВД на Беларусі былі амаль выключна расейцы.) Дык вось гэты Грышка забіў у Курапатах бацьку і маці Галіны Сьцяпанаўны і выхваляўся потым перад цнянцамі:

– Жуковскіх я сам стрэлял.

Грышка гаварыў, як умеў, толькі па-руску. Беларускаю мову „прэззірал”, „іба на ней разгаварывалі вораг народа”.

А аднойчы Грышка пакрыўдзіўся на начальства і з маркоты напіўся ў бэлю.

– Я работаю чэсна, па-бальшавіцкі, а ані..., – і Грышка трос пальцам у бок „іх”.

Справа была ў тым, што Грышку выдалі новы шыняль. Пасля першага ж расстрэлу ў новым шынялю ён абпырскаў яго крывёй і гэтак і хадзіў, за што атрымаў вусную вымову ад начальства, маўляў, праца павінна быць „чыстай”. Але Грышка пакрыўдзіўся, бо „работал чэсна”, і ходзячы абпырсканы крывёй, відаць, спадзяваўся сваімі пачорнымі мазгамі на пахвалу. А тут – асечка. Было з чаго напіцца.

У Курапацкіх магілах выяўлена шмат чарапоў з велізарнымі рванымі адтулінамі ў ілбе (5-7 см у дыяметры). Гэта выходы куль, калі наган шчыльна прыстаўлялі да патыліцы. Парахавыя газы разам з куляй ішлі ў чэрап і вырывалі на выхадзе вялікія дзіркі ў ілбе. У выніку – кусты і дрэвы вакол месца расстрэлу, як сьведчылі відавочцы і самыя забойцы, былі абпырсканы крывёй і чалавечымі мазгамі. Такая „мокрая” была работа ў катаў.

Стаміўся Красны Іваноў.
Наган ад стрэлаў раскаліўся.
Шыняльку выцер ад крыві
І папярскай задыміўся.

Памёр забойца Грыгорый Ботян у 1954 годзе сваёй сьмерцю.

Восенню 1989 года, туманным днём, праз 50 гадоў пасля падзеяў я ішоў з кінарэжысёрам Міхаілам Жданоўскім і апэратарам па вуліцы Цны. Здымалі фільм пра Курапаты. За плотам, у адным з двароў на страсе пуні я ўбачыў жоўты чалавечы чэрап. Мы зайшлі ў брудны засьмечаны двор, дзе рохкалі каравыя сьвіньні. Уядаў сабака. З хаты выскачыў рыжы няголены маладзён гадоў пад трыццаць у чорным брудным картовым камбензіоне.

– Адкуль чэрап? – спытаў я.
– Знайшоў на звалцы, ішчу корм сьвіньям, – азваўся рыжы.
– Навошта паклаў на страху?
– А пусьць палежыт, чалавек он, знаеце, па прыродзе сваёй – звер, вечная барба, сегодняя ты, а завтра – я.

Рыжы гаварыў выключна па-расейску, што тут, у гэтай запушчанай асенняй вёсцы выглядала нейкім дзікунствам.

– Вы філэсаф? – спытаў я.
– Нет, я філосафіі не чужд, но большэ а сьвіньямі. Чалавек, відзіце лі, сушчэство прадажнае, а сьвінья – ана есьць сьвінья: жыўотнае палезнае. Не так лі?

8. Курапаты. Парэзкі расстралянага чалавека.

(Фота З. Павлова).

9. Парэіткі расстраляных у Курапатах.

Я прыгледзеўся да рыжага. Ён сьмярдзеў, як парсюк. Бялесыя вейкі і чырвоныя прыпухлыя дужкі павек, зялёна-жоўтыя пустыя вочы, прыадчынены рот (алькагольны тып вырадка). Я толькі цяпер зразумеў, што перада мной ненармальны. Я павярнуўся і моўчкі пайшоў да брамы.

– А я знаю, каво вы ішчэце: Грышку Бацяна, – пачулася ўслед. – А нет Грышкі, – прадаўжаў ненармальны, – нет, удрал Грышка на кладбішча, а вы ішчэце. Я відзел, вы к сестрэ ево заходзілі в дом. А нет сестры, умерла. А я вот живу.

– Адкуль ты ведаеш пра Грышку? – спытаў я.

– Как не знаць, сыхал. Я то – племяннік ево, вот і знаю.

Мяне раптам уразіла сымволіка становішча. А можа, тут ужо не сымволіка, а генэтыка? Генэтыка сталінізму.

Ненармальны нешта яшчэ гаварыў, але я ўжо ня слухаў.

***

Сюжэт з ненармальным нельга было паказаць у кіно па маральных прычынах, і рэжысёр Жданоўскі выключыў яго з свайго фільма „Дарога на Курапаты“. Гэта выдатны фільм. Але як толькі ён быў гатовы (а гэта яшчэ пры Шушкевічы-Кебічы), стужку тут жа, пасля першага прагляду, арыштавалі і паклалі на

10. Зянон Пазыняк у час археалагічных раскопак магіл расстраляных у Курапатах. 1988 г. (Кінакадр).

паліцу. Там яна і цяпер ляжыць. Калі толькі ня знішчылі, ці ня ўкралі.

Шкада, што фільм ня ўбачылі людзі. У некаторыя кадры нават цяжка паверыць, што яны дакумэнтальныя. Тым ня менш, гэта так. Напрыклад, сядзіць за сталом забойца: тлусты круглы твар. Ён есьць, чаўкае, п'е гарэлку і расказвае пра сваю працу. Размова гучаць прыблізна так:

– Я не стрэляў. Я вазіў. Да. Была дзела. Я шафёрам служыў. В НКВД.

А стрэляць – не стрэляў. Нет.

Энкавэдзіст проста перад камэрай куляе стопку гарэлкі ў нутро і каўтае, аж булькнула ў страўніку, потым чапляе нешта відэляцам з талеркі і чаўкае.

– А калі б вам загадалі страляць людзей, вы стралялі б? – гучыць пытаньне за кадрам.

Не перастаючы чаўкаць, энкавэдзіст задумаўся.

– Есьлі бы прыказ, тагда бы, канешна, стрэляў.

Праблемы выпіць і закусіць у забойцаў не было. У падвале НКВД мясцілася сталёўка, якая

была адчынена ўвесь час. За сеанс расстрэлу дабраахвотнікам адразу выдавалі дзесяць рублёў. (Хапала на некалькі бутэлек гарэлкі.) Прыехаўшы з Курапатаў, каты „атаварваліся“ ў сталёўцы. Сядзелі тут і выпівалі.

У Лошыцы дабраахвотнікам пастрэляць у патыліцу давалі толькі 50 капеек, але гэта ня кадравым энкавэдзістам, а энтузіястам: грамадзкім стукачам, камсамольцам, членам ДСААФ і іншым падонкам, якія круціліся каля энкавэдзістаў і расстрэлаў у Лошыцкім яры.

***

Калі я ўжо пачаў расказваць пра катаў, то прадоўжу і далей.

Іншы падонак, маёр Бачкоў – расеец, – жыву ў Дроздаве і быў жанаты на мясцовай дроздаўскай дзеўцы. Мелі дваіх дзетак. Бачкоў расстрэльваў у Курапатах і кожны дзень (ці ноч, як трапіць па графіку) хадзіў на працу. Дадому з працы прыходзіў п'яны. Бывала, прыдзе ноч-

чу, паесць – і да жонкі. Прырода кліча. А яна яго адпхвае:

– Адыдзі, ты п'яны, памыйся, ад цябе крывёй пахне.

Як кажуць расейцы, „такая любов”. Простая савецкая сям'я ўзору 37-га году. Ня ведаю, як было, калі бацька прыходзіў з работы днём, і яго сустракалі дзеці. Можна пыталіся, колькі ён сёння забіў: восемдзеці ці дзевяцца.

Пра ўсё гэта мне расказалі дроздаўскія людзі, у тым ліку – і сваякі Бачкова. Сам забойца з пачаткам вайны кінуў дзяцей і ўцёк у Расею. Там і памёр у 1978 годзе. Жонку яго, якая звязалася з партызанамі, застрэлілі немцы ў пачатку ліпеня 1944 года перад самай савецкай акупацыяй Менска.

Бывала, што энкавэдзісты з каманды, якая расстрэльвала ў Курапатах, пасяля змены, узбуджаныя алькаголем і сьвежа пахнучыя крывёй, прыходзілі на танцы ў Дроздава ці Зеляноўку. Некаторыя дзеўкі вельмі хацелі выйсці замуж менавіта за энкавэдзістаў. Да забойцаў адносіліся са страхам і павагай.

На адну такую з Зеляноўкі, якая вышла за бандыта, я хадзіў паглядзець у 1988 годзе. Дародная бабуля – паўрота залатых зубоў. „Муж работал в НКВД,” – сказаў мне гэты рот. На сьцяне фота забойцы.

Потым я знайшоў яго магілу і помнік на ёй з чорнага паліраванага лабратору з сантымэнтальным надпісам ад жонкі і дзяцей. На пліце – фотагравіроўка – клясычная фізіяномія энкавэдзіста, абагулены тып. Фатаграфія з гэтага помніка зьмешчана ў Менскім выданні маёй кніжкі „Купапаты”. Там я адрэзаў прозьвішча бандыта і эпітафію, бо не крытычна прымаў памылковую ілжывую сэнтэнцыю, што дзеці, быццам бы, не адказваюць за злачынствы бацькоў. Гэта, аднак не пацвярджаецца жыццём. Дзеці маральна адказваюць за забойствы бацькоў. Прозьвішча ката – Друзь. Расеец з Украіны. Колькі ён асабіста забіў людзей – невядома. Усяго ж у Курапатах было замардавана каля чвэрці мільёна чалавек.

***

Дзеці забойцаў павінны, я кажу, таксама несці адказнасць. Дзеці бандытаў, што рабілі злачын-

ствы супраць чалавечтва і ўдзельнічалі ў масавых рэпрэсіях, не павінны мець права працаваць у судах, выбірацца ў органы ўлады, працаваць у органах улады і г. д. І гэта справядліва. І так павінна быць.

Дзеці звышбандытаў Яжова і Берыі, напрыклад, у 1998 годзе падалі ў суд на рэабілітацыю сваіх забойцаў-бацькоў. Думаю, што камэнтаваць гэтую зьяву ня трэба. Для іх загубленая кроў мільёнаў ахвяр не існуе. Пусьціце такіх у суды ці ў органы ўлады. Гэтак жыццё пастаянна даказвае маральную (і ня толькі маральную) адказнасць дзяцей за злачынствы бацькоў. Праўда жыццёвая і праўда біблейская.

Антылюстрацыйная палітыка „грубай крэскі”, якую спрабавалі ўвесці ў Польшчы (гэта значыць: забудзем, што было, пачнём разам новае жыццё) тут не падыходзіць. Ніхто нічога не забывае, бо забыць немагчыма. Павінны быць вызначаныя адносіны, рашэнні і санкцыі. Яны паўсюдна прынятыя адносна фашысцкіх злачынцаў. Нельга, напрыклад, публічна зневажаць факты і казаць адваротнае пра вядомыя рэальнасці і падзеі фашысцкага генацыду. За гэта па нямецкіх законах суд можа прысудзіць да двух гадоў турмы. Менавіта гэты закон парушыў нядаўна французкі радыкальны палітык Лі Пэн, сказаўшы, што канцлягеры і крэматыоры – гэта нязначныя падзеі Другой Сусветнай вайны. Лі Пэн трапіў пад суд.

Вядома, тут шмат значыць тое, што камунізм яшчэ ня меў свайго Нюрнбэргскага суду. Але кожная краіна мае свае правы і магчымасці. Я заўсёды казаў і кажу: першым законам, які павінна прыняць краіна, што вызвалілася з-пад камунізму, – гэта закон пра люстрацыі. Кіруючая камуністычная намэнклятура павінна быць адлучаная ад улады мінімум на дзесяць гадоў, а цемнякі КГБ, што супрацоўнічалі з карнай акупацыйнай установай, дзеці бандытаў, што тварылі генацыд, – на ўсё жыццё.

Тыя дзяржавы, якія зрабілі гэта (Вугоршчына, Чэхія, на падыходзе – Польшча), палепшылі сваё становішча, адчынілі пэрспектывы грамадзтву. Тыя, што не зрабілі (краіны былога СССР, былой Югаславіі) і пакінулі ля ўлады гэбістаў ды камуністычную намэнклятуру, тыя апынуліся ў

яшчэ горшым стане, а абрабаваны народ загналі ў пастку, у тупік, зь якога выхаду амаль не відаць, акрамя як праз вялікую кроў.

* * *

На дне магільных ям у Курапатах, даследуючы рэшткі забітых, у пішыні (бо ўсе маўчалі) я шмат што перадумаў пра жыццё і людзей. Бязбожныя камуністы ў сваёй філясофіі, мастацтве, ідэалогіі і асабліва ў выхаваўчай сістэме ўнікалі развагаў і нават тэматыкі сьмерці. Канцэнтрацыя ўвагі на сьмерці лічылася ўпадніцтвам, псымізмам, ледзь ні антысавецкімі поглядамі. І гэта нягледзячы на тое, што сьмерць існуе, і што кожны памрэ.

Развагі аб сьмерці прыводзяць да развагаў пра вечнасьць. Думаньне пра вечнасьць прыводзіць да Бога. Таму бальшавікі, што любілі забіваць, не любілі разважаньняў пра сьмерць. Асэнсаваньне сьмерці разбурае матэрыялістычную сьвядомасьць. Менавіта слова „сьмерць” асацыявалася ў мяне з камунізмам. Камунізм – роўна сьмерць.

Што мяне ўразіла найбольш у час працы над дасьледваньнем Курапатаў? Сьпяваньне птушак. З сырога дна магілы відаць верхавіны соснаў і бяроз, асьветленых сонцам. Пласкоча лісьце. Шуміць хвоя, нібы мора, і пошум ветру зьліваецца з птушынымі галасамі. Голас сусьвету.

– А вось і тады гэтак птушкі сьпявалі, – пачуў я на версе голас сьледчага пракуратуры. Я вылез з магільнай ямы. Сьледчы крымінальнага вышуку (які па роду службы чаго толькі ня бачыў: і трупы з адрэзанымі галавамі, і згвалтаваньні) стаяў зь вільготнымі вачыма, задраўшы галаву ля магілы і слухаў, як сьпявае сінічка.

Уздзяеньне Курапатаў на людзей было незвычайнае. Гэта я ведаў. Але тады падумалася: „Кепскія твае справы, хлапец. Ня бачыць табе кар’еры ў бальшавіцкай пракуратуры, як сваіх вушэй.” Так яно потым і сталася. Занадта шмат чалавечага ды разумнага*.

Сінічка скакала з галінкі на галінку, круцілася, ціўкала, была занятая толькі сабой. Яна не звяртала на нас аніякай увагі. Шумела лісьце, і сьпеў птушыны сьлізгаець па бярозавым ствале. А

* Гэтым сьледчым быў Язэп Бролішс. – (3.П.).

ўнізе мы з сваёй маркотай. Хто мы? Што мы тут робім? Па чым плачам? Пяцьдзесят гадоў таму, як і цяпер, шумела хвоя і абьякава ськідала голкі на астыгляя бледныя твары. Калісьці ляцела сарока ў Грунвальдзкі лес. На кару сеў чырвоны матыль, як тысячу гадоў... як дваццаць тысячаў гадоў таму, калі толькі зыйшоў, адступіў ледавік. І тады мне ўспомнілася сваё:

Раз у тысячу год
Прылятае сінічка да сьняга мора
І пробуе дзюбкай марскую ваду.
Калі сінічка вып’е ўсё мора,
Пройдзе адно імгненьне вечнасьці.

Мяне ўразіла таксама маўклівая пакорнасьць і поўнае неразуменьне таго, што адбываецца, у тых, каго забівалі камуністы. Быццам гэта былі ня людзі, а блохі ці мурашкі, быццам гэта быў не народ. „За што?” – было традыцыйнае пытаньне перад расстрэлам. І ніхто (амаль ніхто) не імкнуўся ўцячы.

На што чалавек спадзяваўся, калі пытаў „за што?”, бачачы, што прывезлі яго забіваць? На справядлівасьць? На цуд? На літасьць катаў? Бандытаў жа толькі разздорваюць такія пытаньні.

Людзі не ўсьведамлялі сутнасьць генацыду і сэнсу расстрэлаў, бо гэта было вышэй іхняга разуменьня. Яны рэагавалі на забойства як маральныя хрысьціянскія асобы, выхаваныя ў такіх паняццях, як „справядлівасьць”, „віна”, „грэх”, „пакараньне”. Яны ўспрымалі бальшавікоў як начальства, як уладу і не разумелі, як можна караць невінаватых.

Ноччу ня спалі. Прыслухоўваліся, ці не загудзе машына. Бо забіралі ноччу. Але, калі машына гула, то не хаваліся і не ўцякалі. Муж збіраўся, дрыжачымі пальцамі зашпільваў гузікі і глухім голасам казаў жонцы: „Гэта памылка, дарагая, разьбіраюцца – і я вярнуся.” Пасьля такіх дзясурных і фальшывых словаў чалавек зьнікаў назаўсёды.

Страшны вопыт Курапатаў павінен навучыць кожнага. Народ ня можа быць безабаронным. Людзі павінны разьбірацца ў падзеях і адрозьніваць свайго ад чужога. Калі сьляпыя

і глухія, то могуць перабіць усіх, а тыя – яшчэ і падзякуюць за забойства: „спасіба парціі”. Але галоўнае – супраціўляцца, не маўчаць, ня жаліцца ворагам, нічога ў іх не прасіць. Народ, які змагаецца – перамагае акупацыю ня сілай, дык духам, ня зброяй, дык розумам.

Беларусы пад бальшавікамі былі (у большасці) пазбаўленыя нацыянальнай ідэі. Таму яны ня ў стане былі змагацца. Грамадства пісала даносы на сваіх, займалася самаедствам. Задавала пытаньне „за што?”.

За што? А за тое, што былі беларусамі. Аднак гэта беларусам цяжка было зразумець.

У шасцідзсятых гадах, памятаю, студэнтам я езьдзіў на прымусовыя работы ў калгас на Случчыну капаць бульбу. Гаспадыня хаты, дзе я жыў, старая кабетя расказала мне, як да вайны ў іхняй вёсцы па вуліцы хадзіў бальшавік з наганам і страляў людзей. Усіх папрад. Ubачыць каго на вуліцы: хлоп – і застрэліў. Ubачыць праз плот кабету ў агародзе: хлоп – і забіў. Ubачыць пад грушай дзіцятка на гушкалцы гушкаецца – прышліўся: хлоп, хлоп, хлоп – трапіў.

Гаспадыня, ратуючыся, забегла ў сенцы і крыкнула: „Дзеці, хавайся!” Толькі дзеці залезлі пад ложак, як бальшавік у хату ўскочыў і адразу ў яе стрэліў. Потым пад ложак пастрэляў. Хлопчыка забіў, а дзяўчынка і сама яна – маці – выжылі.

– Чаму вас забівалі? – спытаў я ў кабеты.

– А гэта таму, пэўна, што мы каталікі, – быў адказ.

***

Скончыліся археалагічныя дасьледваньні Курапатаў, а праз нейкі час і сьледства. Камуністы заганілі сябе ў глыбокі кут. Дзяржаўная камісія, якую яны стварылі, нічога не хацела прызнаваць і не прымала рашэньняў.

У гэты час інфармацыя пра Курапаты пайшла за мяжу. Пачаўся наплыў журналістаў і здымачных групаў з усяго сьвету. Я нікому ні ў чым не адмовіў. Амаль год працаваў разам зь імі, вазіў па мясцінах расстрэляў, паказваў доказы, прадметы, знаёміў зь відавочцамі. Бывала, быў заняты цэлымі днямі і тыднямі. Я разумеў, што чым больш людзей будзе ведаць праўду, тым менш месца застанецца для хлусьні.

У гэты час, спачатку эстонцы, а потым латышы стварылі народныя франты і пачалі змаганьне за незалежнасьць. Гэта быў такі радасны час, што здавалася – вырастаюць крыльці. Адчувалася, што надыходзіць канец камунізму, канец праклятай імперыі зла.

У канцы жніўня 1988 года група людзей, куды акрамя мяне ўваходзілі Міхась Дубянецкі, Алег Белавусаў, Алесь Лукашук, Мікола Купава і яшчэ некалькі чалавек, пачала рэгулярна зьбірацца і працаваць над статутам новай грамадзкай арганізацыі, пасьвечанай змаганьню за гістарычную праўду па выяўленьні сталінскіх злачынстваў супраць народа. Рабочая назва арганізацыі была „Камітэт – 58”. Меўся на ўвазе 58-мы артыкул Крымінальнага кодэксу СССР, па якім арэштоўвалі і каралі ворагаў народа.

Устаноўчая канфэрэнцыя адбылася 19 кастрычніка 1988 года ў Менску ў Чырвоным касцёле Сымона і Алены, у якім тады размяшчаўся Дом кіно. Дэлегаты прыехалі з усёй Беларусі. Усё рыхтавалася па магчымасьці таёмна і вельмі хутка, бо правесці такі сход тады ў БССР было, практычна, немагчыма. Добра, што Саюз кінематаграфістаў пайшоў насустрач і даў памяшканьне, нягледзячы на партыйны ціск і супроцьдзеянне.

Я папрасіў, каб абслуга канфэрэнцыі прыйшла ў Дом кіно за дзеве гадзіны да пачатку, каб кантраляваць сытуацыю і запабегчы магчымаму захопу будынка кагэбістамі. Як у ваду глядзеў. Нашы людзі прыйшлі першымі. Але тут жа пачалі зьяўляцца тыпы ў аднастайных шэрых касцюмах зь нейкімі сабачымі вачыма. Неўзабаве іх набралася ўжо 70 чалавек. Моўчкі шырылі па закутках і зыркалі на нас. Але мы кантралявалі ўсё іх перамяшчэньні. Яны аказваецца проста хацелі пранікнуць у залю без запросінаў і заняць месцы.

Пачалі прыбываць дэлегаты канфэрэнцыі. Па тым, што яны прыходзілі заранеў, мы зразумелі, што людзей будзе шмат, і вырашылі пусціць у залю сабакавокіх. Увесь іхні інтэлект быў напісаны на іхных тварах, а галасоў нам хопіць, думалі мы. Аднак потым валам паваліла рэспубліканская пракуратура амаль у поўным складзе на чале з намесьнікам пракурора, прыйшлі інструктары ЦК, гарвыканкамаўскія

чыноўнікі, райкамаўскія дамы ў строгіх касцюмах і „не терпяшце возражений”.

З прыблізна 350 – 370 прысутных больш ста асобаў было камуністычнае начальства і сабакавокія. Яны тут жа далі нам бой, але прайгравалі пазыцыю за пазыцыяй. Калі справа дайшла да галасавання, начальнікі і агентура запатрабавалі „дэмакратыі,” каб галасаваць усім прысутным, і ім таксама. Мы згадзіліся. Нас гэта не падохала, бо дыскусія, якую мы выйгралі, паказала, што 2/3 прысутных у залі – за нас.

Кіраўніцтва новай арганізацыі было выбрана. Статут прынялі, таварыства стварылі. Назвалі яго – „Мартыралёг Беларусі”.

Але самае цікавае здарылася ў канцы, дзеля чаго і збіралася гэтая канфэрэнцыя па стварэнні „Мартыралогоў”. Было прапанавана стварыць тут Арганізацыйны камітэт Беларускага Народнага Фронту. Начальнікі трапілі, што называецца, як мухі ў патаку. І, зразумеўшы, куды ўскочылі, „палезлі на сцягну”. Але гэта выклікала толькі сьмех. Заля раўла ад захаплення і пачуцця сваёй перавагі. Я прапанаваў сыліс кандыдатураў ў Аргкамітэт. У тых умовах дзейнічаць трэба было менавіта так.

Нейкі начальнік з ЦК КПБ па прозьвішчу Бузук (як аказалася, інструктар з адзелу ідэалёгіі) кінуўся на трыбуну, вырваў мікрафон і, як сапраўдны бальшавік, паспрабаваў павесці сход за сабой. Заля ашалела ад такога нахабства. Ох, як, аказываецца, не любілі „парцію”. Але Бузук заікаючыся бубнеў сваё. Яго спыніў Васіль Быкаў, якога мне рэдка прыходзілася бачыць у гневе.

– А дэмакратыя! – адчайна залемантаваў нехта з „падначальства”, – гдзе дэмакратыя?

– Дэмакратыя на месцы, – адказаў я, – вашыя прапановы? Каго вы прапануеце ў Аргкамітэт БНФ? – Падначальнік асекся. Ён быў непадрыхтаваны. Не пракурора ж выстаўляць, не начальства з райкама.

– Прапануйце сябе, – падказаў я яму, – а мы прагаласуем.

– Нет, я нет, – адмовіўся „таварышч”.

Прапановы з залі былі, і да майго сьпісу дабралі яшчэ 12 чалавек. Але гэта былі людзі, якіх ведалі, і тыя, хто трэба.

Перамога была поўная. Я пайшоў віншаваць начальства.

– Віншую вас, таварыш Бузук, з актыўным удзелам у гістарычнай падзеі: стварэнні Беларускага Народнага Фронту. Жыве Беларусь!

– Вы ешчо атвешце, – прашыпеў той і патульчыў на выхад.

– Віншую вас, Уладзімер Кандратавіч, з пасільным удзелам у стварэнні Беларускага Народнага Фронту.

Намеснік пракурора БССР з разуменьнем усьміхнуўся і гэтак даверліва: – Я вам вот што скажу, в кождым таком деле нужна демократия. И прежде всего – демократия.

– Дык была ж дэмакратыя, Уладзімер Кандратавіч, была, разам з вамі сядзела.

– А вот дэмакратыя-то как раз і не была, таварыш Пазыняк, не была, – перайшоў на афіцыйны тон мой суюбседнік і дзелавіта пайшоў да дзвярэй.

***

Назаўтра газеты разьнеслі нас ўшчэнт. Аказваецца, мы няправільна разумелі „перастройку”. Але генэральны разнос быў наперадзе. Стала відавочным, што камуністы, атрымаўшы па носе, ад нечаканасці зусім страцілі арыентацыю. Падступны вораг ім ўжо здаваўся за кожным кустом.

Справа ў тым, што яшчэ летам, калі толькі стварыліся прыбалтыйскія народныя франты, першы сакратар ЦК КПБ Яфрэм Сакалоў урачыста запэўніў Маскву, што ў Беларусі „нікакова фронта не будзет”. Але пасля адкрыцця Курапатаў „запахла” Фронтам і ў Беларусі. Тады 8 жніўня цэкоўскія мудрацы сабраліся на Бюро ЦК і па прыкладу некалі дрэннай памяці расейскага жандармскага генэрала Зубатава рашылі самы стварыць Народны Фронт (гэта значыць, падсадную качку), каб павесці народ да перабудовы.

Таёмнае рашэнне Бюро ЦК аб стварэнні Беларускага Народнага Фронту было прынятае, а справа арганізацыі яго даручана Пятру Краўчанку, тадышняму сакратару па ідэалёгіі Менскага гаркама КПБ і цяперашняму лукашэнкаўскаму паслу ў Японіі. Усё спачатку ішло для камуністаў бышчам бы „харашо”. І раптам нечакана Народны Фронт ствараецца не

(Фота А. Калічука)

11. Зянон Пазыняк у час мітынгу-рэквіему 29 кастрычніка 1989 г. у Курапатах. Справа ля мікрафона Вольга Бароўская, жыхарка Цны, навоchnы сьведка расстрэлаў людзей у Курапатах.

камуністамі. Прытым – сапраўдны Фронт. Было ад чаго замітусіцца. На цэкісцкіх мудрацоў хапіла прастаты.

Пра стварэнне Фронта тады ў Беларусі паўсюдна гаварылі і крычалі розныя маргіналы, перабудовачныя „казнадзеі” і проста агентурныя правакатары. Стварыць звычайным спосабам прадстаўнічы і варты даверу Аргкамітэт Фронту ў такіх умовах было немагчыма. Таму і рашылі выкарыстаць „Камітэт-58” і арганізацыю „Мартыралогу”.

Былі, што называецца, вытрыманя ўсе правілы. І галоўнае зь іх: калі хочаш датрымаць сакрэт, то пра яго павінен ведаць толькі адзін чалавек, гэта значыць той, хто яго ведае. Не было ніякіх намёкаў пра Фронт. Калі ўзьнікалі размовы, то я тут жа нешта казаў супраць арганізацыі Фронта. Усё гэта, безумоўна, лавіла чуйнае вуха агентуры.

Калі ўжо ўсё было падрыхтавана па арганізацыі Устаноўчай канфэрэнцыі „Мартыралогу” і складзены сьпіс Аргкамітэту БНФ, тады з плянам стварэння Фронту былі пазна-

ёмленыя два чалавекі, на слова якіх можна было абaperціся, як на рыцарскае кап’ё – гэта Міхась Дубянецкі і Васіль Быкаў. Яны ведалі ўсё, і з гэтага часу мы дзейнічалі разам.

Заля Дома кіно была ўжо перапоўненая. Пара пачынаць. Я адвёў у бок уласніка залі Старшыню Саюза кінематаграфістаў Вячаслава Нікіфарава і сказаў:

– Мой абавязак вас папярэдзіць: на канфэрэнцыі будзе створаны Аргкамітэт Беларускага Народнага Фронту.

– Тут Бузук сядзіць у мяне ў кабінце, – упалым голасам сказаў Нікіфараў.

– Дык вось і скажыце яму, а мы пачнем канфэрэнцыю.

Я ўвайшоў у залю і папярэдзіў некалькі чалавек пра тое, што мае быць. У гэты час падышоў Васіль Уладзіміравіч Быкаў і каза, што там Бузук з ЦК кліча мяне ў кабінэт.

– Толькі спакойна, – парадзіў Быкаў.

Спакойна не атрымалася. Бузук з цэкісцкім апломбам пачаў гаворку ў стылі „Кто дал права?” і „Кто вы такой?”. За плячыма нецярпліва шумела

12. 30 кастрычніка 1988 г. Дзяды. На фота фрагмент мітыngu ў полі, акружанага міліцыяй. У прэспэктыве відаць, як у атаку на мірных людзей бягуць салдаты ўнутраных войскаў.

зяля, гублялася хвіліна за хвілінай. І мне нічога не заставалася, як рэзка спыніць апломб начальніка. (Ад чаго, як мне падалося, у яго стаўся поўны параліч мазгоў. Цэкісікія чыноўнікі былі непрывыклія да такіх паваротаў.)

***

Калектыўны параліч мазгоў назіраўся ў камуністаў і пасья канфэрэнцыі. З гэтай прычыны атрымаўся пацешны кур'ёз.

Быў тады ў Менску дыскусійны клуб „Современник“, які ўзначальваў Леў Крывіцкі. Дыскусавалі пра перабудову і ўсялякія разумныя рэчы. Праз тры дні пасья канфэрэнцыі „Мартыралогу“ якраз было паседжаньне клубу ў вялікай залі Дома палітасьветы. Кіраўнікі ЦК КПБ, якія ахвотна жылі чуткамі, чамусьці вырашылі, што гэта зноў іх зьбіраюцца абдурыць. Паседжаньне клубу, маўляў, для адводу вачэй, а на самай справе Аргкамітэт БНФ будзе там утвараць Фронт. Камуністы хутка правялі мабілізацыю сярод ветэранаў, стукачоў і вернага партыі рабочага кляса.

Паседжаньне клубу ўжо пачалося, калі чарадой пайшлі ветэраны. У гэты час пад'ехала з дзя-

сятак велізарных аўтобусаў з Трактарнага заводу, і ўзбуджаны натоўп у дзевяцьсот чалавек з ровам уваліўся ў залю.

У вялікай залі якраз сядзела чалавек з трыццаць і дыскусавалі на тэму кшталту „мэтраманіяльныя элемэнты сэнсарнага разьвіцьця электаральных паводзінаў у прагназуемых сістэмах мажарытарнай дэмакратыі“.

– Прашу слова, слова прашу! – пачуліся галасы. На сцэну ўзьдзямберыўся сьлесар-фрэзероўшчык, дастаў паперку, разгарнуў і ўдарыў па „нефармалах“...

– Народу, каторый выстая і пабедзіл, не нада франтов, – скончыў фрэзероўшчык.

Выступоўцы палезьлі на сцэну, як туркі на штурм Канстантынопаля. Леў Крывіцкі, які так і ня скончыў крытыкаваць Гаека з пазыцыяў Фрыдмана, толькі галавою круціў. Ён нічога не разумеў. Грамілі Фронт. У канцы зачыталі і прынялі рэзальчоно супраць стварэньня Фронту.

Назаўтра камуністы заадно зачынілі клуб „Современник“ і пазавалі дыскусантаў памяшканья. Памятаю, як разгублены Крывіцкі бегаў па Менску бяз шапкі і лемантаваў.

13. Мiтынг у полі на Дзяды 30 кастрычніка 1988 г. У далечыні відаць выступовец.

***

Праз тыдзень разгарнуліся падзеі больш сур'езныя. За сваю някемлівасць, правалы і паражэнні, камуністы рашылі адпомсціць. Ім хацелася, як сказаў тады Яфрэм Сакалоў, „даць, каб ня ўсталі”.

Штаб апэрацыі ўзначаліў тадышні сакратар ЦК КПБ па ідэалёгіі Валеры Пячэньнікаў. Плян быў просты: 30 кастрычніка, у час першага масавага адзначэння „Дзядоў”, якое збіраліся правесці прыхільнікі Народнага Фронту, сілы камуністычнага парадку намерваліся справакаваць бойку. Потым павінны былі ўмяшчаць ўнутраныя войскі і „пусціць кроў” – пабіць людзей. Адказнасць за правакацыю і за ахвяры звалілі б на беларускіх „нацыянал-фашыстаў”, якія арганізавалі Народны Фронт. Пасьля гэтага камуністы меркавалі разграміць усё, што можна, і гадоўнае – спадзяваліся атрымаць пахвалу з Масквы, а магчыма, таксама пасады і ўзнагароды.

Гэта было зразумела адразу. Але прыблізна праз год пасьля правалу „апэрацыі” адзін афіцэр міліцыі перадаў мне копію пляна дзеянняў, які быў „даведзены” аднаму зь Менскіх раённых аддзелаў

унутраных справаў. З гэтага пляну шмат што высветлілася. Людзей павінны былі высцьпіць ад Усходніх могілак у стары няплодны сад (што раскінуўся побач гактараў на сто) і пабіць.

Мабілізаваная была міліцыя з усёй Беларусі, акрамя таго – аддзелы АМАПу, унутраныя войскі, ДАІ і ваенныя пажарныя часткі, курсанты міліцэйскіх вучэльняў, КГБ, работнікі райкамаў партыі і камсамола. Працавалі суды і пракуратура (хоць быў выходны дзень), паліклінікі і медыцынскія пункты, дзяжурныя напaгaтoвe машыны хуткай дапамогі, у райкамах і судах сядзелі людзі з аўтаматамі. Усе дарогі вакол Менска былі перакрытыя міліцыяй і ДАІ. Курпаты акружылі ўнутраныя войскі, а падыходы заблякавала міліцыя. Нікога не прапуськалі. Нікому не далі паставіць сьвечку, а самых актыўных – хапалі альбо збівалі.

Каля Усходніх могілак сабралася прыблізна дзесяць тысячаў чалавек. Але міліцыя і спэцвойскаў, відаць, было ня менш. Міліцыя і пераапанутыя агенты напалі першымі. Пачалі адціскаць і таптаць людзей, хапаць актывістаў Фронту, Мартыгyрaлoгy і тых, на каго паказвалі агенты ў натоўпе.

Упершыню менчукі ўбачылі ваенныя пажарныя машыны з вадзянымі гарматамі, мноства

14. Фрагмент мітыngu ў полі.

велізарных фургонаў з закратаванымі вокнамі, салдат у плястыкавых шлёмах са шчытамі і міліцыю з газавымі балёнчыкамі. Дэманстрацыя сілы была ўнушальная, але стала зразумела, асабліва пасья таго, як пачалі нападаць на людзей, што гэта ня толькі дэманстрацыя сілы. Рыхтавалася нешта вельмі змрочнае. Людзей хапалі, круцілі і зьбівалі ўжо на падыходах да могілак. Да маладых мужчын падскоквалі тыпы ў цывільным і ні з таго ні з сяго пырскалі з газавых балёнчыкаў у вочы Чаромхай і адскоквалі.

Нейкая віжаватая „дамачка” з райкаму кам-самола, як можна было здагадацца, з лёгкім кагэбісцкім стажам, падляцела да маладога мужчыны, ударыла яго рукою па твары і чакала рэакцыі ў адказ. Рэакцыя, вядома, не было ніякай. Але ўсім неяк стала адразу зразумела, што робіцца вялікая правакацыя.

***

Нам удалося дамовіцца, што ніхто не павінен адказваць сілай на сілу, ніхто не павінен пад-

давацца на зачэпы. Я гавараў (на ўсё горла) ня больш хвіліны. Выступаць мне даўжэй не дазволілі сілай (рынулася міліцыя). Але я пасьпеў папярэдзіць пра правакацыю і каб не ўступалі ў бойку, што тут патрэбная вытрымка, каб рыхтаваліся йсьці на Курапаты. Натоўп міліцыянераў клінам урэзаўся ў людскую масу. Людзі расступіліся і зноў зышліся. Клін прайшоў праз тлум, як нож праз масла, і усё засталася па-ранейшаму. Відаць было, што выканаўцы правакацыі крыху разгубіліся.

У гэты час частка людзей, тысячы са тры, аддзялілася і пайшла на Курапаты. Я йшоў напердзе ў глыбіні ў шчыльным акружэньні дэбра-ахвотных ахоўнікаў. Зараўлі машыны з АМАПам і, пераганяючы дэманстрантаў, паімчаліся пад Курапацкі лес. Відаць, паехалі займаць на подступах баявыя пазыцыі. Не даходзячы да Курапатаў, шэсьце зьвярнула ў поле, дзе на схіле пагорка за горадам адбыўся мітынг. Каб бачыць прамоўцаў, усе апусьціліся на калені альбо прыселі. Тут упершыню амаль што праз паўстагоддзя пад-

савецкага існавання быў разгорнуты і ўзьняты беларускі Бел-Чырвона-Белы Сцяг.

Пайшоў першы снег. Шумеў вецер, падымаў і ўзносіў палымяныя словы прамоўцаў. Неўзабаве нас акружылі батальён унутраных войскаў і безліч міліцыі. Напасьці павінны былі з узгорка, дзе паставілі курсантаў і пануквалі іх таптаць сядзячых людзей. Курсанты не маглі скрануцца. Відаш, яшчэ зь непрывычкі. Тады іх перавялі на бакавы фронт, а з узгорка паставілі афіцэраў. Тыя па камандзе лавінай кінуліся на сядзячых маніфэстантаў. Мы ўсе тут жа падхапіліся і, як і дамовіліся, шчыльна шчапіліся рукамі. Маса людзей стала нібы адзіны сплечены кошык, клубок. Расчляніць яго і распарушыць людзей па полі міліцэйскаму войску так і не ўдалося. Бо мы разгадалі іхныя намеры. Арганізаванасьць і кіруемасьць вялікай масы людзей тады мяне вельмі здзівіла. Я сам бачыў, як хлопцы гадоў па 16–17 хапалі камяні, каб кідаць у салдат, а іншыя, такія ж, як яны, падбягалі да іх і казалі: „Выкідайце, загадана не кідаць, правакацыя!”

***

Правакацыя правалілася, прытым – з трэскам. Камуністы вывелі магутную ўзброеную сілу і нябачаную раней тэхніку супраць мірных жыхароў, якія ў большасьці сем’ямі, разам з жонкамі і дзецьмі, трымаючы ў руках белыя кветкі, ішлі на могілкі, каб ушанаваць памяць памерлых. Тупая дэманстрацыя сілы, варожасьці і агрэсіўнасьці выклікала ў гэтых людзей найперш недаўменьне і здзіўленьне, а потым – абурэньне. Не дапамагла потым камуністам ніякая прапаганда.

Памятаю разгублены твар Янкі Брыля, здзіўленьне мастака Аляксея Марачкіна, рэжысёра Купалаўскага тэатра Валеры Раеўскага, чалавека даволі нэўтральнага. Да яго нечакана падскочылі прадстаўнікі „парадку”, пырнулі ў вочы сьлезачэчнага газу і далі кухталёў. А ўсё, пэўна, таму, што быў ён інтэлігентнага выгляду і ў белай манішцы. Аразу відаш – „фашысцкая морда”.

Дарэчы, цікавая дэтал. У сьвядомасьці камуністаў (дакладней, у падсьвядомасьці) працоўваюць нейкія відавыя стэрэатыпы ці

міфалагемы: усё, што супраць камунізму, адзначаецца імі як фашызм, а таксама ўсё, што зьвязана з нацыянальна-вызвольным рухам. Чалавек, які ў СССР размаўляў, скажам, па-эстонску ці па-беларуску – гэта быў для іх „фашыст”, вораг камунізму і Расеі. Усіх праціўнікаў і крытыкаў камуністычнай імперыі і яе ідэялёгіі зводзілі да аднаго паняцьця і аднаго тэрміну – „фашыст” альбо „фашызм”. Над гэтым спэцыяльна працавала партыйная ідэялёгічная прапаганда. Габрэйскі сыянізм, беларускае адраджэньне і нават беларускія песенныя фальклёр у сьпевах дзяцей – усё гэта для камуністаў быў „фашызм”.

Памятаю, як 20 красавіка 1986 года ў Траецкім прадмесці ў Менску беларуская грамадзкасьць ладзіла маладзёвае “Гуканьне Вясынь”. КГБ, Менскі гаркам камсамола, пры падтрымцы гаркама партыі, арганізавалі прыблізна 60 дэмабілізаваных салдат, якія толькі што вярнуліся з савецка-афганскай вайны, і нашкавалі іх на беларускіх дзяцей, удзельнікаў сьвята. „Всё эта фашысты, – павучалі кагэбэсцкія інструктары дэмабілізаваных вайскоўцаў. – Для віда ані паюць беларускія песні, но все разгаварываюць на беларускам языке.” Банда на вачах глядачоў напала на дзяцей, што вадзілі харавод і гукалі вясну.

Дарэчы, гэтакія акупацыйныя, энкавэдзісцкія ўяўленьні пра палітыку, сьвет і жыцьцё выразна ўвасобленыя цяпер у антыбеларускім аўтарытарным рэжыме на Беларусі.

***

Зімой 1989 года Дзяржаўная Камісія па Курапатах вымушана была прызнаць факт сталінскіх расстрэлаў мірных жыхароў у Курапакім лесе. Але гэта не азначала, што камуністы і НКВД складуць зброю. Вельмі пачешна было назіраць, як камуністы і розныя з камуністаў „дэмакраты” на ўсе лады апісвалі свае ацэнкі Курапатаў, падзеяў, зьвязаных зь іхным дасьледваньнем і адкрыцьцём і ўсяляк пазьбягалі называць маё імя. А адзін афіцыйны журналіст, не зьяўляючыся ні дасьледчыкам, ні гісторыкам, ня маючы ніякага доступу да матэрыялаў, пагартыўшы надрукаванае, напісаў нават цэлы дылетанцкі твор пад назвай „Польскі сьлед у Курапатах”, дзе ўмудрыўся ні разу ня ўспомніць пра маё існаваньне, я ўжо не кажу пра

працу, спасылкі і г.д. (Тут трэба праясьніць, што гэбэ гэты трук зрабіла спецыяльна для Польшчы, дзе я жыву ў эміграцыі і дзе мая сям'я атрымала палітычны прытулак. Гэта была нікчэмная спроба зменшыць маю асобу перад палякамі.)

КГБ ніколі не забываўся пра Курапаты і пра крываваыя справы сваіх папярэднікаў. Яскравы прыклад – Лошыца пад Менскам. На правым беразе ракі Лоша – глыбокі зарослы яр. Тут расстрэльвалі ўвесь час напярэжку 1937 года. У 1988 годзе я некалькі разоў размаўляў са сьведкам Лошыцкіх расстрэлаў спадарыняй Верай Шумскай, якой тады ўжо ішоў дзявяты дзясятак. Взяняў на расстрэл вазілі крытымі грузавікамі ў шэсьць гадзінаў раніцы і тут жа расстрэльвалі. Закопвалі ў вялікіх ямах. У 1988 годзе, у час археалагічных дасьледваньняў Курапатаў, я вырашыў адначасна дасьледваць Лошыцу. Калі я прыехаў сюды з камандай археолагаў, то не паверыў сваім вачам... Яру не было. Не было вялікіх марэнных узгоркаў, на якіх раней рос яблыневы сад. Не было і саду. Яр, плошчай каля трох га, быў засыпаны мокрым галечным жвірам і ўтрамбаваны валкам. Узгоркі ссунутыя бульдозерам у яр, сад высечаны, яблыневыя дрэвы сыягнутыя ў кучы.

За паўкілёметра – кантора прыгараднага калгаса. Старшыня быў вельмі здзіўлены, калі даведаўся, што яр засыпаны. Яшчэ два тыдні таму ён быў. Нехта прапрабіў тытанічную працу. Потым я даведаўся, што некалькі месяцаў таму гэтую тэрыторыю забралі з калгаса і перадалі ў валоданьне гораду Менску. Горад хуценька пачаў тут рабіць стаянку для машын (на магілах, на касцях). Цяпер гэта ўсё пакрыта асфальтам, стаяць аўтамабілі, пабудавана прахадная, у якой сядзіць вечны адстаўнік – былы палкоўнік савецкай арміі, і прываёра дакуманты.

Я ўвачавідкі пераканаўся, што калі КГБ трэба, дык і горы скапаюць, і рэкі засыплюць. На гэты раз яны пасьпелі. Дасьледваць Лошыцкія магілы, практычна, ужо немагчыма (пакуль што немагчыма). Засталіся толькі галасы сьведкаў на магнітнай стужцы і Боскі суд для забойцаў.

У 1995 годзе на Дзень задушны і Дзяды актывісты Беларускага Народнага Фронту паставілі тут вялікі драўляны крыж і сьвятары

асьвяцілі яго малітвай. Такіх месцаў, як Курапаты, як Лошыца, надзвычай шмат на Беларусі. Мы пра іх ведаем і памятаем пра генацыд.

***

У 1992 годзе, праз паўгода пасья вяртаньня незалежнасьці, у Беларусі пачалі рыхтаваць новую, „цяперашнюю сытуацыю”. Уладу стаў захопліваць КГБ, які непасрэдна ўключыўся ў палітыку. У Савецкі Міністраў утварылі штучныя неканстытуцыйныя структуры і пасады, якія занялі генэралы і функцыянэры КГБ. Былы прэм'ер Кебіч* і Старшыня Вярхоўнага Савета Шушкевіч паслухмяна ішлі на павадку гэтай рэваншысцкай антыбеларускай палітыкі.

Першы магутны і, я б сказаў, рашаючы ўдар рэваншысцкія сілы нанеслі беларускаму адрэжэньню восенню 1992 года: нахабна парушылі Канстытуцыю і незаконна забаранілі правядзеньне рэфэрэндуму аб новых выбарах у парламент. Гэта тады, калі Народны Фронт і ўсё беларускае адрэжэньцкія сілы сабралі амаль паўмільёна подпісаў грамадзянаў за рэфэрэндум. Для бруднай працы (фальшывага абгрунтаваньня забароны) быў выбраны дэпутат Д. Булахаў. Але найбольш паспрыяў забароне рэфэрэндуму сьпікер С. Шушкевіч. Тады мы, у дэпутацкай Апазыцыі БНФ, яшчэ ня ведалі пра асабісты сувязі С. Шушкевіча з КГБ і тлумачылі яго паводзіны асабістымі яго розуму, у якіх мы да таго часу ўжо добра разабраліся. Цяпер, асабліва пасья выхаду кнігі Нормана Мэйлера пра Лі Харві Освальда і пасья зьяўленьня іншых матэрыялаў, артыкулаў, інтэрв'ю, дзе высвятляецца роля С. Шушкевіча і яго дачыненьняў з КГБ, сытуацыя з забаронай рэфэрэндуму выглядае проста злавеснай.

Забарона рэфэрэндуму ў 1992 годзе зачыніла адрэжэньскую пэрспэктыву для Беларусі. З гэтага часу разгортваўся рэванш самых цёмных савецкіх антыбеларускіх сілаў. Знакавымі слупамі гэтага працэсу сталі потым прэзыдэнцкія выбары 1994 года і антыканстытуцыйны пераварот у лістападзе 96-га.

* Тады мы ня ведалі, што Кебіч супрацоўнічаў у КГБ і меў афіцэрскае званьне. – (З.П.).

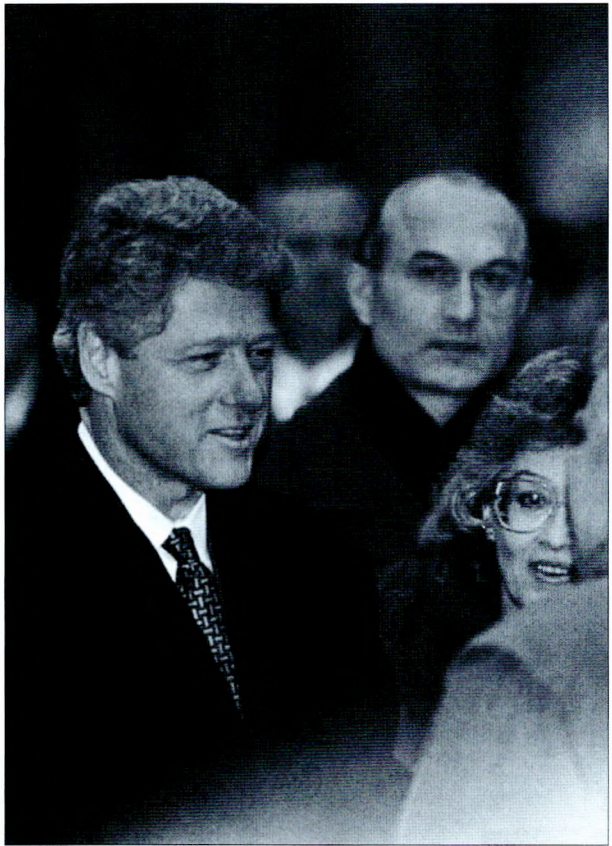
Камуністам, ветэранам і энкавэдзістам Курапаты былі, як бяльмо ў воку. З пачаткам палітыкі энкавэдзіскага рэваншу трэба было чакаць захадаў па знішчэнні Курапатаў. Так яно і атрымалася. Першымі залемантавалі камуністы-сталінцы, цвёрдыя большавікі. Яны пачалі адмаўляць сталінскія расстрэлы, сьцьвярджаюць, што такога не было і што ў Курапатах немцы, маўляў, расстралялі габрэяў. Тое, што гэта звычайная камуністычная выдумка і глупства, ведалі і ў пракуратуры, і ў сьледстве, і ў Акадэміі Навук, і ў вёсцы Цна. Тым ня менш С. Шушкевіч падпісаў рашэнне аб правярцы вынікаў дасьледваньняў. Зноў усчалі сьледства.

Мяне ўвогуле ўвесь гэты тлум ужо амаль не цікавіў, бо я ведаў, што хто б ні стараўся сфальшаваць падзеі ў Курапатах, у яго нічога не атрымаецца. Зрабіць чорнае белым было немагчыма. Калі злачынцы ці

іх нашчадкі пачынаюць шумець, каб апраўдаць ці абяліць мінулае, яны тым самым толькі топяць сябе, хочучы ці ня хочучы, прылучаюцца да злачынства. Але ім здаецца, што яны ўсіх ашукаюць. У народнай творчасці аднак бытуе шмат прыпавесцяў, кшталту пра дурнога вераб'я, які, дзе ня трэба, чырыкаў. Фінал вядомы.

Большавікі сабралі мноства дылетантаў, падстаўных сьведкаў і проста ненармальных людзей, пасля чаго, вобразна кажучы, пасадзілі сябе ў лужыну. Новае сьледзтва пацьвердзіла вывады пра Курапаты.

Але цвёрдыя большавікі зноў пайшлі ў атаку. Вынік зноў быў такі ж самы. З усталяваньнем дыктатуры яны рушылі ў наступ яшчэ раз пры

15. Студзень 1994 г. Візіт прэзідэнта ЗША Уільяма Клінтана ў Курапаты. Зьлева У. Клінтан, справа З. Пазыняк.

падтрымцы рэжыму. Цяпер, калі энкавэдзісты захапілі ўладу ў Беларусі, ім адчыніліся, як яны думалі, шансы ўсё забараніць і ўсё вярнуць.

Яны яшчэ больш, чым раней, сталі дэманстраваць адкрыта зьняважлівыя адносіны да Курапатаў. Вывернулі і пахілілі Крыж Пакуты, пазьбівалі надпісы і ўказальнікі, панакадалі сьмецьця, сталі выводзіць на месца расстрэлаў выгульваць сабак, а ў магільных ямах зноў размясьціліся аматары пікнікоў, выпіць і закусіць, пасмажыць шашлыкi.

Памятаю, зімой 1994 года, у час спатканьня ў Курапатах, прэзідэнт ЗША Клінтан спытаў у мяне:

— А чаму мясьціна, якая павінна быць сьвятой, у недагледжаным выглядзе?

16. 2009 год. „Рэжымны люмпен” на магiлах у Курапатах смажыць мяса на вогнішчы.
Характэрныя тыпавы.

– Таму што ў Беларусі кіруюць спадкаемцы тых, што тут забівалі, – адказаў я.

Летам 1995 года мы ішлі на Курапацкім лесе з Уладзімерам Коласам. Падышлі да „шашлычнай групы”. Вогнішча расклалі проста на магiле. Аб’едкі, сьмешце. Муж і жонка, двое дзяцей. У вочы не глядзяць. Пазналі. Грае магнітафон.

– Ці ведаеце, дзе вы знаходзіцеся? – Маўчаць. Я паўтарыў пытаньне.

– А што?

– Гэта Курапаты.

– Ну і што?

– Грэх паліць вогнішча і весяліцца на магiле расстраляных. – Зноў маўчаць.

– Чаму вы гэта робіце?

– А куда нам дэвацца, куда? – злосна залемангавала раптам пасля доўгага маўчання маладзiца. – Вот мы пріехалі із Калініна, а што мы імеем? Муж афіцэр, а колька он палучае! Так

нам ужэ і выйці нікуда нельзя, да? Верховнаму Савету толька Курапаты і нада, а што вы нам далі?

Маладзiца схапiла меншае дзіця, што якраз вылезла з магiльнае западзіны і падкруцілася пад рукі, і стала яго дэманстратыўна цалаваць, абдымаць, ахінаючы рукамі, нібы абараняючы ад некага.

– Вы там в Верховнам Савете толька а влaстi гаварыце, а народу кушаць нечева, – прадаўжала афіцэрская жонка, соваючы дзіцяці „сьнікерс”, – і ваабшче, здесь пахаронены евреi, а вы хатiце всех расійскіх выселіць в Расію, – скончыла яна.

Вось ён, думаю, тыповы род людзей, тыповыя паняцьці і тыповыя паводзіны. На іх ідэальна кладзецца камуністычная прапаганда. Расейскі тып абывацеля – нікога не паважаць і ўсюды гадзіць.

Я ўвогуле ўсур’ез нека ніколі не задумваўся над зьместам расейска-бальшавіцкай прапаганды аб тым, што Пазыняк будзе „высяляць”, „ве-

17. Валеры Буйвал фатаграфуе суб'екта для вогнішча ў Курапатах, які засланыца ад аб'ектыва бутэлькай піва.

шаць”, „страляць”, „саджаць”, „забіваць” усіх рускіх, усіх ветэранаў і ўсіх камуністаў. Элемэнтарны аналіз паказвае, аднак, што гэтакая прапаганда ёсць агрэсія страху забойцаў і вінавайцаў, усіх, хто непасрэдна ці ўскосна меў дачыненні да злчынстваў камунізму. Таемнае стала адкрытым, і спраўцы перапалохаліся. Спалохаліся адказнасці. Ім здалося, што за зробленае іх будучы караш, і яны, шукаючы абароны, тут жа залеманталі, што хоча тое зрабіць асабіста іхны, як яны лічаць, самы страшны вораг, які выявіў і засьведчыў злчынствы бальшавікоў.

Пра маштабы гэтае прапаганды казаць няма сэнсу, бо яна воль ужо сора дзесяць гадоў вісіць у паветры, як смог. Аднак назіраньне за яе мэтадамі і зьместам умацоўвае перакананьне, што ўсяго таго, чаго так баяцца злчынцы і іхнія абаронцы, ім трэба адмераць спаўна: ад суду над спраўцамі злчынстваў да грамадзкай пагарды людзей.

Іх вельмі шмат на Беларусі. Гэтых скручаных ад нянавісьці да нашай краіны асаднікаў, прысланых некалі з Расеі, каб расстрэльваць, бьсьціць, душыць, паскудзіць і забіваць. Памятаю, я быў уражаны, калі даведаўся, якую астранамічную суму з бюджэту выплочвае наша дзяржава пэнсіянерам МУС і НКВД. Яны атрымліваюць у 2-3 разы большыя пэнсіі, чым беларусы, і ненавідзяць усё беларускае з азьявэрэласцю шалёных сабак. (Што я назіраў, між іншым, сотні разоў.)

Гэтыя службісты, пасья выслугі гадоў дзе-небудзь у Магадане ці якім-небудзь Краснаярску, мелі права, згодна савецкіх законаў, пасяліцца на пэнсію ў вызначаных месцах, менавіта: у Эстоніі, Малдове, Заходняй Украіне і ў Беларусі. Выбіралі, як правіла, Беларусь. „Народ де харошый, прыветлівы. І нацыяналізма нет.”

Бальшавіцкая імперыя аблягчала свой бюджэт, высылаючы на пракурм у Беларусь самую шалё-

ную катэгорыю русіфікатараў, змяняла тым самым і дэмаграфічны склад насельніцтва. (Што, дарэчы, згодна міжнародных законаў, зьяўляецца злачынствам супраць людзей.) Адстаўнік-русіфікатар з Магадану, што выбіраў месцам жыхарства Беларусь, мог пасяліцца з усёй сям'ёй у любым месцы і ў любым горадзе нашай краіны. Яму абавязаны былі тут жа выдзеліць кватэру, працаўладкаваць (звычайна, у адзел кадраў) і даць усе ільготы.

Скончыўшы дасьледваньні Курапатаў, як і ў любой сур'ёзнай справе, я не сказаў усё, што ведаю. Пакінуў запас дзеля нягоднікаў. Ужо ў першай жа (шушкевічаўскай) рэвізіі Курапатаў шмат хто аскандаліўся на хлусьні. У наступнай, ужо лукашэнкаўскай рэвізіі, камуністы ганебна пагарэлі з канцэптуальнасьцю сваей ілжы, якую яны збудавалі на ўяўных рабрэйскіх расстрэлах.

Даказаць недаказваемае немагчыма. Таму камуністам-сталінцам важна было хоць бы пасеяць сумненьні ці выклікаць спрэчкі, і тым самым зьнізіць значэньне мясьціны сталінскага генацыду. Легенда пра расстраляных габрэў няк не стыкавалася з інфармацыяй, матэрыяламі і фактамі дасьледваньняў. Гэта, аднак, не бянтэжыла бальшавікоў. Сэнс быў якраз ў ляманце, і яны ляманталі.

Неж спакаў я доктара гістарычных навук спадара Ліцьвіна, які вывучаў пэрыяд вайны. Ён мне і кажа, што камуністы шумяць пра расстрэлы габрэяў, пішучь паперкі.

– А вы парайце ім зьездзіць у Трасьцянец, дзе немцы расстралялі тысячы габрэяў разам зь беларусамі, – кажу я.

– І што?

– А тое, што ўжо пяцьдзсят гадоў марадзёры-далакопы раскопваюць і паскудзяць гэтыя агульныя магілы, а побач – камуністы зрабілі гарадзкую звалку. І нічога – ім ня пахне і не баліць – жывыя. Можаче пачытаць таксама іхнія сенты-мэнтальныя буклеткі пра Трасьцянец, куды яны ніколі не зазіраюць.

– Это другое дело, – кажа доктар Ліцьвін.

– А хочаце, я вам пакажу трэцяе, – кажу я. – Месца зьнішчэньня габрэяў непадалёк ад Курапатаў.

Мы селі ў машыну і паехалі. Я ведаў, што на адлегласьці шасьці-сямі кілёмэтраў ад Курапатаў, у бок Калодзішчаў, існаваў у час вайны лягер, куды немцы звозілі габрэяў і тут жа іх зьнішчалі. Мне казалі, што там было іх забіта вельмі шмат. У 1988 годзе, калі я пачаў абсьледваньне гэтай мясьціны, я нечакана натрапіў сярод поля, ў кустах, непадалёк ад дарогі, на мэмарыял – пляцоўку, вымашчаную сенажнай пліткай. Пасярэдзіне пляцоўкі стаяў нізкі бэтонны помнік з памятным надпісам пра зьнішчэньне людзей. Гэтага мэмарыялу я не знайшоў у сьпісах помнікаў і памятных мясьцінаў вайны. З выгляду – помнік пастаўлены не раней 60-х гадоў.

Цікава было назіраць за доктарам Ліцьвінам, калі я яго прывёз у тую мясьціну. Ён быў зьбянтэжаны, бо нічога ня ведаў пра існаваньне гэтага помніка; у літаратуры зьвестак пра яго ён таксама не сустракаў. Адным словам, забыты мэмарыял.

* * *

Што здарыцца зь беларусамі, калі забудуцца пра Курапаты? (Я казаў у пачатку пра знакавае значэньне гэтага месца ў жыцьці Беларусі.) Ці будзем мы ўвогуле тады нацыяй? На што больш страшнае і больш сымвалічнае можна яшчэ нам забыцца, каб духоўна памерці наvek? І што ёсьць у нашай памятнай гісторыі больш пакутніцкае і больш жахлівае, чым ленынска-сталінскі генацыд?

Калі я некуды прыяжджаю, ці ў вёску, ці ў горад, я імкнуся паглядзець могілкі. Гэта ня толькі памятная кніга паселішча, гэта гісторыя і аблічча яго людзей. У падсавецкай і пасьлясавецкай Беларусі гэтае „аблічча“ ёсьць шмат дзе зарослае кустамі, крапівой, з пазьбіванымі крыжамі і разбуранымі абэліскамі, закіданае смеццём; прыстанішча п'яніц і здзічэлых катю.

Вось ужо дзесяць гадоў па начах, а то і днём, нейкія людзі раскопваюць магілы ў Курапатах. Яны сквапна перабіраюць пакутныя косыці, дзіравыя боты на стаптаных абцасах, галёшы, самаробныя бахілы – рэшткі бедных людзей. Іх перад расстрэлам не абрабавалі нават энкавэдзісты, бо ведалі, як пісаў іхны бальшавіцкі пэт: „Нищие, что с вас сжулить?”

18. 19-га чэрвеня 1988 года. Масаве ішоўце на першы мітынг у Курапаты, арганізаваны „Талакой”.
(Фота з калекцыі С. Абламейкі).

Аж не, знайшліся нашчадкі, што абкрадуць нават труп жабрака, выцягнуць ягоны шкілет з пакутнае брацкай магілы.

Тут я не збіраюся абагульняць. Раскопваюць магілы псіхічна хворыя на нэкрасындром і падонкі. Але ж робіцца гэта ўсё, як і смажаньне шашлыкоў, на віду ў людзей вось ужо дзесяць гадоў падрад. Усе мае захады, пачынаючы з 1988 года, да міліцыі, пракуратуры, у міністэрствы, да мясцовых ворганаў улады з патрабаваннем выявіць злачынцаў і спыніць раскопванне магілаў, ні да чаго не прывялі. Тыя, да каго я звяртаўся, нічога не хацелі і ня хочуць рабіць.* Але гэта б было паўбяды, калі б грамадства паводзіла сябе інакш, чым паводзіць улада. На жаль, паводзіны аднолькавыя. І гэта трэба выпраўляць.

Мне здаецца, што не было ў нас больш няшчасных людзей, чым людзі з пакалення 20-х

* У 2008 годзе дзяжурныя па Курапатах сябры КХП-БНФ завілі ноччу двух вандалаў, якія ламалі крыжы, і выклікалі міліцыю. Пракуратура распачала сьледчыя дзеянні. Вандалямі аказаліся дзеці гэбістаў. Пракуратуры загадалі спыніць справу. – (З.П.).

– 30-х гадоў, якое трапіла пад генацыд. Іхняе жыццё – гэта пекла на зямлі, несправядлівасць і сатанінская жорсткасць, якая пераследуе іх нават пасля сьмерці. Гэта рок, пракляцце маўклівых. Яно ня скончыцца, пакуль ня будуць пакараныя забойцы, пакуль не разбурыцца іхняе царства, не зруйнуюцца вавілёнскія вежы.

Тут, на Беларусі, яны захаваліся: і Берасьцейская крэпасць, і вуліцы з імёнамі бандытаў, і савецкія танкі на пастамэнтах.

Міхась Дубянецкі раскаваў мне, як яго бацька Хведар сядзеў у Берасьцейскай крэпасці, дзе была страшная турма НКВД. Раскаваў, як дапытвалі, як вазілі на расстрэл. 22 чэрвеня 1941 года, калі немцы ўдарылі па Берасьці, узнікла паніка. Вязьні пачалі разьбягацца, і азьвярэлыя энкавэдзісты расстрэльвалі іх з наганяў. Хведар Дубянецкі, ушякаючы ў натоўпе, выбег якраз на энкавэдзіста. Той наставіў у яго рэвальвер.

– На хлеб, на! – закрычаў з попрыску Дубянецкі, і сунуў у рукі забойцу кавалак турэмнага хлеба. Хвіліна замьяшаньня – і Дубянецкі праскочыў на выхад. Энкавэдзісты перастралілі вязьнеў, колькі здолелі, але самы апынуліся ў пастцы, бо немцы занялі горад.

Ім удалося потым выбрацца з казематаў, пась-ля чаго і быў створаны прапагандысцкі міф пра „гераічную” абарону Берасьцейскай крэпасці савецкім гарнізонам. Турму НКВД назвалі „Брестская крепость-герой”.

* * *

Як ня дзіўна, але самыя цяжкія душэўныя пакуты ў сувязі з Курапатамі я перажыў у 70-х гадах. Камуністычная ноч тады здавалася бясконцай. Ішлі гады, і горад спакваля будаваўся, падступаў да расстрэльнага лесу. Трывога, што страшная памяць пра мардаваньне нацыі намарна згіне, перапаўняла і прыгнятала мяне. Я не знаходзіў тады ні месца, ні спакою. Паматаю, неяк гаварылі са Шмыгалёвым, каб неўпрыкмет паставіць там крыж.

У бяссонныя ночы мне часта марылася, што скончыцца камуна і ўсе даведаюцца пра магілы. Мне ўяўлялася, як тысячы людзей у жалобе нясуць на руках праз увесь горад вялікі пакутніцкі крыж. Прыносяць і ставяць яго ў тым лесе над магіламі расстраляных. Усе даведаліся, і ўвесь народ здрыгануўся. Гэтая карціна, нібы сон, доўгія гады жыла ва ўяўленьні.

Рэдка такое бывае ў жыцці, але гэтак уяўленьне ажыццявілася. У 1989 годзе восеньню на Дзяды дзясяткі тысячаў людзей, моц народу, з харугвамі і беларускімі Бел-Чырвона-Белымі сьцягамі пранеслі праз увесь горад ад Усходніх моглак і да Курапатаў сямімэтровы Крыж Пакуты. Яго ўкапалі і паставілі пад гукі жалобнага рэквіема, і словы малітвы зьліваліся з шумам дрэў.

Якімі я ўяўляю мэмарыяльныя Курапаты? Маё ўяўленьне простае, разьлічанае на духоўны рост

беларускай нацыі. Ня будзе росту – ня будзе і мэмарыяльных Курапатаў. Я ўяўляю, што кожны беларус, кожны чалавек, які ў нейкім пакаленьні роду пацярпеў ад расейскага камуністычнага генацыду, ці проста кожны той, хто мае сэрца і веру, жальсць і любоў да свайго народу, той хай прыносіць у Курапаты свой крыж і ставіць яго, дзе захоча. Я ўяўляю мэмарыяльныя народныя Курапаты, дзе над магіламі сасновы лес дрэў і лес рукатворных крыжоў. Калі ідзеш ад шашы па дарозе ўгару да маглаў – паабапал калюмны крыжоў. Іх тысячы, іх дзясяткі, сотні тысячаў, прынесеныя беларусамі і ўкапанымі ў пакутнаю, палітую нявіннай крывёю зямлю. Яны стаяць паабапал Дарогі Сьмерці: крыжы-лодзі, крыжы-беларусы з імянамі расстраляных, забітых, замучаных продкаў, што сабраліся тут перад Страшным Судом.

Кожны нясе сюды свой крыж. Колькі яго прыдзецца несці кожнаму? Год? Два? Ці, можа, пяццацца? Ці цэлю вечнасьць?

Колькі яго прыдзецца несці ўсім?.. Невядома.

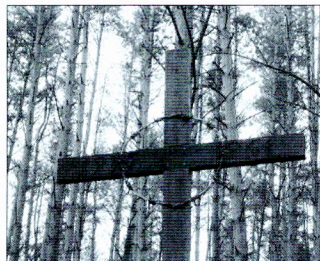
Пакуль што ў Курапатах чатыры крыжы. Чатыры крыжы...*

Зянон ПАЗЬНЯК

Сьнежань 1998 г.

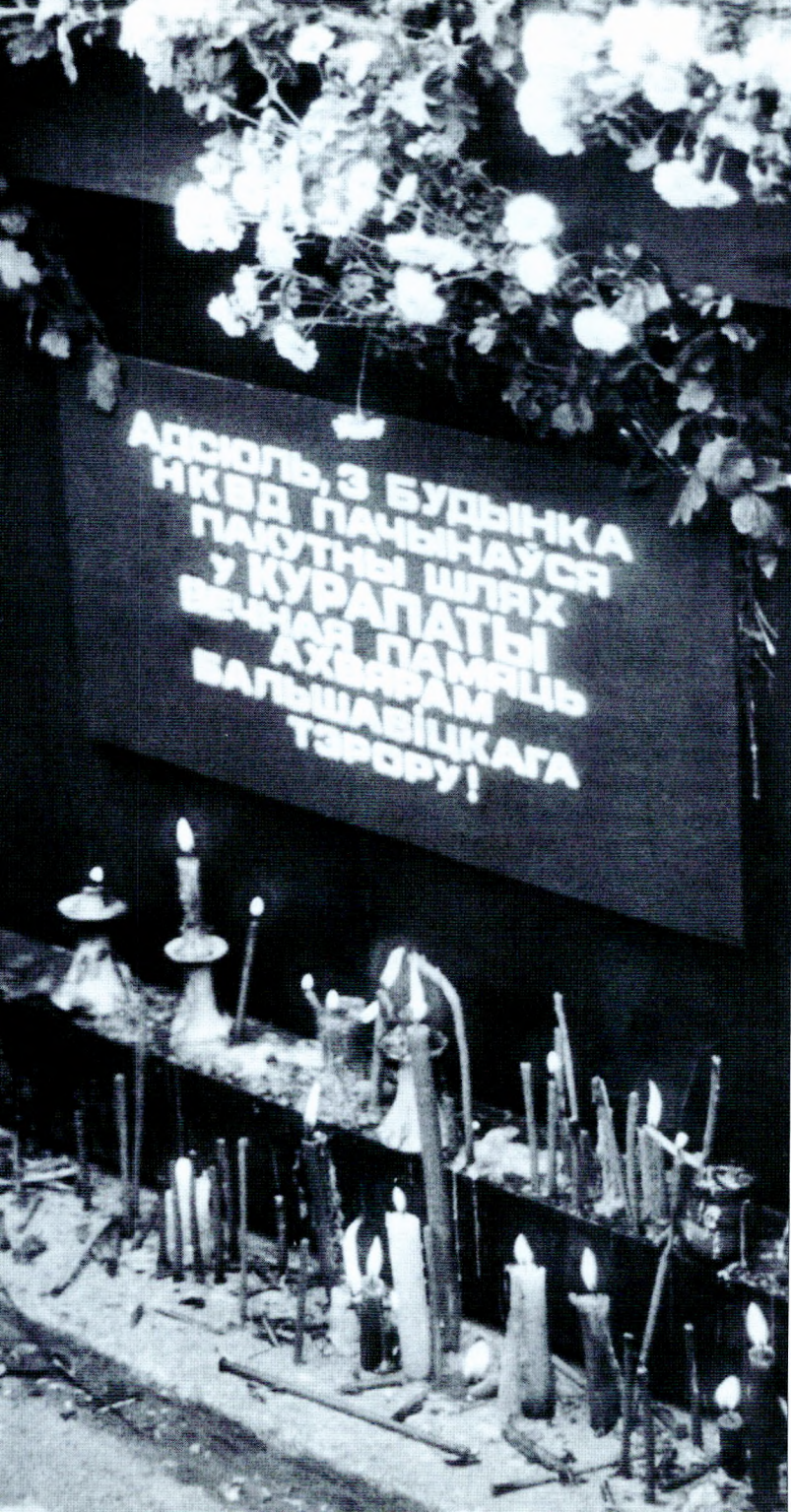
Надрукавана: (Беларускія Ведымасьці, – (№3 (13)/1998), (№4 (14)/1998), (№5(15)/1998), (№6(16)/1998), (№7(17)/1998), №1(18)/1999).

* Пачынаючы з 2000-га года, па ініцыятыве і пры непасрэднай працы, апакунстве і куратарстве Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ у Курапатах створаны Народны Мэмарыял, пра які напісана ў гэтым артыкуле. Ужо стаіць каля тысяча крыжоў – (З. П.).

19. Курапацкі крыж.

20. Дзяды 1991 г.
Мзмарыяль-
ная дошка,
усталяваная
Народным
Фронтам на
мурах будынку
КГБ у Менску
ў час мітыngu
БНФ перад па-
чаткам ізсьця
ў Курапаты.
Шыльда вісела
некалькі дзён, і
людзі ўвесь час
сьцераглі яе.

(Фота Ул. Карпіцікіна).

21. Верасень-кастрычнік 2001 года. Бульдозеры наступ на Курапаты.

ЭПІЗОДЫ ЗМАГАНЬНЯ

За апошнія 20 гадоў (час Незалежнасці Беларусі) сродкі масавай інфармацыі, якія кіруюцца лібэральнымі стэрэатыпамі ў падачы інфармацыі, стварылі, як мінімум, дзве вялікія містыфікацыі гістарычных падзеяў (і безліч розных малых), якіх не было ў сапраўднасці альбо якія былі іншымі. Гэта найперш – велізарная, неверагодная, фантазмагарычная ілжа пра так званыя „альтэрнатыўныя выбары прэзідэнта“ ў 1999 годзе, дакладней, пра быццам бы ўсеагульнае масавае галасаванне на гэтых „выбарках“, якога ў рэальнасці не было. Галоўны выдумшчык – нейкі Карманаў з радыё Свабода (які браў ілжывую інфармацыю ў В. Ганчара) – быў праўда, звольнены за гэта з працы, але факт ёсць фактам, годным рэкорду Гінэса.

Другі выпадак – гэта містыфікацыя і стварэнне бачнасці рамантычнай абароны Курапатаў групай маладзёнаў у канцы 2001 – пачатку 2002 гадоў, названых „валандэрамі“, калі рэжым будаваў аўтастраду праз Народны Мэмарыял. Тут

зьява больш складаная, бо факт быў і прысутнасць маладзёнаў таксама. Толькі ўдзельная вага іх у вялікай працы, роля, функцыя і выніковыя былі зусім іншымі, чым падавалася ў так званых „незалежных“ СМІ, бо інфармацыя стваралася імі па законах журналісцкага жанру і прыдуманга вобразу, далёкага ад сапраўднасці і ад рэальнай сутнасці падзеяў.

Увогуле трэба разумець, што любыя СМІ (ці таталітарныя ці дэмакратычныя) ствараюць свой інфармацыйна-ацэначны інтэрпрэтацыйны свет, які розніцца ад свету рэальнага часам настолькі моцна, што рэчаіснасць робіцца непазнавальнай.

Пры даследчыцкім (навуковым) падыходзе СМІ ня ёсць крыніцай даверу, аднак выступаюць пабочным матэрыялам, які ўплывае на ацэнкі і масавыя ўяўленні (часта памылковыя). Але рана ці позна, да рэальнасці трэба вяртацца ня толькі дзеля мінуласці, колькі дзеля таго, каб, выйшаўшы з сьляпога завулка, бачыць сапраўдны шлях.

22. Папарама змаганьня за Мэмарыял.

Змаганьне за Курапаты і за абарону Курапатаў – гэта, найперш, барацьба з КГБ, з агентурай КГБ і „дубянскай” Расеяй, са спадкаемцамі тых, што тварылі генацыд.

Толькі ведаючы і разумеючы гэта, можна зра-зумець сэнс і змест падзеяў, што разгортваюцца вакол Курапатаў.

Барацьба за існаваньне Курапатаў пачала-ся з першага дня адкрыцьця гэтага трагічнага месца ў 1988 годзе і працягваецца па сёньняшні дзень. У новым стагоддзі былі два крытычныя выпадкі, якія агулам пагражалі Народнаму Мэмарыялу. Гэта праект і пачатак будаўніцтва побач з Курапатамі так званана „горада сонца” – элітнага жылога раёна з усімі выгодамі (у рэкламе пісалі, што побач „лесной массив” і „экалагічэска чыстая зона”).

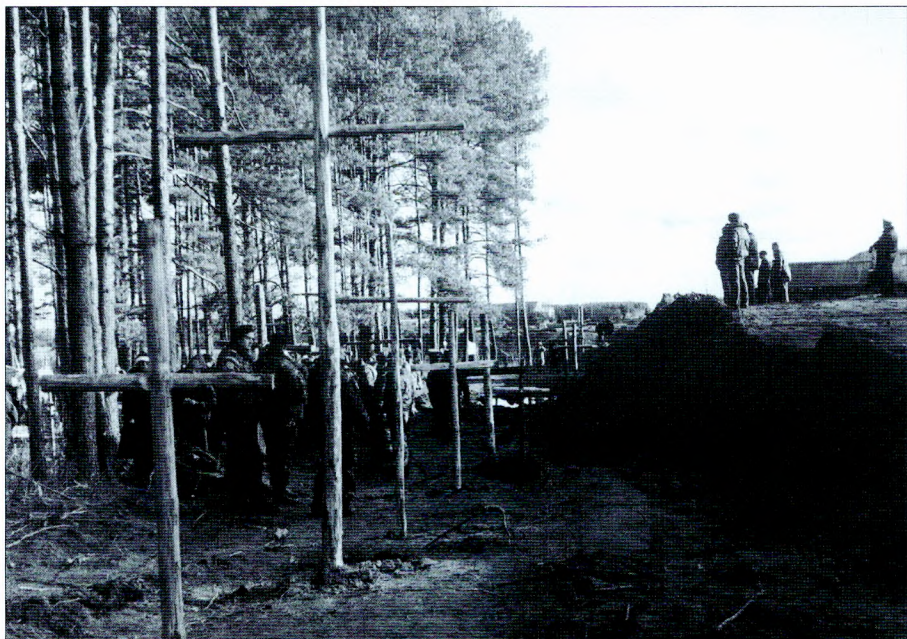
Дрэнства гэтага пляну вельмі вымоўнае. За такімі праектамі, як правіла, нехта стаіць. Заплечныя стратэгі меркавалі напусьціць на могількі багаты люмпен зь іх „адвязанымі” „отпрыскамі” і пародзістымі сабакамі. Тут ужо справа аднымі вогнішчамі і шашлыкамі не абыйшлася б. Камуна-гэбсіцкая мэтода ператварэньня сьвятых

месцаў у сьметнік, у звалку і „адхожае месца” добра вядомая, імі напрацаваны вялікі вопыт.

Надзвычайнымі высілкамі, жорстка трымаючыся закону, фронтаўцам КХП-БНФ, спэцыялістам і неабіякавай грамадзкасьці ўдалося спыніць правакацыйнае будаўніцтва, ліквідаваць будаўнічую пляцоўку і выдаліць авантурыстаў з ахоўнай зоны Курапатаў.

Другі выпадак (які па храналёгіі быў першым) – гэта пракладка аўтастрады праз Курапаты („лукабана”, як ахрысьцілі тады гэтую афэру). Фактычна, пракладку дарогі праз Курапаты зрабілі яшчэ камуністы ў пачатку 60-х гадоў (тады выкінулі з магіл шмат чалавечых касцей; саветы замаўчалі гэты факт). Потым, калі ўжо былі адкрыты Курапаты, у 1988 годзе, саветы вырашылі пашырыць дарогу ў гэтым месцы. Але наступныя палітычныя падзеі пачаліся такія, што нічога з таго ня выйшла. Калі ж усталяваўся антыбеларускі рэжым Лукашэнкі і ўмацаваўся КГБ, тады ўжо нашчадкі саветаў зноў вярнуліся да пашырэньня дарогі праз Курапаты. Пад гэтую марку яны хацелі вынішчыць добры кавалек Мэмарыялу. Але задумкі разбуральнікаў былі

23, 24. *Стыль рэжымнага наступу ў Курапатах: наперадзе „амон”, за „амонам” – бульдозеры.*

прадказальнымі. Зразумела, што трэба было іх спыніць (ці хаця б абмежаваць).

Падрыхтоўка будаўніцтва аўтастрады пачалася вясной-летам 2001 г. Мы, фронтаўцы, успрынялі гэта як агрэсіўную рэакцыю рэжыму на стварэнне Народнага Мэмарыялу Курапаты, якое пачалося ў 2000-м годзе сіламі КХП-БНФ і ўсёй зацікаўленай беларускай грамадзкасці.

Фронтаўцы тады адразу ўключыліся ў змаганне за Мэмарыял, якое вялося на адміністрацыйна-законнасным узроўні. Было напісана шэраг лістоў ва ўстановы і органы ўлады, а таксама звароты да грамадзкасці.

Улады рэжыму сталіся ігнараваць усе нашыя лісты, аргументы і патрабаванні, і неўзабаве прыступілі да агрэсіўных дзеянняў у Курапатах.

Бульдозеры наступ на Мэмарыял пачаўся 20 верасня 2001 года, неўзабаве пасля так званай „элегантнай перамогі” на прэзідэнцкіх выбарах (грубай фальсіфікацыі і беззаконня) А. Лукашэнкі.

У гэты ж дзень сябры КХП-БНФ і стваральнікі Мэмарыялу „Лес крыжоў” былі ў Курапатах пе-

рад бульдозерамі і самазваламі. Адразу дарожныя працы ўдалося затармазіць, пагаварыўшы з рабочымі і патлумачыўшы, у якую справу іх уцягнулі. У наступныя дні арганізатары вандалізму змянілі менскіх рабочых і кіроўцаў. На іх месца прыслалі брыгады з Магілёва. Тыя ня ведалі нічога.

Мне таксама тады прыходзілася шмат пісаць лістоў у міжнародныя арганізацыі з просьбай выказаць салідарнасць і дапамагчы абараніць ад знішчэння магілёўскі савецкага генацыду. Дапамога ад гэтых „арганізацыяў” была больш інфармацыйная. Але і гэта добра. Рэальна беларусы бараніліся самы. З Генэральным дырэктарам ЮНЭСКО спадаром Коіціра Мацуура, якому я напісаў прасторны ліст, увогуле адбыўся анекдатычны выпадак. Чыноўнік адказаў мне, што ён узрушаны і прыкладзе ўсе намаганні, каб абараніць Курапаты ад знішчэння, і нават дзеля гэтага ўжо заплываваў паездку ў Менск.

Спадар Коіціра Мацуура сапраўды прыехаў у Менск, меў спатканні ў розных міністэрствах, з Лукашэнкам і ў Адміністрацыі Лукашэнкі, дзе

яму ўсё патлумачылі, і ён, задаволены, нават не заязджаючы ў Курапаты, вярнуўся дахаць ў Парыж ў штаб-кватэру ЮНЭСКА. (Гэта, дарэчы, даволі тыповыя паводзіны заходняй бюракратыі; такая ў іх мэнтальнасць, і пра тое трэба ведаць.)

Сутычкі з вандаламі рабіліся ўсё больш жорсткімі. Фронтаўцы не давалі пад'язджаць самазвалам і рухашца бульдозерам, вырывалі меткі пад дарожнае палатно і на іх месца ставілі вялікія крыжы, як азнакаванне магілаў і тэрыторыі Мэмарыялу. Вандалы выклікалі міліцыю і „амон”. Пачаліся хапаньні і фізічныя штурханьні.

Абставіны накаляліся. Фронтаўцы зьявнуліся да грамадзкасці па дапамогу.

Дзесьці на чацьверты-пяты дзень зьявілася дапамога – група маладых людзей і журналістаў. І вось тут узьнікла вялікая складанасць, якая пры няправільных дзеяньнях і адсутнасці вытрымкі магла б сапсаваць усю справу, спрафанаваць абарону Мэмарыяла і проста ўсё праваліць.

Маладзёны аказаліся людзьмі, мякка кажучы, малакіруемымі. У іх была нейкая свая праграма. Для іх гэта ўсё, відаць, выгляда-

ла прыгодай, рамантыкай: сядзеньне ў намёце, паленне вогнішча, бясконцыя інтэрв'ю журналістам. Імгненна ўтварыўся журналісцкі твор-легенда пра маладых валанцёраў-абаронцаў, пасыпаліся лісты падтрымкі і пахвальбы ад розных мясцовых і замежных вядомых людзей і г. д. – усё па канонах лібэральных СМІ і стварэньня інфармацыйных падзей. Словам, пачаўся мэдычны вэрхал, які меў, трэба сказаць, свой істотны станоўчы бок у тым, што прыцягнуў увагу грамадзкасці да праблемы ў Курапатах, але адначасна прафанаваў саму інфармацыю і падзеі (якія былі тым часам вельмі сур'ёзныя).

Адначасна з стаўленьнем крыжоў і арганізацый абароны, вялікая праца вялася фронтаўцамі па ўкладаньні і зацьвярджэньні ахоўнай зоны Мэмарыяла. Тут шмат стараньня і прафэсіяналізму ўклала Мая Тодарўна Кляшторная.

Фронтаўцы разумелі, што нельга было прынізіць працу патрыётаў па абароне Мэмарыялу, дапусьціць неканструктыўнасць і несур'ёзнасць, даваць волю правакатарам і паказушным ініцыятывам.

Захоўціць „маладзёнаў-валанцёраў”, якіх стваралі СМІ, рабіць нешта патрэбнае, цяжкае і неабходнае, было кляпатліва і няпроста. Нават прымусіць прытрымлівацца гігіены месца і чысціні тэрыторыі не заўсёды ўдавалася. Фронтаўцам прыходзілася прыбіраць за імі сьмецце, паперы пад Крыжам (і нават нечыстыты) ды пастаянна непакіюцца, каб яны чаго кепскага не натварылі.

Мушу зазначыць, што там сабраліся розныя асобы, з рознымі задаткамі. Трэба ўлічваць, што ўсе яны былі маладымі і пэдагогіка з фронтаўскага боку тут была таксама ня лішняя (зь імі размаўляў нават сьвятар). Але ў цэлым усё гэтае „валанцёрства” выглядала непрадказальным і чужародным. Сьвятое месца і прыклад старэйшых фронтаўцаў, якія працавалі ў Курапатах, вымагалі іншых адносінаў і іншых паводзінаў зь іхняга боку.

Насыярожыла таксама тое, што ў Курапаты зачасыціла (добра вядомая ў палітыцы, дарэчы) „знаёмая” канторская агентура. Зьявіліся нават некаторыя асобы, раней выключаныя з Фронту за неадпаведныя паводзіны (якія да гэтага і ў Курапатах наўрад ці былі).

Сцэнар, які яны разыгрывалі перад фронтаўцамі і перад СМІ (а дакладней, разам са СМІ) быў ужо знаёмы і зразумелы. Як толькі ў 1999 годзе пры дапамозе Ганса Віка і КГБ была ўтварана кантралюемая псэўдапазыцыя, мы пастаянна сталі бачыць такія „пастаноўкі” і рэжысуру. Ставілася задача з’імітаваць бурную дзейнасць, разам з журналістамі стварыць інфармацыйную падзею ў СМІ і „перахапіць” справу абароны Курапатаў у свае рукі, стварыць фантом дзейнасці, спрафанаваць задачу, асьмяшчыць сытуацыю, наладзіць тэатралізаваны балаган, і ў канцовым выніку разбурыць Народны Мэмарыял „Лес крыжоў”, адварнуць людзей ад справы Курапатаў, абнізіць сьвятасць гэтага месца, пагадзіцца з рэжыяй дарогі праз магільні народа. Дзеля гэтага былі скарыстаныя маладзёны (іх, аказваецца, часам нехта нават падплочваў) і „незалежныя журналісты”.

На нейкім этапе цяргненне фронтаўцаў скончылася, і яны неабдуманна самы ледзь ні сапсавалі сваю вялікую і ахвярную працу, калі спантанна на

паседжанні ўправы КХП-БНФ прынялі рашэнне скончыць гэты балаган і выдаліць імітатараў. Прынялі заяву ўправы, дзе аб’ектыўна, справядліва, але ў жорсткім стылі была апісана сытуацыя і прынята рашэнне пра наступныя дзеянні Фронту, якія з гэтага вынікалі. Тэкст зьявіўся ў Сеціве. Доўга ён, праўда, не правісеў. Я разумеў, што гэта памылка, таму тут жа па тэлефоне мы абмеркавалі сытуацыю з кіраўніцтвам Управы і прыйшлі да агульнага разумення аб паспешнасці і непрадуманасці такой заявы ў тых умовах. Заяву адклікалі.

А ўмовы былі такія, што прывабны мэдыйны фантом „валанцёраў”, „малых абаронцаў”, якія начуюць у намёце і „сьцерагуць” Курапаты, быў ужо створаны, распаўсюджаны па сьвеце і станюцца ўспрыняты. Перабіць гэты фантом на той час ужо было немагчыма. (Тут адной праўды мала, мысліла быць яшчэ сіла і падтрымка грамадзкасці). Ды й па сутнасці не было ў гэтым абавязковай патрэбы, таму што на справе гэтая прыдуманая, прыгожа апрацаваная легенда пра „валанцёраў” у пэўнай ступені спрыяла фармаваньню грамадзкай думкі ў падтрымку захавання Курапатаў.

Агентура і журналісты ўзнялі шум вакол „малых герояў” у „намёце” і вакол розных арганізаваных імітацыяў ды крыкуноў, але працоўны кантроль над Курапатамі і рэальная праца была ў руках фронтаўцаў КХП-БНФ. Таму рэальным працаўнікам ў Курапатах ня трэба было ствараць сытуацыю, каб мэдыйныя бурбалкі пасыпаліся на КХП-БНФ за тое, што, маўляў, пакрыўдзілі „герояў”. Час быў страчаны. У тым становішчы трэба было цяргліва ўспрымаць іхныя паводзіны, кантраляваць дзеянні, заахвочваць да пазытыўных справаў і калі б такія справы былі – адзначыць. Усё ж такі гэта яшчэ не зусім дарослыя людзі. Тут не павінна было быць прасталінейных падыходаў. Для нас (у той сытуацыі) галоўнае – захаваць Курапаты і Народны Мэмарыял. Пена зьнікне, а Мэмарыял заста-нешца.

Фронтаўцы так і зрабілі. У той час я напісаў ліст, дзе ў агульных словах выказаў падтрымку маладзёнам за іхную пазыцыю і ўдзел на баку абароны Курапатаў.

(Фота Юры Бельмыскага).

25. Уладзімера Юхо з крыжам прывезлі ў „хапуне” і вядуць у рэжымны суд.

26. Сяргей Панкоў у Курапатах. Робіцца чарговы крыж. Кастрычнік 2001 г.

27. Таццяна Цяцёркіна збірае сродкі на курапацкія крыжы.

28. Карціна пасля чарговага нашэсця вандалаў.

29. Фронтаўцы КХП-БНФ аднаўляюць паламаныя крыжы ў Курапатах.

30. Аднаўленьне крыжэоў у Курапатах. Зьлева направа: В. Буйвал, Ул. Юхо, А. Чахольскі.

31. Фронтаўцы на будаўніцтве Мэмарыялу Курапаты (на прыроднім пляне Георгі Туміловіч).

Скончылася гэтае тэатралізаванае чужыне „валанцёраў” дрэнна. Дзесьці ў траўні 2002 года намёт згарэў і „валанцёры” зніклі. Журналісты ж адлюстравалі сваё бачанне падзеяў ў асобнай кніжцы, дзе змяшчалі шмат чаго цікавага, асабліва з катэгорыі розных выступаў і казаньняў. Толькі тое яно і засталася. І што характэрна – больш тых імітатараў і казнадзеяў ні ў Курапатах, ні каля Курапатаў ніколі ня бачылі.

2001, 2002 і 2003 гады сталіся для фронтаўцаў найбольш выніковымі і адказнымі ў справе арганізацыі і разбудовы Народнага Мэмарыялу Курапаты. Сябры КХП – БНФ працавалі, практычна, кожную суботу, збіралі грошы на крыжы, рабілі стаярку, укопвалі крыжы, касілі траву, высакалі хмызьняк, падмяталі тэрыторыю.

Разбуральнікі („будаўнікі дарогі”) тым часам рознымі мэтадамі рабілі атаку за атакі на Курапаты. Фронтаўцы пастаянна іх адбівалі, трымаючы вуха чуйна, а вока востра.

22 ліпеня (2002 г.), напрыклад, калі дзяжурная група КХП-БНФ на чале з Сяргеем Папковым прышла ў Курапаты, то ўсе ўбачылі, што ад дарогі (ад вадасьцёкавай трубы) да Курапацкага Крыжа выкапаны шырокі і глыбокі роў мэтраў на 30-40 у даўжыню. Акурат якраз там яшчэ капаўся экскаватар, побач ляжалі трубы вялікага дыяметра.

Падласьць вандалаў ашарашыла фронтаўскіх людзей. Разбуральнікі выкапалі траншэю, каб ськіраваць сьцёкавыя воды на сьвятло месца пад Курапацкі Крыж і зрабіць там балота і твань.

Першым чынам фронтаўцы прагналі экскаватаршычку з аграгатам (прысароміўшы яго). Потым узялі рыдлёўкі і пачалі засыпаць траншэю ўручную. 15 фронтаўцаў працавалі без перапынку цэлы дзень да позняе ночы і закапалі роў.

На працягу дня на тэрыторыю Мэмарыялу некалькі разоў прызджалі супрацоўнікі КГБ і міліцыі („інжэнеры” гэтай правакацыі) ды адказныя за „правядзеньне работ”. Спрабавалі пагразаць, але спаткалі добры адпор. Фронтаўцы выказалі пратэст супраць іхных незаконных „праектаў” і заявілі, што калі тыя ня спыняцца, то мабілізуюць шмат людзей і падымуць беларускае грамадства на абарону Курапатаў. Вадастокі не павінны спускацца пад Крыж і праходзіць па тэрыторыі Мэмарыялу.

Вандалы паскрыгталі зубамі і адышлі, а сябры КХП-БНФ арганізавалі больш шчыльныя дзяжурствы ў Курапатах.

Тады Гэбэ-кантора змяніла тактыку і пачала сапраўдную дыверсійную вайну супраць працы ў Народным Мэмарыяле (яна працягваецца па сёньняшні дзень). Ноччу сталі сістэматычна нішчыць і ламаць крыжы, выкарыстоўвалі нават бензапілы. Рэжымная ж міліцыя, як звычайна, не хацела нікога лавіць. Бывала, што вандалы знішчалі адразу па 30-40 крыжоў. Быў змарнаваны кошт і плён вялікай ахвярнай працы дзясяткаў, сотняў людзей. Ніхто, аднак, не ўпадаў у роспач. Закасвалі рукавы, збіралі грошы, арганізавалі энтузіастаў і ўсё аднаўлялі, крок за крокам, крыж за крыжам. (Фронтаўцы – гэта дзівосныя людзі, соль Беларусі.)

Арганізацыю абароны Курапатаў ахвярна ўзяў тады на сябе намеснік старшыні КХП – БНФ Сяргей Папкоў. У Курапатах у той час дзейнічаў увесь кіраўнічы актыв партыі Фронта. Браліся і рабілі любую працу. Кожны дзень там былі Сяргей Папкоў, Алесь Чахольскі (галоўны арганізатар працы па разбудове Мэмарыяла), Уладзімер Юхо, Валеры Буйвал, Рыгор Кійка, Уладзімер Плотнікаў (Кійку, Плотнікаву і Юхо амоні разбілі твары, паламалі рукі і рэбры, топчычы нагамі і пракладваючы дарогу самазвалам), Уладзімер Раманцоў, Тацьцяна Цяцёркіна, Аліна Дуброўская, Ангеліна Масюта, Пётра Шашкель і дзясяткі іншых адданных Беларусі сяброў партыі Фронта, свабоды і Адраджэньня.

Тут мушу сказаць больш падрабязна пра гераізм найбольш пацярпелых абаронцаў Мэмарыялу. Найперш – пра Ўладзімера Плотнікава, Рыгора Кійку і Ўладзімера Юхо. Гэтых змагароў, ужо стальных людзей, „амоні” катавалі проста ў Курапатах. Рыгор Кійка трапіў надоўга ў шпіталь. Уладзімеру Плотнікаву ў час катаваньняў „амоні” мэтанакіравана адбілі ныркі. Ён трапіў у рэанімацыю. Плотнікаву зрабілі складаную апэрацыю і выдалілі адну нырку. Чалавек апынуўся ў настолькі цяжкім стане, што фронтаўцы, насуперак сваім правілам не прасіць дапамогі ў тых, хто існуе за чужыя грошы, звярнуліся ў праваабарончую „Вясну” (да раскольнікаў Фронта) з просьбай падтрымаць Плотнікава, выдаткаваць

(Фота Яўгена Шарохіна).

32. Кастрычнік 2001 г. у Курапатах. Пасля працы. Зьлева направа: Уладзімер Юхо, Алесь Чахольскі, Сяргей Пяткоў.

(Фота Алсея Чаловскага)

33, 34. Талакоўцы Капсэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ пасля працы ў Курапатах. 2004 і 2005 гг.

(Фота Алсея Чаловскага)

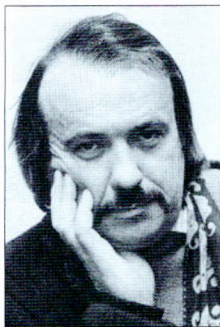

яму сродкі на ляркарствы і лярчэньне. Зварот аказаўся, аднак, няўдалым. У кіраўніцтва „Вясны” грошай не было. Яны, як казалі, ня мелі іх нават на аплату тэлефонаў.

Моцна зьбівалі (і ня раз) Уладзімера Юхо. Але на гэты раз у „амонаў” здааруўся кур’эз. Яны няк не маглі вырваць крыж з рук змагара. Падонкі зламалі яму палец, да крыві разарвалі руку, валілі, тузалі, білі, але Уладзімер нібы зросься з Крыжам. Для яго гэта быў сымвал, за які ён мог памерці, але не аддаць у рукі дрэнні. Урэшце яго, былога афіцэра (дарэчы, мягкага і далікатнага чалавека), заштурхалі ў „хапун” разам з крыжам і павезьлі адразу ў рэжымны суд. „Амоны” так і не змаглі адабраць у яго крыж. І ў судовай залі дурны лукашыцкі суд судзіў фронтаўца разам з крыжам, які ён трымаў у руках.

Юры Беленькі, які паехаў услед за „хапуном”, пасьпеў нават сфатаграфавач, як міліцыянеры выводзяць Юхо з крыжам з „хапуна” і вядуць у суд.

У той небаьспечны час зьвесткі пра пагрозу Курапатам, нягледзячы на афіцыйную блакіроўку інфармацыі, пранікалі ў грамадства, і абаронцы Мэмарыялу адчувалі (і рэальна мелі) падтрымку людзей. Часам у працу падключалася моладзь з Маладога Фронту (дзяжурствы, і г. д.). Падтрымлівалі таксама людзі з бліжэйшых гарадзкіх кварталаў ля Курапатаў, яны сталі больш уважліва адносіцца да гэтага месца. Увогуле,

35. Рыгор Кійка

36. Уладзімер Плотнік

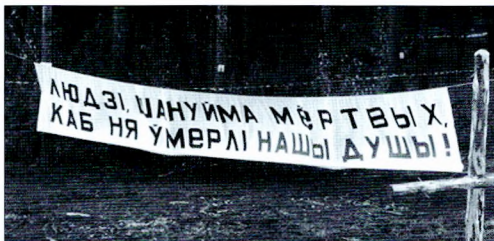
дзеянні рэжымных уладаў (акрамя самых рэжымных уладаў) не ўхваляў ніхто.

Усё, што зроблена ў Курапатах, – крыжы, талокі, догляд і праца – усё гэта коштам сродкаў, часу і сілаў нашых людзей, фронтаўцаў, энтузіястаў і змагароў. Тут няма ніводнага гроша ад якой-небудзь арганізацыі, і тым больш замежнай. Ахвяруюцца толькі свае. Гэта сапраўды Народны Мэмарыял, варты сьветлай памяці загубленага тут народу.

Кожны год на Дзяды КХП – БНФ арганізоўвае вялікую дэманстрацыю паміжы продкаў. Праз увесь горад з крыжамі на плячах, сыягамі ды харугвамі ідзе вялікае Крыжовае шэсьце ў Курапаты. У калёне крочаць людзі, у якіх чулае сэрца на праўду і справядлівасць, якія разумеюць духоўны сэнс гэтай падзеі і сьвята Дзядоў. Ідуць 9 кілёмэтраў пешшу. Але гэта ня простае Шэсьце. Тут – сымволіка. Сымволіка вечнай памяці пра загіблых і ахвярацярпеньня за свой народ. Сымволіка Адраджэньня. Кожны год мы бачым новых людзей. Праўда, ня кожны прыходзіць у Курапаты, нават калі ведае. Але той, хто прагнуўся ад нацыянальнай летаргіі, – той ідзе. Хоць раз у жыцці, але ідзе, часам не ўсьведамляючы, што ідзе да Беларусі.

13 сьнежня 2011 г.

Зянон ПАЗЬНЯК

37. Лёзунг абаронцаў

38. Зімой у Курапатах

КУРАПАТЫ ІМКНУЦЦА ЗЬНІШЧЫЦЬ

Курапаты пэрыядычна зьнішчалі ўвесь час, як толькі скончылася 2-я Сусьветная вайна. Але толькі пасля 1988 года (часу публічнага адкрыцця злачынства) зьнішчэньне набыло пастаянны крымінальны характар і працягваецца па сёньняшні дзень. Галоўная прычына гэтага — антыбеларускі акупацыйна-каляніяльны характар улады на Беларусі. Кіруюць ідэйныя нашчадкі тых, хто акупаваў нашу краіну і расстрэльваў людзей у *Курапатах*.

Рэжымы Кебіча і Лукашэнкі спрабавалі сфальсіфікаваць доказы і факты пра *Курапаты*. Але, пасля 4-й спробы „рэвізіі”, яны зразумелі, што гэта ня толькі немагчыма, але і небяспечна для „рэвізораў” гісторыі, бо гісторыя нягоднікам помсыціць.

Вырашылі падысьці зь іншага боку — узмацніць крымінальшчыну і распачаць будаўніцтва ў зоне пахаваньняў. Нядаўна рэанімавалі праект пашырэння дарогі і забудовы ў раёне *Курапатаў*; да магілаў пачалі звозіць сьмецьце, інспіраваць вандалізм і г.д.

22 ліпеня была разьбітая гранітная лавачка-помнік — падарунак прэзыдэнта ЗША ад народу Амэрыкі ў памяць пакутаў, якія перажылі беларусы. Над помнікам зьдзекваліся.

15 жніўня, у дзень вялікага хрысьціянскага сьвята *Ўнебаўзьяцьця Дзевы Марыі*, рэстаўраваны помнік быў зноў па-сьвятакрадзку зьнішчаны. Разбураны таксама некаторыя іншыя памятныя знакі.

Зразумела, што існуючыя ўлады будуць толькі спрыяць крымінальным ініцыятывам і ня стануць прытрымлівацца законаў, каб ацаліць *Курапаты* ад псаваньня і зьнішчэньня. Апошняя інстанцыя і адзіная сіла, якая ў такіх варунках можа абараніць памяць пра мартыралёг нацыі, — гэта грамадзкасьць, сумленныя людзі, грамадзкія арганізацыі.

Свой голас у абарону сьвятога месца ўзвысіў *Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне”* і *Партыя БНФ*, якія заклікалі падняцца ўсіх за народны гонар і беларускі боль.

24 ліпеня кіраўніцтва *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ* абнародвала заяву пра акт вандалізму ў *Курапатах*. „Сьвятое для ўсіх беларусаў месца пакутніцтва нявінных ахвяраў камуністычна-расейскай тыраніі — урочышча *Курапаты* — ушанавалі помнікамі іншыя народы, — пішуць у заяве культурныя людзі. — Каб жыла памяць і не паўтараліся злачынствы. У студзені 1994 году Прэзыдэнт Злучаных Штатаў Амэрыкі Біл Клінтан асабіста адкрыў у *Курапатах* невялікі манумэнт, на якім па-ангельску і па-беларуску напісана: „Ад народа Злучаных Штатаў Амэрыкі беларускаму народу дзеля памяці”. Дар амэрыканскага народу стаўся адным з сымвалаў хрысьціянскага адзінства, высокім выразам спачуваньня трагедыі.

У ноч на 22 ліпеня сёлета ў *Курапатах* быў зьдзейсьнены чарговы акт вандалізму. Вандалы разбурылі манумэнт, падораны амэрыканскім народам. Гранітная пліта, наколатая і патаптаная нагамі, сарваная і адкінутая на некалькі мэтраў убок. Па надпісу, высечанаму на пліце, чырвонай фарбай напісана па-расейску „Анархія”. Помнік патрабуе грунтоўнай рэстаўрацыі.

Неаднаразовыя звароты нашай партыі да ўладаў з патрабаваннямі прыняць меры і спыніць акты вандалізму ў Курапатах, пакараць вінаватых не далі ніякага выніку. Дагэтуль сьвятому месцу ўладамі не нададзены статус мэмарыялу, які ахоўваецца дзяржавай. Улада, якая на сутнасцы ёсьць каляніяльным прамаскоўскім рэжымам, з моманту адкрыцця праўды пра трагедыю ў Курапатах робіць усё, каб сказіць гістарычную праўду, перакласьці адказнасць за злачынствы з расейскага большавізму на іншых злачынцаў, схаваць ад грамадства ісьціну. Рэжым стварае „камісіі” з псэўдаспэцыялістаў і ілжэсьведкаў, спрабуе ўвесці ў зман беларускую і сусьветную супольнасць, каб справакаваць агрэсію супраць людзей, якія адкрылі праўду, ды ачарніць памяць ахвяраў. Улады, фактычна, падбухторваюць да вандалізму ў Курапатах. Апошні акт вандалізму выклікае асабліваю трывогу ў сувязі з распачатай у апошні час „рэканструкцыяй кальцавой дарогі г.Менска”, якая праходзіць праз урочышча Курапаты. Улады маюць разбуральны плян, наводле якога пашыраная дарога павінна прайсьці па касьцях ахвяраў. Фактычна, пад прыкрыццём рэканструкцыі плянуецца зьнішчэньне месца, якое служыць напамінам пра трагедыю народу.

Мы звяртаемся да народу і кіраўніцтва Злучаных Штатаў Амэрыкі ды іншых дэмакратычных краінаў з заклікам прыйсьці на дапамогу беларускаму народу і не дапусьціць чарговага злачынства на нашай зямлі, якое плянуюць здзейсьніць каляніяльны рэжым і ягонья маскоўскія гаспадары.” (24 ліпеня 2001 г.)

Рэанімацыя неактуальнага праекту аб пашырэнні кальцавой дарогі праз Курапаты і дарогі Заслаўе-Калодзішчы невыпадкова ўсплыла цяпер. Справа не ў дарогах. Справа ў Курапатах. Усё робіцца па-савецку. Цяпер адбываецца этап дэмагогіі і ашуканства кшталту „Курапаты обойдут стороной” і дарога будзе пракладзена „с учетом максимального сохранения существующих захоронений” і г.д.

Гэта савецка-расейскі слэнг каляніяльнай бюракратыі, варвараў і разбуральнікаў. Ён ужываецца з адной мэтай: атрымаўшы санкцыі на пабудову, ашукаць і засаніць грамадзтва.

Трэба ўлічыць, што дарогай справа ня скончыцца. Чакаецца будаўніцтва жылога масіва паміж дарогамі, дзе размешчаныя *Курапаты*, з падводкай усіх інжэнерных камунікацыяў, пабудовай кацельнай, уязных дарог, дарожных мастоў і г.д.

Даўно б зрабілі, ды грошай няма. У 90-х гг. кебічаўская намэнклятура, абабраўшы народ, будавала сабе бесталковыя „царскія вёскі”. Была вельмі занятая сабой, сваім матэрыяльным клопатам — хапнуць паболей. А якраз тады і ўзьнік гэты праект.

Вось вытрымкі з аднаго дакуманта сямігадовай даўніны.

„Протокол рабочаго савецання по вопросу планировочной организации территории, примыкающей к Минской кольцевой автодороге в районе урочища Курапаты 21 декабря 1993 г. г. Минск, ГПИ „Минскпроект”

Присутствовали: от Комитета по архитектуре и строительству:

1. **Владимиров Ю.И.** — главный инженер
2. **Козловский С.А.** — зам. начальника отдела планировки и застройки;

от Советского райисполкома:

3. **Калякин С.И.** — председатель РИКа
  4. **Ласкателев Б.Е.** — главный архитектор Советского района;
- от ГПИ „Минскпроект”: (пералічваецца яшчэ сем асобаў). В обсуждении выступили: Пурецкий Ю.П., Козловский С.А., Калякин С.И.*
- Решили: 1. Одобрить предложения по планировочной организации территории” і г.д.*

Яшчэ пяць пунктаў і подпісы ўсіх прысутных.

Управа Сойму *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ* зьвярнула 6-га жніўня з адкрытым лістом да Кабінэту Міністраў Рэспублікі Беларусь.

“*Стала вядома, — сказана ў лісьце, — што заплянавана рэканструкцыя Менскай кальцавой дарогі і вядуцца праектныя работы па варыянту пашырэння існуючай дарогі, пракладзенай праз урочышча Курапаты.*

Усяму сьвету вядома, што ва ўрочышчы Курапаты расстраляныя і пахаваныя некалькі сотняў тысячаў нявінных людзей. Было б непяпраўнай памылкай працягнуць практыку былога камуністычнага рэжыму абгрунтаваць мэтазгоднасьць таго ці іншага праекту эканамічнымі выкладкамі, пры гэтым пераступаць праз жыцьці, душы і памяць людзей.

Савецка-камуністычны рэжым хаваў сае злачынствы, так было і з урочышчам Курапаты. Дарога праз Курапаты ёсьць злачынства, здзейсьненае савецкімі ўладамі. Сёньня пашыраць дарогу праз урочышча Курапаты — гэта значыць пашыраць злачынства.

У сувязі з тым, што ідзе рэканструкцыя кальцавой дарогі, неабходна выправіць мінулыя хібы яе будаўніцтва. **Новая дарога павінна прайсьці ў абыход урочышча Курапаты.**

Са свайго боку, мы зробім усё магчымае, каб данесьці да грамадства новае плянуемае злачынства супраць беларускага народу і супроцьстаяць ягонаму здзяйсненьню.”

Адказу на гэты ліст не зьявілася. Праектаваньне дарогі праз Курапаты прадаўжаецца.

Дзевяць год — адно і тое: вынішчэньне. Цяпер топчуцца па магілах, ідуць па нашых сьмерцах. Але толькі жывыя могуць паўстаць.

Т.РЭЙТАН

8. Надрукавана: „Беларускія Ведамасьці”, – 2001, №7(37), с. 13-14. (Артыкул Зянона Пазьняка пад псеўданімам Т. Рэйтан).

39. Пад Крыжам

ІДЗЕ ЗМАГАНЬНЕ

Працягваецца змаганьне супраць зьнішчэньня *Курапатаў*. Падобна на тое, што пачынаецца час, калі трэба будзе ратаваць кожны сантымэтр Беларусі, кожны мілімэтр Беларускага. Як высвятляецца, пашыраць дарогу праз *Курапаты* ўзяліся без патрэбных узгадненьняў праекту (што зьяўляецца крыміналам) і без адпаведных разьлікаў магчымых затрат. Рэжым, відаць, вельмі сьпяшаецца. Тым часам вядома, што існуюць праекты правядзеньня дарогі ў абход *Курапатаў*. Гэтыя праекты лепшыя, бо не закранаюць мартыралягічны помнік, і прытым таньнейшыя па затратах. Аднак, відаць, загадана было брацца менавіта за „варварскі” праект.

Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне” і *Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ* патрабуюць спыніць будаўніцтва дарогі праз *Курапаты* і весьці яе ў абход. 6-га жніўня пра гэта быў адасланы ліст у Савет Міністраў. 25 верасьня (паколькі адказу *Партыя* не атрымала) пасланы паўторны ліст у Саўмін з тым жа патрабаваньнем спыніць злачынныя пляны „будаўнікоў” і будаўніцтва дарогі праз *Курапаты*.

Сакратар *Управы Сойму Фронта Алесь Чахольскі* звярнуўся праз друк да грамадзянаў Беларусі з наступным заклікам:

“Шаноўныя людзі! 29-га кастрычніка 2000 года Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ і Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне” на Дзяды ўсталявалі дзясяткі крыжоў на магілах закатаваных ахвяраў бальшавізму. Але гэтага недастаткова, бо, як вядома, там жа сотні пахаваньняў. Як ніколі, актуальны сёньня заклік Янона Пазьняка, які ў свой час адкрыў праўду пра Курапаты: „У Курапатах, дзе над магіламі расстраляных беларусаў вырас лес дрэў, хай вырасьце лес рукатворных крыжоў, якія прынясуць сюды жывыя беларусы, каб усе памяталі пра генацыд і каб жыла Беларусь”.

Мы з вамі павінны гэтыя крыжы ўсталяваць. Гэта наш сьвяты абавязак — стварыць народны мэмарыял у памяць ахвяраў бальшавіцкіх рэпрэсіяў. Як Хатынь стала сімвалам фашысцкага генацыду, так

Курапаты павінны стаць сімвалам камуністычнага генацыду супраць народу. З розных вёсчак, мястэчак, гарадоў Беларусі чорныя „варанкі” вывозілі людзей у Курапаты і ГУЛАГі, і мы маем маральнае права на крыжах усталяваць шыльды з назвамі гэтых паселішчаў. Іх шмат, вельмі шмат...

Кожны можа вырабіць крыж, прывезьці яго ў Курапаты і ўсталяваць тут.

Прашу Вас, дарагія грамадзяне, зьвяртацца ва Ўправу Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ па адрасу: Менск, праспэкт Ф. Скарыны, 133, кв.147 і па тэлефоне 8(029) 602-16-18.

Можна прыносіць на выраб крыжоў ахвяраваньні.

Запрашаю беларускі бізнэс і прадпрымальнікаў прыняць чынны ўдзел у сьвятой справе.

Акрамя Фронту і Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ, на заклік спадара Чахольскага з усіх арганізацыяў адклікнуліся пакуль толькі хлопцы з Маладога Фронту і асобныя грамадзяне. Маладафронтаўцы наладзілі дзяжурствы ноччу на месцы будаўніцтва і ўключыліся ў справу ўсталяваньня памятных крыжоў.

23, 28 і 29 верасьня Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ, маладафронтаўцы і грамадзяне Менска наладзілі талаку ў Курапатах і ўстанавілі ў гэтыя дні некалькі дзясяткаў крыжоў, запалілі сьвечкі і зьнічы паабапал дарогі.

Фронтаўцы спадзяюцца, што ініцыятыва змаганьня за захаваньне Курапатаў будзе пашырацца. Зафіксаваныя ўжо пэўныя зрухі сярод дэмакратаў (нават аб’явілі аб стварэньні камітэту ў абарону Курапатаў). Удзельнічаюць ў абароне таксама сябры Мартыралёгу Беларусі, археолягі, цікавяцца журналісты.

Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ і Фронт пачалі адначасна рыхтавацца да Дзядоў у Курапатах. Бо ўсе разумеюць, што каб уратаваць Курапаты ад лукашысцкага рэжыму, патрэбнае грамадзкае рушэньне, і нават падтрымка міжнароднай супольнасьці.

Мар’ян ВАНЬКЕВІЧ

У КУРАПАТАХ ЗЬНІШЧАЮЦЬ КРЫЖЫ І КАТУЮЦЬ ЛЮДЗЕЙ

8 лістапада ўвечары антынародны рэжым Лукашэнкі распачаў сілавы наступ на Курапаты з мэтай зьнішчэньня мэмарыяльнай сьвятыні беларускага народу. Бульдозеры, трактары, групы спэцыяльнай міліцыі і КГБ, нібы на вайне, рушылі на крыжы і Курапацкі лес. Беларусы, якія прыйшлі ў *Курапаты*, каб пакланіцца магілам бязьвінных ахвяраў, закатаваных расейскім НКВД, і каб абараніць магілы ад разбурэньня, убачылі, як бульдозеры зьнішчаюць пахаваньні і крыжы на магілах, асьвечаных каталіцкімі і праваслаўнымі сьвятарамі. Імкнучыся спыніць вандалізм, людзі сталі перад крыжамі. Тады на іх накінулася зграя лукашэнкаўскіх гарылаў у форме, на якой па-расейску напісана „ОМОН” (Отряд милиции особого назначения). Шмат каго зьбілі і арыштавалі. Сяброў *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ Уладзімера Юхо* і *Рыгора Кійко* амонаўцы павалілі на зямлю і катавалі. Спадару *Юхо* выкручвалі рукі (18 траўня сёлета спэцслужбы ўжо зламалі яму руку і рэбры падчас мірнай акцыі пратэсту). Схапіўшы спадара *Кійко*, каты зь нянависьцю тапілі яго галавой у лужыну, поўнай гразі. Спадар *Кійко* ня мог дыхаць і захлынаўся. Напоўпрытомнага, яго кінулі на зямлю і білі дубінкамі ў грудзі. Ужывалі дзікі мэтад катаваньня, моцна ціснучы дубінкай у вобласьці сэрца. Спадар *Кійко* цяпер знаходзіцца ў цяжкім стане.

Агульнавядома, што такія катаваньні выкарыстоўвала расейскае НКВД падчас тэрору супраць народаў у Савецкім Саюзе. Такім чынам, на тэрыторыі *Курапатаў*, дзе ў 1937-1941 гадах бальшавіцкія злачынцы катавалі і забівалі беларусаў, у 2001 годзе іхныя спадчыньнікі па загаду ўзурпатары Лукашэнкі твораць новыя злачынствы. Разбурэньні магілаў і крыжоў, арышты і катаваньні працягваюцца.

Але ёсьць у Беларусі людзі, здольныя з голымі рукамі і з адкрытымі грудзьмі абараняць сьвятую памяць расстраляных і магілы продкаў. Ніхто не пераможа такіх людзей. Генацыд *Курапатаў* не паўторыцца. Ніхто ня выкрэсьліць з памяці *Курапаты*. І ніколі не даруецца варварам.

*(Паводле заявы Сойму Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі
— БНФ)*

10 лістапада 2001 г.

ЧЫМ ВЫКЛІКАНЫ ВАРВАРСКІ НАСТУП НА КУРАПАТЫ

Ідэалёгія і палітыка разбурэння *Курапатаў* зразумелыя. Уладу ў Беларусі захапілі выхадцы з НКВД-КГБ, якія хацелі б знішчыць сьведчаньні генацыду, што ажыццяўляла Масква праз органы НКВД. Усе спробы сфальшаваць вынікі навуковых дасьледваньняў, зробленых у 1988 годзе, і абвергнуць вынікі сьледства па *Курапатах* праваліліся. Пасьля гэтага запанавала ўяўная цішыня, у час якой паволі руйнавалася і занечышчалася ўсё, што зьвязана было з памяццю пра *Курапаты*, засьмечвалася тэрыторыя магілаў, месца рабілася прахадным, кінутым на таптаньне наезных жыхароў з бліжэйшых кварталаў горада.

Тактыка рэжыму была зразумелай. Яе неабходна было спыніць. У 2000 годзе на *Дзяды Беларускай Народны Фронт „Адраджэньне”* і ягоная *Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ* распачалі актыўнае стварэньне ў *Курапатах Народнага Мэмарыялу Беларускай*

Хрысьціянне-фронтаўцы ў абароне Курапатаў

мартыралёгіі. Было наладжана масавае Крыжовае шэсьце ў *Курапаты* і ўстаноўлена над магіламі мноства крыжоў (больш 30-ці).

Стаўленьне крыжоў працягвалася ўвесь час. На 2001 г. іх ужо паставілі больш за сотню. Была растлумачана (часткова ў друку) канцэпцыя *Народнага Мэмарыялу ў Курапатах*, які (па задуме) ствараў бы сам народ. Дзеля гэтага кожны мог зрабіць і прынесці ў *Курапаты* свой крыж, паставіць яго за душы расстраляных беларусаў, сваіх родных і блізкіх. Над магіламі расстраляных на *Курапацкіх горах*, побач з соснамі, на палянах і ўздоўж дарог вырастаў бы лес рукатворных крыжоў. Усё гэта рэальна абазначыла б памяць па расстраляных і сымвалізавала б уваскрасеньне душ. (Такі беларускі крыжовы помнік ёсць на сьвятой гары *Грабарка* на *Беласточчыне* і ў іншых месцах. Кожны год беларусы нясуць у *Грабарку* крыжы.)

Справа зрушылася. Гэтакія дзеянні выклікалі ціхую паніку ў кіраўнічым асяроддзі рэжыму. Безумоўна, што маскоўскія аналітыкі з ГБ прааналізавалі задуму *Народнага Мэмарыялу* і зразумелі, што прыходзіць канец іхным спробам схаваць памяць пра *Курапаты* і паступова зьнішчыць іх.

Рэакцыя была паспешнай і грубай. Ужо летам 2001 года пачалася падрыхтоўка да будаўніцтва шырокай аўтастрады праз *Курапаты*. Прытым так сьпяшаліся, што пачалі бяз пляну і без узгадненьня праекту. Мэтадам такога будаўніцтва (гледзячы па абставінах) можна было разбурыць і зьнішчыць літаральна ўсё: і лес, і крыжы, і магілы. Напрацаваны вялікі савецкі вопыт зьнішчэньня культуры. Гісторыя расейскай акупацыі на Беларусі паказала, што не існуе ніякіх маральных перашкодаў у варвараў: ні ў тых, хто загадвае, ні ў тых, хто выконвае. Тыя, хто разбураюць крыжы і магілы, ня маюць ніякіх духоўных каштоўнасьцяў, акрамя паняцьцяў нявольніка і раба.

Разбурэньне *Курапатаў* заплянавана з асаблівым цынізмам. Варта зьвярнуць увагу на даты. Ігнаруючы ўсіх і ўсё, шырокім фронтам прыступілі да будаўніча-разбуральных працаў у зоне *Курапатаў* 20 верасьня, якраз ў дзень так званай „самаінаўгурацы” Лукашэнкі пасья сфальшаваных выбараў. 8-га лістапада, на другі дзень галоўнага

большавіцкага сьвята, па загаду зверху пачалі ламаць Крыжы, зьбіваць і катаваць людзей — абаронцаў магіл, кінулі на іх тэхніку, бульдозеры, КГБ і спецыяльныя атрады міліцыі.

Такое супадзеньне датаў добра адлюстроўвае ідэалёгію вандалізму, паказвае, у якой сфэры паняццяў існуюць разбуральнікі *Курапатаў*.

Курапаты — унікальны помнік і сымвал генацыду. Ад асэнсаваньня яго беларусамі шмат у чым залежыць лепшая будучыня Беларусі. Бяда якраз у тым, што непрыяцелі беларушчыны гэта разумеюць лепш, чым некаторыя беларусы. Лёс *Курапатаў* будзе залежыць ад двух зьяваў: ад сілы супраціўленьня варварству і галоўнае — ад уздыму і моцы стваральнай працы, ад рабленьня *Народнага Мэмарыялу крыжсоў*. Рэч зразумелая: напачатку гэтую працу павінна ўзяць на свае плечы арганізаваная эліта грамадства, актыўныя і сьведомыя людзі, пакуль ня зрушыцца ўвесь народ.

Зянон ПАЗЬНЯК

11. Надрукавана: „Беларускія Ведамасьці“, – 2001, №10(40), с. 2.

40. Згяя „амонаў“ бяжыць біць людзей.

АБАРОНА КУРАПАТАЎ

Сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ штодзённа дзяжураць у Курапатах і не даюць будаўнікам праводзіць работы ў ахоўнай зоне Мэмарыялу.

На выхадзе з падземнага перахода (што на шляху да Курапатаў) завал зь барвеньняў, дошак і іншага будаўнічага смецьця. Гэтую імправізаную барыкаду два тыдні таму збудавалі жанчыны Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ, якія стала дзяжураць у Курапатах.

„Гут хацелі бульдозерам заехаць на пляцоўку да Крыжа Пакутнікам Беларусі. Жанчыны, што дзяжурьлі, — не далі. Яны каля тунэля стварылі барыкаду, крыж паставілі — і бульдозеры адступілі”, — растлумачыў **Уладзімер Юхо**.

Два тыдні таму кіраўніцтва Дэпартаманту па ахове культурнай спадчыны забараніла будаўнікам весьці работы ў ахоўнай зоне Курапацкага Мэмарыялу. Гэтак званьня „будаўнікі” спрабавалі пракласьці праз галоўную пляцоўку Курапатаў трубу вадасьцёкаў і зрабіць дадатковую дарогу да месца будаўніцтва праваслаўнай капліцы.

Паводле Дэпартаманту, будаўнікі павінны зрабіць для сьцёчных водаў сажалку з адваротнага ад Курапатаў боку магістралі (а не пад Крыжам). А дарога да афіцыйнай капліцы ня мусіць праходзіць побач з Мэмарыялам.

Будаўнічыя працы пакуль прыпыненыя. Гэта вельмі не падабавецца настаяцелю мясцовага праваслаўнага прыходу **Уладзімеру Стукачу** (добра вядомы тыпаж). Гэта на ягоную просьбу будаўнікі рабілі дарогу да капліцы.

Побач з Курапатамі У. Стукач арганізаваў „лягер для вернікаў”. Ад размовы з карэспандэнтам адмовіўся.

Зразумела, што дарога да капліцы будавалася незаконна, яе няма ў праекце.

17-га жніўня ў Курапаты прышло нямала людзей на талаку. Фронтавец **Алесь Тарала** прыходзіць сюды кожную суботу. „Я хаджу сюды ня толькі на талаку. Я стары чалавек, ужо пажыўшы, і скажу так: гэта справа ачышчае чалавека ад рознага бруду, накіпу, ад гэтай во хлусьні. Я сябе ачышчаю тут”.

Жнівень 2002 г.

(Паводле радыё „Свабода”. А. Невяроўскі)

ЗНОЎ ЗЬНІШЧАНЫ КРЫЖЫ Ў КУРАПАТАХ

У калядную ноч на 25 сьнежня 2002 г. адбыўся чарговы акт вандалізму ў Курапатах. Як бачна па шматлікіх сьлядах на сьнезе, на тэрыторыю *Народнага Мэмарыялу* заехала машына, зь якой выгрузіліся некалькі асобаў з сабакамі. Варвары зьнішчылі і пашкодзілі больш за 20 крыжоў на *Крыжовай алеі* і непасрэдна на магілах пакутнікаў. Былі паламаня таксама крыжы на *Кальварыйскім нагорку* мэмарыяла, усталяваныя ў кастрычніку 2001 г. беларусамі Віленшчыны. Шэраг крыжоў паламаня, вырваныя з зямлі, кінутыя далёка ад месца, дзе яны былі ўсталяваныя людзьмі.

Сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ прышлі ў Курапаты. Яны сабралі часткі паламаных крыжоў, паставілі некалькі крыжоў, што былі паваленыя на зямлю. У бліжэйшы час яны будуць рэстаўраваць пашкоджаныя помнікі.

Дзікае варварскае разбурэньне адбываецца на тэрыторыі нацыянальнай сьвятыні ўжо ў каторы раз. Але даўно ўжо злачынства не было такім маштабным. Безумоўна, галоўную віну за вандалізм нясе антыбеларускі рэжым, які пабудаваў сваю дарогу на касьцях ахвяраў расейскага тэрору, і ўсімі сродкамі імкнецца зьнішчыць Народны Мэмарыял.

28 сьнежня сакратар Управы Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ спадар *Алесь Чахольскі* зьвярнуўся ў РУУС Менскага раёну з заявай на ўзбуджэньне крымінальнай справы па факце акту вандалізма на тэрыторыі Народнага Мэмарыялу ў Курапатах. На тэрыторыю Мэмарыялу выязджала апэратыўна-сьледчая група, якая склала пратакол агляду месца злачынства.

В. БУЙВАЛ

41. Валеры Буйвал прамаўляе каля Лошыцкага крыжа.

НЕ ЗАБУДЗЕМ, НЕ ДАРУЕМ

МАГІЛЫ НА ПАГОРКУ

З пагорка бачны невялікі горад, некалькі га- тычных шпіляў касцёлаў, дахі дамоў, вуліцы з кветнікамі. Горад невялікі, але адзін з самых знакамітых у ірляндскай гісторыі і культуры. Кэс... Менавіта тут у адным з кляштароў быў створаны шэдзёр кельцкага і агульначалавеча- га мастацтва – „Book of Kells”, ілюмінаванае Эвангелье IX стагоддзя (яно лічыцца копіяй яшчэ больш старажытнай Кнігі). У музейнай зоне вакол гарадзкога сабора ўзвышаюцца велічныя каменныя крыжы з геамэтрычным арнамэнтам і стылізаванымі фігурнымі выявамі. Ім больш за тысячу гадоў. Але на пагорак, што на гарадзкой ускраіне, нас прывяла не старажытная, а больш блізкая сучаснасці падзея – найвялікшая драма ў гісторыі ірляндскага народу. На пагорку зна- ходзяцца магілы тысячаў ахвяраў Вялікага Гола-

ду 1846 года. У выніку гэтай драмы насельніцтва Ірлянды зьменшылася ў чатыры разы.

Драма мае сваю перадгісторыю. 700-гадовая акупацыя Ірлянды ангельскімі захопнікамі не зламала змагарны дух нацыі. У сярэдзіне XIX стагоддзя на хвалі культурна-нацыянальнага адраджэння паняволеных імперыямі народаў Эўропы набіраў моц ірляндскі нацыянальны рух. Ён меў мірны характар. Людзі збіраліся разам, сьпявалі нацыянальныя песьні, гаварылі пра сваю гісторыю і сваіх герояў, маліліся ў палях павод- ле забароненага акупантамі каталіцкага абраду, абмяркоўвалі цяпершчыну і будучыню.

Кульмінацыяй нацыянальнага ўздыму стаў мітынг у полі каля мястэчка Клантарф у кастрычніку 1843 года. Нягледзячы на забар- ону акупацыйных уладаў мітынг сабраў каля

мільёна ірляндаў (!). Людзей натхняла родная гісторыя і сымвал перамогі. На Клантарфскім полі ў 1014 годзе ірляндскае паспалітае рушэнне ўшчэнт разбіла армію скандынаўскіх нарманаў, вызваліўшы радзіму ад 200-гадовай нарманскай няволі.

Імпэрскі Лёндан не на жарт напалохаўся магутнай праявы народнай салідарнасці. Каланізатары пачалі ліхаманкава шукаць магчымасць разбіць народны рух. Магчымасць надарылася ўжо праз некалькі гадоў. У 1845 годзе Ірляндцыю (раптам) ахапіла катастрофічная хвароба бульбы – галоўнага прадукта, якім жывіліся ірляндцы. Пачаўся галадамор. Але акупанты працягвалі вывозіць з выспы цэлымі караблямі збожжа і прадукты харчавання ў рамках каланіяльных падаткаў.

У выніку злачыннай палітыкі Лёндана загінулі каля двух мільёнаў людзей, чатыры мільёны вымушаны былі пакінуць радзіму і ратавацца ў Паўночнай Амэрыцы і Аўстраліі. Нават цяпер у Ірляндзі жыве толькі чатыры з чвэртай мільёны чалавек (да Вялікага Голаду на выспе жыло больш васьмі мільёнаў ірляндаў). Акупанты-каланізатары паціралі рукі, упэўненыя, што „ірляндскае пытанне канчаткова вырашана“. Але нацыянальная трагедыя не здушыла волю народа да супраціву і нацыянальнага адраджэння. Наадварот, сышлі ў нябыт вера ў дыялог з брытанцамі, спадзяванне на саступкі з боку акупантаў. Пачалася ўзброеная барацьба за вызваленне айчыны. У акупанцкіх чыноўнікаў, афіцэраў, мясцовых здраднікаў паляцелі бомбы, запалалі іхныя маёнткі, казармы і будынкі акупанцкай адміністрацыі. Ад заакеанскай ірляндскай дыяспары змагары атрымлівалі зброю, дабрахвотнікаў, інфармацыйную і палітычную падтрымку. Рэпрэсіі супраць патрыётаў не давалі пажаданага выніку. Лёндан нарваўся на народную вайну. Праз дзесяцігоддзі вызвольнай барацьбы ірляндцы адваявалі сваю дзяржаву ў 1921 годзе.

У 90-х гадах у расказаў пра гэта над магіламі ахвяраў генацыду ірляндскага народа беларускім дзеячам з нашага Гомеля, якіх запрасілі да сябе на адпачынак жыхары Кэкса. Старэйшыя людзі ў сем'ях гамельчукоў добра памятаюць трагедыю другога Галадамора – злачыства расейскіх

акупантаў у суседняй Украіне ў 1930-я гады (да 10 мільёнаў ахвяраў). З-за блізкай мяжы на Гомельшчыну няспыннай плыню ішлі тысячы згладзелых людзей, людзей-цэняў, якія цудам прарваліся праз кардоны НКВД і шукалі паратунку ў Беларусі. Палі былі засыпаны трупамі няшчасных, якім не хапіла сілы ісці далей. Беларусы дзяліліся з украінцамі апошнім, выратавалі шмат жыццяў. Імя агульнаму няшчасцю было адно – расейска-бальшавіцкая акупацыя.

У групе гомельскіх дзяцей быў і мой малы пляменьнік Сашык Грамыка, якога запрасіла ірляндская сям'я, бо ў яго загінуў бацька. Нашы агульныя продкі зведалі ўсе жахі раскулачвання і Галадамора ва Украіне. Але і тут ёсць свая перадгісторыя. Пасля паразы нацыянальна-вызвольнага паўстання 1863-64 гг. Буйвалы вымушаны былі пакінуць родную Любчу, што на Наваградчыне, і ратавацца ад шыбеніцы і Сібіры ва ўкраінскіх стэпах. За дзесяцігоддзі напружанай працы дзяды пабудавалі вялікія дамы, узаралі зямлю, пасадзілі сады. Жылі ўсе разам, на сваім хутары ў Апосталаве (на цяперашняй Днепрапятроўшчыне). Усе вярнуліся жывымі і цэлымі з германскай вайны, адклалі шаблі і вінтоўкі, каб зноў заняцца мірнай працай. Здавалася, над родам зазьзяла шчаслівая зорка. Пасля ваеннага ліха хацелася верыць у сьветлую будучыню. Падчас сямейнага сьвята на прыканцы кастрычніка 1917 года нехта згадаў, што ў Петраградзе днямі бальшавікі захапілі ўладу. Старэйшына роду махнуў рукой і сказаў: „Бальшавікі? Цьфу, ды гэта ўсё да Калядаў скончыцца!“ Усе засмяяліся...

Дзяды памыляліся ў сваім аптымізме. У хуткім часе ілюзіі былі брутальна развеены, а за палітычную пасіўнасць дарослых і разумных людзей настала жорсткае пакаранне старым і малым ад ворагаў чалавецтва. Чырвоны разам зь белымі развязалі жудасную грамадзянскую вайну на абшарах усяе імперыі. Нягледзячы на кантрастную нібыта афарбоўку, і тыя і другія забівалі людзей у імя „едной і неаддільнай Расіі“.

Даведаўшыся пра бальшавіцкі пераварот у Петраградзе, пэўныя народы не жартавалі і не смяяліся. Фіны, палякі, эстонцы, латышы, каўказцы зразумелі, што настаў час вы-

звалення ад імперыі і пачалі дзейнічаць. Сяляне сустракалі бальшавіцкіх агітатараў з віламі і сякерамі, у гарадах і мястэчках апэратыўна ствараліся аддзелы нацыянальных арміяў, якія адразу ўступалі ў бой з расейскімі інтэрвэнтамі і мясцовай агентурай Пэтраграда-Ма­сквы. Менавіта таму Польшча, Фінляндыя, балтыйскія рэспублікі здолелі вырвацца з абдымкаў імперыі і пайсці па шляху цывілізаванага разьвіцьця. Ваенныя страты гэтых народаў аказаліся на некалькі парадкаў меншымі ў параўнаньні з колькасьцю ахвяраў расейска-бальшавіцкіх рэпрэсіяў 1917 – 1950-х гадоў. Калі б украінцы перамаглі расейскую навалу, то не было б жахаў Галадомуру. Калі б беларусы абаранілі ад захопнікаў БНР, не было б Курапатаў.

Ва Украіне разгарнулася змаганьне народнай арміі Сэмона Пятлоры, у Беларусі быў подзьвіг случакоў і ваяроў генэра­ла Станіслава Булак-Балаховіча. Але трэба прызнаць, што большасьць насельніцтва заняла пасіўную пазыцыю, імкнучыся не рызыкаваць, „не высоўвацца“, неак прыстасаваліся. Многія паверылі ў абяцанкі п'яных расейскіх камісараў пра „царствіе небесное на зямлі“, „мір народам“, „усё падзяліць“ і г.д. Людзі хацелі проста спакойна жыць, працаваць. Яны былі ўпэўнены, што калі яны ня робяць нікому крыўды, то і ад іх адчэпяцца.

Маскоўскія сатаністы пачалі новы этап існаваньня расейскай імперыі. У 20-я гады яны нават арганізавалі маштабнае шоў пад назовамі „беларусізацыя“, „украінізацыя“ і г.д. Нацыянальныя эліты паверылі ў неабарачальнасьць гэтых працэсаў і актыўна ўключыліся ў ства-

42. Алена Буйвал і Дзяна Семьяніхіна. Іхныя сем'і выратаваліся ад Галадомуру на Ўкраіне, прарваўшыся праз кардоны ў Беларусь. Фота 1948 г. Гомель.

43. Яўген Буйвал з сынам. 1957 г. Гомель. У 1956 г. тысячы беларусаў вярталіся з расейскай ссылі і з расейскіх турмаў. Першым чынам адбудовалі дамы. Было бясконцае ішчасьце вяртаньня на Радзіму.

ральную працу. Многія вярталіся з эміграцыі, каб прынесці карысьць свайму народу. Тым часам ВЧК-НКВД складала свае расстрэльныя сьпісы, крамлёўская хунта распрацоўвала праекты ГУ-ЛАГа. З 1929 г. пачаліся маштабныя рэпрэсіі, якія дасягнулі свайго піку ў 1932-33 гг. Саветы знішчалі нацыянальную інтэлігенцыю і сялянства. Вядома, што Сталін меў праект гвалтоўнага перасяленьня ўсіх украінцаў (як у 1944 г. ён перасяліў з радзімы ў халодныя стэпы шэраг меншых народаў). Але лічба ў 50 мільёнаў чалавек падалася крамлёўскай бандзе надта высокай. Вырашылі падарваць сілы народа непасрэдна на яго тэрыторыі.

Баба Марыя ўспамінала, як пачаўся пагром калектывізацыі ва Украіне. Людзей выганялі з дамоў, забіралі маёмасьць, жывёлу. Скрозь плач і стогны гучалі бадзёрыя сьпевы камсамольцаў (у 1937-39 большасьць з гэтых „сьпевакоў”-пагромшчыкаў будзе таксама расстраляна). У 1932 годзе НКВД і войскі паставілі кардоны ў сельскай мясцовасьці і пачалі вывозіць збожжа (у той год быў вельмі высокі ўраджай). Тысячы галодных людзей натоўпамі зьбіраліся вакол элеватараў, іх адганялі стрэламі.

Падчас Галадамору ў маёй сям’і загінула 12 чалавек. Бабе Уліце было за восемдзесят гадоў, малодшаму з дзяцей было тры гады. Пэўны час яны неяк трымаліся, пад’ядаючы схаваны харч. Але камсамольцы прыходзілі і забіралі ежу ў галодных людзей. Ашалелі толькі тыя, хто здолеў уцячы з гэтага пекла. Дзед Апанас і дзед Сьцяпан з жонкамі і дзецьмі на працягу некалькіх гадоў спрабавалі ўладкавацца ў паўночнай Украіне, але канчаткова аселі ў Гомелі. Уцекачы ўвесь час баяліся быць выкрытымі, але беларусы ня выдалі іх зьвяругам-гэбэшнікам. Потым пачалася вайна, і крамлёўскія забойцы гукнулі пра „велькіую отечественную” ды абвесьцілі сябе „выратавальнікамі чалавецтва”. Дзед Сьцяпан патрапіў у палон пасля разгрому немцамі гомельскага апалчэньня ў жніўні 1941 г. і загінуў у Барысаўскім канцлягеры. Дзед Апанас загінуў падчас нямецкага танкавага контрудару на Беласточчыне ў ліпені 1944 г. Савецкія армейскія начальнікі ўбачылі танкі, ускочылі ў „вілісы” і паляцелі ў тылы, пакінуўшы тысячы жаўнераў у безнадзейнай сытуацыі...

Мой бацька Яўген Буйвал пазнаёміўся з чалавеканаваньніцкай практыкай нямецкіх фашыстаў у канцлягеры Штутгоф, што знаходзіўся ў паўночнай Польшчы. Найбольш яго ўразіла злачынства ў красавіку 1945 г.: немцы спалілі габрэйскія баракі разам з людзьмі. Шмат людзей загінула ў выніку начных бамбардовак савецкімі жаночымі эскадральямі. Адночы бацьку засыпала зямлёй ад выбуху. З зямлі тырчэлі толькі некалькі пальцаў. Хлопцы заўважылі гэта і выратавалі юнака.

У траўні 1945 г. падчас бамбардоўкі бацька і яшчэ некалькі вязьняў уцяклі праз парваную выбухамі агароджу. Яны колькі дзён хаваліся ў лесе, нават ня ведалі пра нямецкую капітуляцыю. Нездзе 11 траўня яны ўбачылі жаўнераў у савецкіх уніформах і пабеглі да іх чалавацца. А тыя здалі іх у СМЕРШ. „Вызваліцелі” пагналі ўсіх савецкіх „вызваленых” на Усход, у ГУЛАГ. Паўз калоны савецкіх рабур прызджалі на грузавіках вызваленыя з канцлягераў французы, бэльгійцы, грэкі, італьянцы, датчане – з вясёлымі песьнямі, пад нацыянальнымі сьцягамі...

Бацька яшчэ тры гады пакутваў у ГорЛАГУ, напоўніцу пазнаёміўся з антычалавечай практыкай расейскіх камуна-фашыстаў. Здолеў вярнуцца ў Гомель з сям’ёй ужо толькі ў 1956 годзе, у сувязі з хрушчоваўскай „адлігай”. Хаця са згаданай практыкай ён пазнаёміўся яшчэ да вайны. Разам з іншымі падлеткамі ён бачыў, як канвой НКВД веў на расстрэл вялікую групу „трацкістаў” (простых людзей, бацьку запамніліся іхнія мізэрныя вопратка і абутак). Расейскія акупанты зусім распэразаліся, яны ўжо не хавалі свае злачынствы пад покрывам ночы. Колькі гадоў таму ў лесе на ўсходна-гомеля, непалёк ад загараднага рэстарана „Чабарок”, былі адкрыты гэтыя страшныя пахаваньні.

Калі яшчэ ў маленстве я слухаў расповяды сямейнікаў пра народную трагедыю і злачынствы акупантаў, мяне здзіўляў адзін аспект. Камэнтуючы нямецкія зьверствы, дарослыя часьцей за ўсё выразна ідэнтыфікавалі злачынцаў: „прышло гестапа”, „немцы захапілі людзей у аблаве” і г.д. Калі гаворка ішла пра расейскіх фашыстаў, успаміны набывалі нейкую дзіўную імпрэсанальную інтанацыю: „людзей завозілі

44. „Зэкі” ў савецкім турэмным лягery ў Расей.

45. Мёртвыя дзеці – ахвяры савецкага Галадамору

за Цагельню і жыўцом кідалі ў дрыгву”, „уначы пабралі мужчын, а раніцай каля базара ў Гомелі, дзе іх трымалі, сабраліся натоўпам іхныя жонкі і плакалі...” і г.д. Хто „завозіў, кідаў, браў уначы”, ніколі не ідэнтыфікаваўся.

Мяркую, што людзі пазьбягалі называць імя ката ня толькі з-за страху (бо ў краіне працягвалася панаваньне маскоўскага рэжыму НКВД-КГБ). Тут прычына больш складаная, больш глыбокія карані гэтага безназоўнага вобразу падзеяў. Гітлершчына прыехала на танках, размаўляла на чужой мове, адназначна заяўляла пра „недачалавекаў” і чужы людзям „нямецкі парадак”. Сталіншчыну многія людзі лічылі нейкай „сваёй зьывай”. Акупанты і забойцы насілі ўніформы, у якіх служылі ў савецкай арміі беларускія хлопцы („на нём заштитна гимнастёрка и алый орден на груди...”). Яны размаўлялі на мове, на якой беларускіх дзяцей вучылі ў акупанцкіх рускамоўных школах. Яны так ярка гаварылі з трыбунаў пра „сьветлую будучыню” і „бацьку народаў, які сядзіць у Крамлі і думае пра кожнага”. Да таго ж, калі настала кульмінацыя генацыду, мільёны беларусаў успрынялі бяду як стыхійнае бедства, як нейкі ўраган, што сылепа, без разбору ламаў жыцьці.

На працягу наступных дзесяцігодзьдзяў жах сталіншчыны менавіта так існаваў у памяці людзей. Гэта вельмі чуйна ўспрынялі самы каты. У 1956 годзе яны вынайшлі і распаўсюдзілі пасаганінскую геніяльную фармулёўку-тлумачэньне наладжанага іхнымі рукамі генацыду – „время было такое, товарищи”. Маўляў, „быў такі сэзон, такая пара году”, потым „насталое другое время, и врагов народа уже не надо ликвидировать”. На дзіва, акупанцкую фармулёўку дагэтуль паўтараюць многія людзі, што ацалелі ў сталінскім кашмары. З дзіўнай гагоўнасьцю паўтараюць гэтую лубянскую лухту і іхныя нашчадкі.

Стыхійнасьць расейскага тэрору ў Беларусі, падабенства гэтай зьявы на сыяпае дзеянне разьёшанай прыроднай сілы (землятрус або цунамі) было і застаецца жыцьцёвым уражаньнем многіх, хто перажыў гэты жудасны пэрыяд. Праз расповяды гэтых людзей, а таксама не ў апошнюю чаргу, праз пасьлясталінскую прапаганду і падцэнзурае савецкае мастац-

ва гэтае калектыўнае ўражаньне замацавалася ў сьвядомасьці мільёнаў беларусаў новых пакаленьняў. Але глыбокае асэнсаваньне фактаў тэрору, падсумаваньне падзеяў паводле законаў гістарычнай навукі і проста здаровага сэнсу прывяло шэраг людзей да высновы, што „стыхія” была не сыяпой, а вельмі відушчай, масавы акупанцкі тэрор у Беларусі быў арганізаваны з рацыянальнай грунтоўнасьцю, з вызначанымі тактычнымі і стратэгічнымі задачамі. Нездарма Гітлер і гітлерцы так захапляліся стылям Сталіна і сталінцаў. Тысячы забойцаў з СС і гестапа прайшлі прафэсійную вывучку ў структурах НКВД і ГУЛАГу. Ім было чаму павучыцца ў маскоўскіх таварышаў.

Тактыка расейскіх акупантаў мела рысы тыповага каланіяльнага падпарадкаваньня паняволенай нацыі. Акупанты арыштоўвалі, высылялі ў канцлягеры і забівалі ў сотнях Курапатаў па ўсёй Беларусі і па-за яе межамі перш за ўсё беларускія нацыянальныя эліты. Па беларускай шляхце быў нанесены сакрушальны ўдар. Акупанты баяліся нашай арыстакратыі (яе нашчадкаў), носьбітаў (чужой для маскоўцаў) эўрапейскай культуры, генафонду старажытнай Літвы.

Маскоўскі НКВД арыштоўваў і зьнішчаў лепшых людзей усіх сацыяльных пластоў краіны: беларускіх настаўнікаў, навукоўцаў, твораўцаў, інжынераў, сумленных прафэсіяналаў-адміністратараў, лепшых працавітых беларускіх рабочых і сялян. Калі некаторых зь іх не зьнішчалі фізічна, то імкнуліся сьцерці душу „в лагерную пыль” (улюбёны выраз Лаўрэнція Берыі). Напрыклад, нашых выбітных мастакоў ХХ стагоддзя Міхаіла Філіповіча і Ёбрагіма Гэмбіцкага цягалі на бясконцыя допыты, зьбівалі, прыніжалі, запалохвалі. Нявечылі стваральнікаў прыгажосці. Прычым, на працягу гадоў тэрор арганізавалі паводле структураванага пляну. Плянны на арышт і расстрэлы „ворагаў народу” даводзіліся непасрэдна з Масквы на ўсе адміністрацыйныя ўзроўні акупаванай Беларусі: ад маштабу БССР і раёнаў да сельсавета. Штодня ў Маскву паведамляліся лічбы па выніках жудаснага „сацыялістычнага спаборніцтва”. Гых забойцаў, якія перавышалі „стаханавскія нормы” забойстваў, заахвочвалі і ўзнагароджвалі.

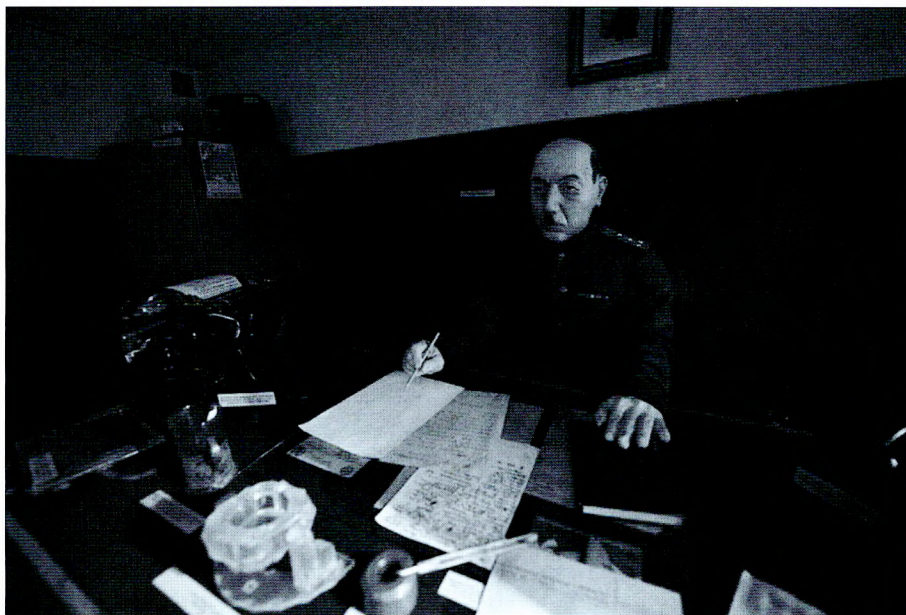

46. *Характэрны тыпаж расейскага забойцы-
энкавэдзіста*

47. *Энкавэдзісцкі нелюдзь цэліцца з нагана.*

(Фота: Музей КГБ у Празе).

48. *Сьледчы НКВД вядзе допыт. (Муляж, Музей Карлага).*

Але існавала грунтоўная асаблівасць расейскага тэрору на Беларусі. Гісторыя каланіялізму новага часу часцей за ўсё дае ўзоры захопу і эксплуатацыі тэрыторыяў і народаў менш развітых эканамічна і цывілізацыйна (у сэнсе сучаснай тэхналагічнай цывілізацыі) больш развітымі каланізатарамі. Напрыклад, падчас панавання італьянскіх фашыстаў у Эфіопіі (1935-41 гг.) каланіялісты бязьлітасна вынішчалі нацыянальныя, дзяржаўныя, рэлігійныя эліты краіны старажытнай культуры.

Аднак, у іх задача была даволі проста. У краіне былі тры асобы з універсітэцкай адукацыяй (усіх траіх расстралялі). Забілі мітрапаліта Эфіопскай хрысціянскай Царквы, генэралаў і міністраў імператарскага двара, шэраг племянных лідэраў. Сялян і жаўнераў паспалітага рушэння забівалі хімічнай зброяй і палілі трупы. Але Мусаліні ня ставіў задачу поўнага знішчэння эфіопскага народа. Фашыстам хацелася пакарасавацца ў ролі „цывілізатараў“, пакарыстацца чорнымі рабамі, іхняй бясплатнай працай.

200-гадовая акупацыя Беларусі расейцамі наадварот была ўварваньнем дзікай азіятчыны (няхай сябе і ў эўрапейскіх парыхах, і ў эўрапейскім адзеньні) у нашу эўрапейскую цывілізацыю. Ад самага пачатку па сённяшні дзень маскоўскай кам ставіў і ставіць адзіную стратэгічную задачу: поўнае знішчэнне беларускай нацыі, нашай культуры і мовы. У выніку фізічнага знішчэння і русіфікацыі на нашай зямлі павінны застацца толькі яны – акупанты з Усходу. У розныя пэрыяды расейскай навалы (у тым ліку і цяпер, у час прамаскоўскага антыбеларускага рэжыму) акупацыйная палітыка не мянялася, змяняліся толькі прыёмы і мэтады. Такая стратэгія кваліфікуецца як палітыка генацыду. Генацыд беларускай нацыі працягваецца й цяпер. З 1994 года насельніцтва Беларусі зменшылася на 660 тысячаў чалавек. Гэта ёсць статыстыка вайны і масавага знішчэння людзей.

Няма ў свеце народу, які ўкленчыў бы перад акупантам і дазволіў беспакарана знішчаць сябе. Тыя ж эфіопы разгарнулі партызанскую вайну супраць рымскіх „культуртэраў“. Моладзь уцякала з акупаванай краіны і рыхтавалася да вызвалення айчыны. Калі нападзесьні

1941 года Брытанія пачала наступ на Эфіопію з суседніх Кеніі і Самалі, у авангардзе выправы маршыравалі нацыянальныя эфіопскія часткі, узброеныя і навучаныя брытанцамі. Яны рваліся ў бой, прагныя помсты за паняверку і здзек, за здратаваную радзіму. Калі яны сутыкнуліся з італьянцамі, то не бралі палонных, забівалі ўсіх акупантаў. У хуткім часе да брытанцаў сталі прыбгаць парламантары, якія крычалі: „Ратуйце! Спыніце гэтых эфіопаў! Мы здаемся!“ Пачаўся працэс капітуляцыі італьянскай арміі. Нездарма на працягу стагоддзяў каланіяльнага панявольнення Афрыкі Эфіопія заставалася адзінай сувэрэннай краінай...

Многія здзіўляюцца цяпер, як плаўна адбыўся пераход ад сталінскіх рэпрэсіяў да хрушчоўскай „рэабілітацыі“ (забойцы „велькодуюшныя простили“ свае ахвяры). Мільёны людзей вярнуліся з ГУЛАГу, сустрэлі стужакоў, якія здалі іх, сустрэлі гэбэшнікаў, якія катавалі іх. Учорашнія вязьні ўбачылі, у якім камфортным стане знаходзіцца гэтая публіка, зрабіўшы кар’еру на чалавечай крыві. І нічога... Акрамя некалькіх іншэдэнтаў, апісаных у літаратуры, у цэлым зло і ягоныя носыбіты не былі пакараны народам.

Пэўны час яны яшчэ хавалі сваю дзікую мінуўшчыну, пазьней, у бржэньскі час хавалі перасталі. Памятаю, як на пачатку 70-х гадоў мы ішлі з маці непдалёк ад драматычнага тэатру ў Гомелі. На ходніку сядзела цётка і прадавала гародніну. „Глядзі, – прашаптала мне маці, – гэты быў кагам у гарадзкой турме...“ Побач з цёткай і яе кошамі сядзела лысая фізіяномія, проста ўзятая з карціны Гераніма Босха з выявай пакутніцтва Хрыста ў атачэнні катаў. „Заслужэны пенсіонер славных органаў“ не баўся, што яго пазнаюць. На двары была ягоная, гэбоўская ўлада, Беларусь заставалася пад ботам маскоўскіх акупантаў. Калі б у траўні 1945 года ня быў разгромлены нямецкі фашызм, не адбылася б грунтоўная дэнацыфікацыя нямецкага грамадства, Нюрнбэргскі працэс і г.д., то менавіта так паводзілі б сябе адстаўныя эсэсаўцы і гестапаўцы.

Большасць людзей так і не выбавіліся ад наступстваў шоку сталінскіх часоў. У многіх адбыліся незваротныя змены ў душы і псіхіцы, што перадалося наступным пакаленьням савецкіх

людзей. „Тэрапія”, наладжаная лукашыцкім рэжымам, ягонай антыбеларускай практыкай і прапагандай, дае свой змрочны плён у нашым цяперашнім постсавецкім грамадстве.

Але з Божае ласкі заўсёды былі і ёсць людзі, якія абвяргаюць марксістоўскую тэарэму наконт таго, што „бытие определяет сознание”. Гэтыя людзі заўсёды з намі, яны ёсць у кожным кутку нашай краіны. На іх грунтуецца будучыня Беларусі.

З малага я памятаю, зь якой павагай згадвалі ў сям’і дзядзьку Васіля. Ён прайшоў праз усё жахі ГУЛАГа, але вярнуўся нязломны, моцны духам. Ён удзельнічаў у паўстанні вязняў у адным з лагераў у Архангельскай вобласці. Менавіта самаахвярны подзвіг паўстанцаў у розных зонах савецкай канцлягернай сістэмы пераканаў Хрушчова зь ягонай постсталінскай хунтай, што ліміт на злачынствы ўжо вычарпаны і трэба некалькі рэфармаваць сістэму. Дзядзька Васіль заўсёды казаў праўду пра маскалёў-акупантаў, адкрыта ненавідзеў іх, высмейваў пакарлівасьць местачковых канфармістаў, казаў аглохлым ад страху людзям пра непазьбежны канец антычалавечай імперыі. Мне не давялося ўбачыць гэтага чалавека, але ўсё жыццё вобраз няскоранага змагара сьвеціцца ў душы, дапамагае шукаць правільны шлях і далучацца да спраўдных людзей.

КУРАПАТЫ.

АБАРОНЦЫ І ІМІТАТАРЫ

У жніўні 1990 года я ўпершыню патрапіў у мясціны, дзе жылі мае продкі і дзе многія зь іх загінулі. Украінскі Народны Рух запрасіў прадстаўнікоў БНФ „Адраджэньне” прыняць удзел у Паходзе па казакіх мясцінах. Ад Кіева да Запарожжа тады праехала вялікая калона аўтобусаў з патрыётамі пад нацыянальнымі сьцягамі. Паўсюль нас сустракалі вялікія масы людзей, гучалі ўкраінскія ваярскія гімны. Я ўпершыню ўбачыў вэтэранаў Украінскай Паўстанцкай Арміі, якія крочылі побач з маладымі. Мы не маглі ведаць, што да краху Імпэрыі застаецца роўна год. Але было зразумела: нацыянальныя грамадзтвы робяць такія пераўтварэньні, што жыць па-старому ўжо ніяк не атрымаецца.

Я знайшоў дом, дзе жылі украінскія сваякі, працавітыя людзі, аматары чытаньня. Пасярэд размовы яны сказалі: „Ведаеш, а зусім нядаўна „закаталі” могілкі, дзе пахаваны бабуля, дзед Лёўко і іншыя з нашых. Цяпер на тым месцы фабрыка...” Я спытаў, чаму ж не абаранілі могілкі, не зрабілі перазахаваньне прынамсі? Гаспадары нават не зразумелі, пра што гэта я: „А як? А што?...” Дарэчы, тое ж самае ўлады гэтага правінцыйнага горада зрабілі і з пахаваньнямі ахвяраў нямецкай акупацыі. Савецкі малох да канца вытаптаваў самае сьвятое. Людзі, на жаль, не здагадаліся, што калі не абараніць магілы ахвяраў народу, то люты вораг зноў прыйдзе зьнішчаць жывых.

49. Помнік рэпрэсаваным беларусам. (Музей Карлага)

Магіл дарагіх людзей няма. Што рабіць? Гэтае пытаньне задавалі сябе многія людзі ў 1988–90-я гады, калі машына народнае рушаньне, зьнікаў страх, калі сэрца шукала аднадумцаў. Курапаты сталі для беларусаў такім месцам, дзе кожны мог памянуць ахвяры сваёй сям’і, паставіць свой Крыж у памяць блізкіх людзей, магілы якіх невядома дзе на прасторах ГУЛАГа. І ў той жа час кожны далучаўся да ўсенароднай драмы і ўсенароднай памяці. У Курапатах паўстаў Народны мэмарыял.

Сьвятыню вярнуў нашы Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне”. Фронт на працягу гадоў абараняе Народны Мэмарыял ад зьнішчальнікаў і рэжымнай дрэнні. Фронт здзяйсняе працу па стварэньню Мэмарыяла. Адкрыў Курапаты Зянон Пазьняк. Ён упершыню на ўвесь сьвет сказаў праўду аб генацыдзе беларускага народа. Гэтыя неабвержныя факты ўвесь час спрабуюць абвергнуць рознага кшталту балбатуны

50. Курапаты.

і фальсіфікатары. Барацьба ў абарону сьвятых магілаў і Крыжоў працягваецца штодня і завершыцца толькі тады, калі Беларусь вызваліцца ад акупацыйнага гэбэўскага рэжыму.

Людзям недасьведчаным здаецца дзіўным, чаму саветы раней і лукашысты цяпер так упарта імкнуліся і імкнуцца зьнішчыць курапакскія магілы? Чаму яны так баяцца мёртвых? Чаму намагаюцца заблытаць грамадства гуканьнем падстаўных гукальшчыкаў: „А вообще-то неизвестно ещё, кого расстреляли в Куропатах. Говорят, там сплошь литовские офицеры. А может быть поляки...” Для іх важна пусьціць чуткі, што пахаваныя ў Куропатах ахвяры – „сплошь” не былі беларусамі (у іншых варыяцыях канторскай хлусьні даказваецца, што ўсе, хто расстрэльваў у Куропатах, „сплошь” былі беларусамі).

Згаданыя магілы ахвяраў генацыду ірляндскага народу ў Кэлсе і па ўсёй Ірляндыі не былі зьнішчаны брытанскімі акупантамі. І не толькі таму, што брытанцы ў цывілізацыйным сэнсе – не расейцы. Акупанты ведалі, што ірляндцы не дапусьцяць, каб яны здзейсьнілі гэта зьлчынства. Змагарны народ адназначна ўстаў на аба-

рону сваіх палеглых. Наогул, цяжка ўспомніць у новай гісторыі Эўропы прыклады зьнішчэньня дзяржаўнымі ўладамі магіл ахвяраў вайны або рэпрэсіяў. Акрамя, зразумела, людажэрскай практыкі нямецкага фашызма, які з расейскім фашызмам-бальшавізмам – „блізнецы-браты”. Больш нічога падобнага ў вялікіх маштабах не тварылася.

Да моманту падзеньня камуністычнай дктатуры ва Угоршчыне невядомыя (зразумела, што пад патранажам спэцслужбаў) рэгулярна апаганьвалі на могілках у Будапэшце магілы Імрэ Надзя і іншых лідэраў народнай рэвалюцыі 1956 года, расстраляных па загаду з Масквы. Улады „народнай” Польшчы зараўнялі на могілках некалькі магіл рабочых, якія загінулі падчас антыкамуністычных выступаў у 1970 годзе. Але тут ідзецца пра сагэлітныя рэжымы. Як толькі народы пагналі прэч халуцэў Масквы, усё зьмянілася. Людзі ўшанавалі памяць герояў і пакутнікаў помнікамі.

Рушэньне Беларускага Народнага Фронту, наша народная рэвалюцыя пачыналіся ў 1988 годзе з Курапатаў, з першых мэмарыяльных

(Фота Зьміцера Крыяваноса).

мітынгаў, дзе людзі ўпершыню пачулі праўду аб народнай драме і заявілі аб тым, што ня хочучь далей жыць пад камандай спадкаемцаў забойцаў. Гэта ёсьць класічны шлях адраджэньня хрысьціянскага народа. Мы не былі першымі на гэтым шляху.

Калі скончылася вайна, французкі народ імкнуўся да аднаўленьня паўнаважнага нацыянальна-дзяржаўнага жыцця пасля прыніжэньняў акупацыі і калабарачыі з акупантамі. На дзяржаўнае сьвята ў Дзень Перамір'я 11 лістапада 1945 года па вуліцах Парыжа прайшлі сотні тысячаў людзей на чале з генэралам Шарлем Дэголем. Яны неслі 15 трунаў з цэламі патрыётаў, забітых немцамі. Экзгумаваньня з гестапаўскіх ям цэлы герояў былі пахаваны на дзяржаўных могілках. Народ выкліаў здраднікаў і калабарантаў, назаўжды вызначыў для сябе, хто падчас вайны быў спраўднай Францыяй. У чэрвені 1988 года сотні тысячаў людзей прайшлі на Будапэшту за трунамі з цэламі лідэраў рэвалюцыі 1956 года, каб перазахаваць іх у дастойным месцы.

Як замітусілася тады прамаскоўская хунта, як закрычала: „Гэта незаконна, на гэта не

было рашэньня ЦК!“ Калабаранты адчулі, што іхнай уладзе засталася трыццаць нядоўга. Яны не памыляліся, праз лічаныя месяцы маскоўскі камунізм з грукатам паваліўся ва Угоршчыне.

Вось яшчэ прыклад. 17 лістапада 1989 года пражскія студэнты вырашылі адзначаць мэмарыяльнымі мерапрыемствамі ўгодкі антыфашыстоўскага студэнцкага мітыngu 1939-га году, жорстка падаўленага нямецкімі акупантамі. Вялікія масы моладзі з кветкамі і сьвечкамі пасьля мітыngu пайшлі на могілкі да магілы Яна Палаха. Пражскі студэнт публічна спаліў быў сябе ў 1969, пратэстуючы перад усім сьветам супраць маскоўскай акупацыі радзімы і здзішэньня Пражскай Вясны. Рэжым кінуў супраць моладзі паліцэйшчыну. Але на наступны дзень па ўсёй краіне мільёны людзей пачалі агульнанацыянальны палітычны страйк пратэсту, у выніку якога прамаскоўская дыктатура абвалілася.

На так даўно гэбоўская агентура пачала атручваць беларускае грамадзтва чарговай гноснасьцю на тэму Курапатаў і абаронцаў сьвятыні. Маўляў, „гэтая КХП-БНФ толькі тым і займаецца, што падмятае на курапацкіх могілках... заняліся б

лепш сапраўднай палітыкай” і г.д. Але „криво-душнічают” таварышы. Цудоўна ведаюць яны ў сваёй лубянскай канторы, якое ачышчальнае святло можа ўзняцца ад сьціплых курапацкіх сьвечак і азорыць мільёны беларускіх душаў. Баіцца бязбожны акупант курапацкіх Крыжоў.

Аўтарам ідэі і канцэпцыі Народнага Мэмарыялу „Лес Крыжоў” зьяўляецца Зянон Пазыняк. На працягу гадоў над увасабленьнем гэтага праекта працавалі многія людзі. Нават той, хто хаця б адзін раз удзельнічаў у талач, дапамагаў у добраўпарадкаваньні могілак, стаўленні Крыжоў, можа з гонарам казаць – „У Народным Мэмарыяле ёсьць частка і маёй працы”. Усе ведаюць фронтаўцаў Алеся Чахольскага і Уладзімера Юхо, якія ўклалі ў справу мэмарыяла найбольшы індыўдуальны ўнёсак. Яны працуюць на кожнай талач, вырашаюць практычныя праблемы, натхняюць людзей, паказваюць прыклад. Падчас абароны Курапатаў у 2001 годзе Уладзімер Юхо быў арыштаваны і зьбіты амонамі. Іншым разам, калі яго арыштавалі і павезлі на рэжымны суд, Юхо моцна трымаў у руках вялікі Крыж, які не даваў апаганіць акупантам (так яго і завезлі з крыжам проста ў лукашыцкі суд і судзілі з крыжам).

Сапраўдныя работнікі і абаронцы Народнага Мэмарыялу – гэта фронтаўшы

Алесь Чахольскі, Уладзімер Юхо, Аліна Дубоўская, Пятро Шашкель, Ангеліна Масюта, Таццяна Цяцёркіна, Рыгор Кійко і многія, многія іншыя. Да фронтаўцаў далучаюцца людзі з Менску і ўсяе Беларусі. У кампазыцыі Народнага Мэмарыялу ёсьць ужо шэраг Крыжоў, прывезеных беларусамі з Летувы і розных рэгіёнаў нашай краіны.

Сваё жыццё прысьвяціла справе Народнага Мэмарыялу Мая Тодараўна Кляшторная. Пасьля расстрэлу яе бацькі, – таленавітага паэта Тодара Кляшторнага (1903-1937), – яна апынулася з сям’ёй у ГУЛАГу, у спэцыягэры для сям’яў „ворагаў народу”. Ёй было тады два гады... З першых дзён змаганьня Народнага Фронту за Беларусь Мая Тодараўна разам з намі. На нашых вачах вырасла яе ўнучка Хрысьцінка. Яна заўсёды ўдзельнічае ў мэмарыяльных мерапрыемствах у Курапатах.

Тут дарэчы будзе ўспомніць пра „удзел” у справе мэмарыялізацыі Курапатаў „нашай праваславной арганізацыі” (як называе РПЦ А. Лукашэнка). „Арганізацыя” шэраг гадоў не заўважала Курапаты. Потым на ўскрайку Курапацкага лесу людзі ўбачылі нейкую дзейнасьць групы асобаў, якія нешта будавалі з квадраў. Недабудаваную канструкцыю РПЦ назвала „подворьем”. Час ад часу туды прыходзіў башошка з будынка РПЦ, што непадальк ад Курапатаў. Ён разьвёў побач з „подворьем” (якое так і не было дабудавана) невялікі гарод. Да гэтага гарода ў прызначаны час хадзілі нейкія жанчыны і атрымлівалі там гумантарныя пакункі.

Хто яго ведае, можа паводле статуту РПЦ, так і трэба. Але немагчыма сабе ўявіць, каб палякі ў Асьвенычме, немцы ў Дахаў або французы ў Арадурэ закладалі гароды, вырошчвалі капусту і буракі... Патрыёты з горада Узды вырабілі вялікі Крыж у форме паводле праваславнай традыцыі і павезлі яго ў Курапаты. Раней яны ніколі не былі там. Ubачыўшы „подворье”, яны падумалі, што гэта і ёсьць сапраўдны цэнтар кампазыцыі мэмарыялу. Паставілі каля башошкінага гарода Крыж і паехалі дадому.

На наступны дзень Крыжа ўжо не было. Спачатку мы меркавалі, што „арганізацыя” знішчыла яго. А потым убачылі, што Крыж стаіць побач з недабудаваным будынкам РПЦ на вул. Мірашнічэнкі непадальк ад Курапатаў. Башошка і ягоная „арганізацыя” хватка пакарысталіся нагодай і сэканомлі на „утварі” (як называюцца ў іх прадметы хрысьціянскага рытуалу).

Мяркуем, што ў такім выпадку ім трэба было б прынамсі спытаць у людзей (якія ад імя ўсіх сваіх землякоў вырабілі і прывезлі ў святынню Крыж) дазволу на выдаленьне яго з тэрыторыі мэмарыялу. Аднак, гародніцтвам і дэзарыентацыяй людзей у Курапатах РПЦ займалася нядоўга. Мабыць у Маскве зразумелі, што не ўдалося падпарадкаваць Курапаты ідэалагеме „святой Русі”, і адтуль пайшоў загад трымацца падалей ад беларускай святыні. Аднойчы прыехалі рабочыя ў камбінзонах і вывезлі прэч кадры недабудаванага „подворья”. Дзе-нідзе засталіся ляжаць толькі камяні з алейнымі выявамі і цытатамі парасейску (паводле РПЦ, цытаваць Біблію можна толькі на гэтай мове).

51. Крыжовае ішэсце ў Курапаты. У цэнтры: Юры Беленькі, Пётра Шапкель, Маяя Кляшторная.

У 2001 годзе рэжым заявіў пра „неабходнасьць пашырэння абваднай дарогі” вакол Менска. Расейскае тэлебачаньне арганізавала цэлую тэлепраграму, прысьвечаную гэтай „неабходнасьці”. Тэлеведучую вазіў на аўтамабілі сам Лукашэнка. Сядзячы за рулём, ён гукаў: „Мы начнём страіцельства ат Курапат і далей, далей...” Беларусы зразумелі, што над сьвятыняй нависла пагроза поўнага зьнішчэньня. Беларускі Народны Фронт і ягоная Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя – БНФ актывізавалі талокі, людзі дзяжурьлі, ставілі на магілах ахвяраў новыя Крыжы.

Сінхронна з заявай начальніка дыктатуры пачала дзейнічаць агентура рэжыму. На паверхні гэтым разам паказаліся дзьве фігуры: І. Жыхар, супрацоўніца Свабоднага прафсаюза, і В. Арэшка (ён дагэтуль падпісваецца як „культуролаг”) з „Сойма” былога-БНФ (В. Вячоркі). Яны і яшчэ некалькі пэрсанажаў публічна тэрэтызавалі на конт недапушчальнасьці „несанкцыянаванага стаўленьня крыжоў у Курапатах”, пра „неабходнасьць супрацоўніцтва з уладамі ў справе мэмарыялу” і г.д.

Паводзілі яны сябе вельмі актыўна. Адчувалася, што ня могуць знішчыць Курапаты, кантора спрабуе перахапіць у патрыётаў ініцыятыву і выпусьціць наперад сваіх людзей пад нейкім цёмным сьцягам. Канторскія абвясьцілі пра стварэньне нейкага „камітэта па мэмарыялу ў Курапатах”, запрасілі на паседжаньне некалькі былых вязьняў ГУЛАГу і прадстаўнікоў інтэлігенцыі (нават Янку Брыля). Там яны зьбіраліся далучыць усіх да „мэмарыялізацыі” пад патранажам Фонду Міра і яшчэ некалькіх даўніх гэбёўскіх арганізацыяў.

Фронт паслаў на гэты сход нашага Уладзімера Юхо. Ён доўга там не сядзеў, а раздаў усім прысутным нашу заяву. Там гаварылася аб тым, што нельга давяраць падстаўным і фальшывым, нельга ствараць мэмарыял разам з гэбёўскімі прадстаўнікамі і ўладай, якая знішчае Курапаты. Адзіным вынікам такога супрацоўніцтва са спадкаемцамі расстрэльшчыкаў будзе апаганьваньне Курапатаў якой небудзь жалеза-бэтоннай „родной-матерью” з чырвонай зоркай. Людзі прачыталі наш зварот. Першым падняўся зь месца і пайшоў на выхад Янка Брыль, за ім пайшлі

52. *Алесь Чахолскі*

іншыя інтэлектуалы. Спроба жулікаў пакарыстацца нацыянальнай элітай з грукатам правалілася. Але яны не супакойваліся.

На фронтаўцаў напусцілі журналістскую цемру, якая паводзіла сябе агрэсіўна, патрабуючы „спыніць нехарашае дзела”. Мне запомніўся адзін такі „журналістскі запыт”. У пятніцу зазваніў тэлефон. У слухаўцы малады жаночы голас пранізьліва крычаў: „Я из АПН. Как вы смеее ставить кресты в Куропатах?! А что делать евреям и мусульманам?! Что вы делаете?! Почему вы не поддерживаете комитет Жихарь-Орешко?! Прекратите немедленно!..”

Назаўтра была субота, фронтаўцы сабраліся на талак у Курапатах. Людзі пачалі працу. І раптам бачым, на чале групы нейкіх грамадзянаў шпарка перасоўваецца І. Жыхар. Паслухалі, што яна кажа на сваёй „экскурсіі”. Спадарынька бадзёра апавядала, як яна з таварышамі ставіць у Курапатах крыжы, рыхтуе мэмарыял і г.д. Пазьней з купкай замежнікаў прыбег В. Арэшка і пад перакладчыка апавядаў тое ж самае.

Мы ня ведалі, што рабіць: смяяцца або плакаць. Аказалася, што ўчорашні „журналістскі запыт” быў апошнім. У ноч з пятніцы на суботу кантора прыняла рашэньне спыніць супраціў „крэстовоздвижению” і загадала сваім узначаліць ініцыятыву ў Курапатах. „Свае” адразу ж пачалі збор грошай „на агароджу Курапатаў”, шмат шумелі, але так і не паставілі аніводнага Крыжа. Шкодзілі яны нядоўга. Пэрсанажы такой пароды не трымаюцца там, дзе няма сталага прытоку грошай. А людзі грошай ім не давалі (у тым ліку і зазвычай наўныя замежнікі). Праз

пэўны час Жыхар была выдалена з прафсаюза, Арэшка перакінуўся на больш хлебнае месца на грантаўскай ніве.

У верасні-лістападзе 2001 года рэжым арганізаваў адкрыты зьнішчальны наступ на Курапачкую сьвятыню. Дзень чарговай фальшывай інаўгурацыі Лукашэнка 20 верасьня 2001 года рэжым адначыў пачаткам атакі на Курапаты. Пра бульдозэры на магілах усім нам патэлефанаваў Уладзімер Юхо. Фронтаўцы пачалі зьбірацца ў Курапатах і гнаць зьнішчальнікаў (якія называліся „будаўнікамі”) прэч. Людзі неслі ў Курапаты Крыжы і ставілі іх на шляху трактараў і бульдозэраў.

Супраціў у першыя тры дні абароны арганізоўваў Сяргей Папкоў, намесьнік старшыні БНФ „Адраджэньне” і Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ. Немалады чалавек невысокага росту, ён першым ставаў перад бульдозэрам, да яго далучаліся іншыя фронтаўцы. Стала вядома, што „будаўнікі” былі прывезены рэжымам з правінцыі. Яны ня ведалі, што іх прыслалі зьнішчаць магілы. Найменшы супраціў спыняў гэтых людзей. Пазьней мы даведаліся, што рэжым вымушаны быў цалкам мяняць склад брыгады кожныя два тыдні, часам яшчэ часцей. Людзі адмаўляліся выконваць злачынныя загады начальства пасья нашых тлумачэньняў.

Найбольш актыўная атака на сьвятыню пачалася на наступны дзень пасья бальшавіцкага „праздніка Октябрьской революции”. 8 лістапада 2001 года рэжым кінуў на Курапаты жалезную хвалю тэхнікі і цемру ОМОНа, міліцыі і КГБ. Я прыехаў у Курапаты прыкладна а 18.30. Усе, хто знаходзіўся там у той дзень былі схоплены і вывезены паліцэйшчынай. Стала вядома, што вельмі пацярпелі фронтавец Рыгор Кійко, якога жорстка катавалі азьвярзлыя амоні. Пад вострым сьвятлом пражэктараў бульдозэры валілі Крыжы... Мабыць, рэжым быў упэўнены, што дасягнуў перамогі.

Але раніцай 9 лістапада Сяргей Папкоў пачаў арганізоўваць ланцуг абаронцаў. Іх атакавалі амоні. Арыштаваных людзей вывезлі на суд (калі можна так назваць рэжымнае судзілішча, якое ў тая дні раздавала абаронцам прысуды на штрафы і адміністрацыйныя арышты). Нездзе каля 14.00 з

53. Уладзімер Юхо

фронтаўцаў у Курапатах засталіся нясхопленымі толькі я і Уладзімер Раманцоў. Было шмат журналістаў. Раптам усе яны і частка амонаў сарваліся зь месца і гуртам пабеглі па дарозе ў бок горада.

Пазьней мы даведаліся, што за паўкілімэтра ад Курапатаў была наладжана шумная акцыя „апазыцыі“, зрэжысiраваная „прафэсіяналамі справы“. Група асобаў на чале з вядомымі Лебедзько і Бандарэнкам нібыта маршыравала „вызваліць Курапаты“. Іх сустрэў амонаўскі ланцуг і куча журналістаў, гатовых асьвятляць „сэнсацыю“. На наступны дзень у СМІ зьявіліся карцінныя кампазыцыі: Лебедзько і Бандарэнка махаюць рукамі перад амонаўскімі здаравякамі, твары „рашучыя“... Цікава, што ўжо праз год журналісты-„дэмакраты“ схавалі гэтыя здымкі пад спод і ўрэшце апублікавалі здымак з сапраўднымі абаронцамі Курапатаў на чале з Сяргеем Папковым. Нават журналістам стала няёмка працягваць гэтую імітацыйную хлусьню.

Нас з Уладзімерам Раманцовым тады скруцілі і адвезлі ў РАУС Менскай вобласці. На наступны дзень Лукашэнкаўская Фэміда прысудзіла нам штраф. Тады пацярпела шмат людзей. Але звесткі пра жорсткія рэпрэсіі сённяшняга рэжыму над мірнымі абаронцамі магілаў на месцы камуністычных рэпрэсіяў распаўсюджваліся па ўсім свеце. Кіраўніцтва БНФ таксама не губляла часу. Зянон Пазьняк сустракаўся з журналістамі і палітыкамі з розных краінаў, накіроўваў звароты (у ЮНЭСКО і інш.), заклікаў выратаваць беларускую свьятыню. Фронт зьявнуўся з адозвай да Папы Рымскага Яна-Паўла II, да грамадзтваў,

парлямантаў, палітычных і рэлігійных дзеячаў цывілізаваных краінаў. Афішыйны Менск пачаў атрымліваць пратэсты і запыты з-за мяжы. Міжнародная супольнасць адназначна трактавала спробу разбурэння Курапатаў як злачынства.

Убачыўшы правал брутальнай атакі сваіх сапрапаў і боючыся міжнароднага скандалу, Масква аддала загад у сапраліно спыніць акцыю. Было знішчана больш за 100 крыжоў, пашкодзаны магілы, пацярпелі абаронцы, але фронтаўцам удалося адбіцца. Гэтым было даказана, што нават абмежаваная колькасць абаронцаў можа спыніць усю магутнасць антычалавечага рэжыму. Трэба толькі дзейнічаць салідарна і разумна.

Тут неабходна ўсё ж закрануць справу гэтак званых „абаронцаў“, а больш дакладна імітатараў абароны Курапатаў. Як было ўжо сказана, на працягу трох дзён фронтаўцы баранілі свьятыню, ня думаючы пра небяспеку. На чацьверты дзень (23 верасня 2001 г.) на невялікай пляцоўцы каля Крыжа Пакутаў зьявілася некалькі маладзёнаў. Яны актыўна раздавалі інтэрв’ю, пачалі раскладаць вогнішча. У наступныя дні яны так і сядзелі каля гэтага вогнішча, грэліся, смажылі кілбаскі. Потым паставілі вялікі намёт, у якім пачалі наचाваць. Час ад часу ў Курапатах зьяўляўся Павел Севярынец і з уласчывым яму балдэрым інфанталізмам „кіраваў працэсам“. Гэты працэс быў апэратыўна прадстаўлены журналістамі ўсяму грамадзству як „дзейнасць абаронцаў Курапатаў“.

Мы мелі магчымасць даволі доўга назіраць за іхняй „дзейнасцю“ і за імі. Калі фронтаўцы ставілі Крыжы на магілах, яны смажылі кілбаскі і нават не глядзелі ў наш бок. Калі людзі зьбіраліся на малітву перад Крыжом Пакутаў, „абаронцы“ грэліся каля вогнішча і нават не ўставалі, адварнуўшыся плячыма. Даведаўшыся з журналісцкай рэжымы пра „маладых абаронцаў“, беларускія жанчыны пайшлі ў Курапаты і панеслі ім ежу. Іх з іхнімі гасьцінцамі сустракалі няветліва, намякаючы, што трэба лепш здаваць грошы „на абаронцаў“.

Твары і манеры некаторых з „абаронцаў“ мелі незмывальную пятачку вулічнай шпаны. Людзі са здзіўленьнем прыглядаліся да гэтай стракатай публікі. Некалькі разоў сярод іх

54. Абарона Курапатаў. Зона недатыкання.

зьяўляліся маладзёны нападнітку, паводзілі сябе агрэсіўна ў адносінах да фронтаўцаў. І яшчэ адна красамоўная дэталі. Калі журналісты або грамадзяне-аматары фатаграфавалі купку „абаронцаў”, то частка зь іх адварочвалася і хавала твары. (?). Калі пахаладала, каля вогнішча „абаронцаў” прыязна грэліся амоні, якія ахоўвалі будаўніцтва кальцавой дарогі па курапацкіх магілах.

Узьнікла падазрэнне, што ўсё гэта некім кіруецца з мэтай дэзарыентацыі грамадства. Імітатары, што прыляпіліся да тэмы, павінны былі запоўніць сабой інфармацыйную прастору і засьціць барашку за сьвятыню, якую вялі фронтаўцы. Трэба прызнаць, што ў значнай меры ім гэта ўдалося дзякуючы намаганьням журналістаў (якія таксама мелі сваё „рэдакцыйнае заданьне”). Праз колькі месяцаў гэтай камэдыі намёт камэдыянтаў запаліўся ўначы і кардынатары спэктаклю пачалі трубіць адбой. Яны сышлі з Курапатаў. І вось жа цікава, нікога з гэтых „маладых абаронцаў” мы ў Курапатах больш ніколі ня бачылі.

Імітатарства на гэтым ня скончылася. На працягу апошніх трох гадоў актывізаваліся асобы, якіх раней ня бачылі ў Курапатах: „гісторык” Кузняцоў, „грамадзкі дзеяч” (такая вось фармулёўка) Сіўчык і некалькі іншых. Яны робяць заявы на тэму, зьбіраюць вакол сябе невялікія купкі людзей, прадстаўляюцца „абаронцамі” у замежных амбасадах. Іхнае камэрнае гаварэнне рэкламуецца ў мясцовай „незалежнай” прэсе. Як быццам нічога дрэннага тут няма. Праўда ніводнага крыжа яны не паставілі, затое пару гадоў таму з помпай адсланялі ў Курапатах „мэмарыяльную шыльду”. На наступны дзень фронтаўцы ўбачылі, што „шыльда” зроблена з плястыліну і пафарбавана срэбнай фарбай...

У апошнія гады мы назіраем таксама новую сюэтную лінію імітатарства, гэтым разам ўжо выразна шкодную. Час ад часу у Курапатах адбываюцца „экскурсіі”. Перад публікай выступаюць маладзёны 25-28 гадоў. Яны ня могуць сказаць, дзе знаходзіцца іхнае „экскурсыбюро”, хто яны такія і хто іх рыхтаваў. На талоках або на Дзядах мы гэтых „экскурсавадоў” ніколі ня бачылі.

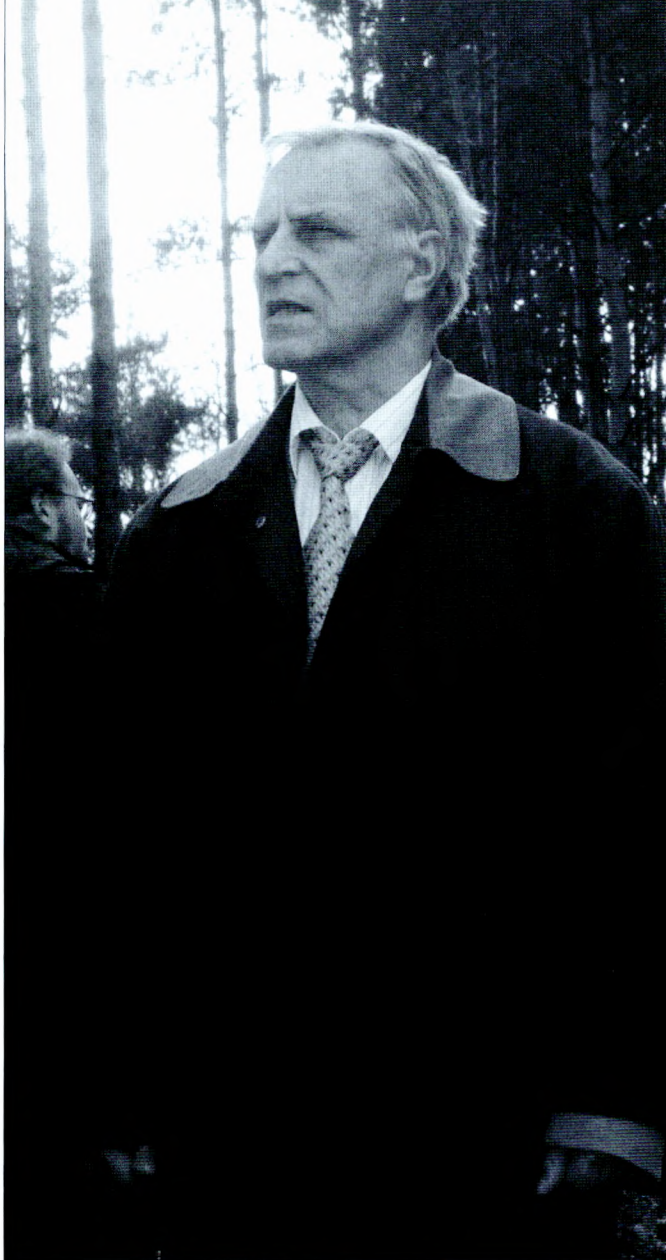

Іхнае апавяданьне лёсца даволі нудна, шматслоўна. Але заўважаны дэталі, якія становяцца стрыжнявай лініяй у іхным расповядзе пра Курапаты.

Прывяду прыклады. Кожны зь іх адкрыта кажа: „У Курапатах беларускі народ забіваў сам сябе”. Далей: „Зянон Пазьняк хадзіў па навакольных вёсках, збіраючы зьвесткі пра Курапаты. Да яго з двароў выходзілі адстаўныя энкавдзісты і казалі: „Так, я ганаруся тым, што страляў ворагаў у Курапатах”. І г.д. Галоўная задача „экскурсаводаў” заключаецца ў тым, каб пераканашь беларусаў і замежнікаў: Курапаты – гэта не злачынства расейскай акупацыі, тут „беларусы забівалі беларусаў”. Такая, вось дэталка ўжо з лубянскай прывязкай.

Яны, вядома, ні слова ня кажуць пра тое, што ў змаганьні за Курапаты паўстаў Беларускі Народны Фронт. Прычым, іхняя няпраўда ўнітавана ў шэраг праўдзівых фактаў (мэтада не змяняе меру подласьці такіх „прамоўцаў”). Людзі старэйшага ўзросту ведаюць, што пасля 1953 года ніхто адкрыта не выхваляўся тым, што расстрэліваў пры Сталіне людзей. І ніводзін з катаў ня жыві і не жыве ў навакольлі Курапатаў. Вядома, што збірае экскурсантаў на такія „экскурсіі” група пад абрэвіятурай БХД.

Фальсіфікатарам ня ўдасца абвергнуць даказаныя чалавечымі ўспамінамі, дакументальнымі і матэрыяльнымі сьведчаньнямі факты. Археалагічныя раскопкі, праведзеныя пад

55. *Сяргей Панкоў*

кіраўніцтвам Зянона Пазьняка, прадэманстравалі маштабы і характар злачынства. Курапацкая машына сьмерці напружана працавала штодня і

штоначы на працягу амаль пяці гадоў. Расейскія акупанты расстрэльвалі тут беларускіх людзей і закапвалі ў ямах іхныя трупы з 1937 года па 23 чэрвеня 1941 года. Толькі ў Курапатах было забіта каля 250 тысячаў чалавек. Ужо на прыканцы 1940-х гадоў бальшавікі зрабілі спробу зьнішчыць сьляды свайго злачынства. Тады яны ў першы раз выкапвалі з зямлі парэшткі людзей і вывозілі іх у невядомым накірунку. Пасьля таго варварскія (заплянаваныя і стыхійныя) „эксгумацыі” праводзіліся шэраг разоў. Акупанты будавалі на магілах дарогу і газавод, водазаборнік, запраектавалі нават пабудову побач з Курапатамі элітнага паселішча „для обеспеченных граждан” пад назовам „Солнечный город” з рэкламай у газэтах: „Рядом находится экологически чистая лесная зона”... (З вялікімі цяжкасьцямі нам з дапамогай грамадзкасьці тое будаўніцтва ўдалося спыніць.)

Апошнім прыкметным эпізодам шкоднай імітацыі стаў публічны выступ на тэму

Курапатаў вядомага рэжымнага і адыёзнага рэдактара П. Якубовіча. Ён заявіў сярод іншага, што ў Курапатах усе павінны прымірыцца і што даглядаць магілы павінны актывісты БРСМ. На гэта сумленныя беларусы адказваюць, што немагчыма прымірыцца з тым, хто не пакаяўся, дзе няма жалю, ні скрухі, ні ўтрапеньня. І Лукашэнкавым бэрэсэмам няма чаго рабіць у сьвятыні.

Барацьба за Курапаты працягваецца як частка барацьбы за Беларусь. Даўно вызначыўся падзел сілаў у гэтым змаганьні. З аднаго боку гэта Беларускі народ, хрысьціянская духоўнасьць, эўрапейская традыцыя. З другога боку – акупанцкая цэбра, істоты, апантанія сатаной, тыя, хто ненавідзяць Беларусь і ня маюць нічога сьвятога. Наперадзе перамога Беларусі і справядлівы суд над цемрай – ня толькі Божы, але й чалавечы.

Лісьтапад 2009 г.

Валеры Буйвал

(Фота Максіма Каліпава)

56. Мзмарыял Курапаты зімой.

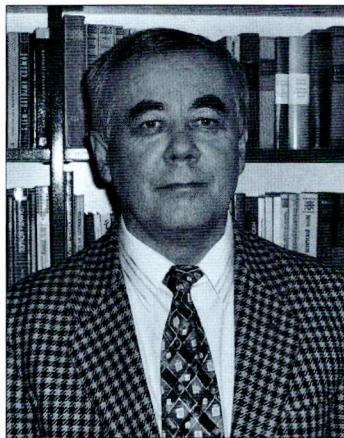

ГАРТАЮЧЫ СТАРОНКІ „АДНОЙ ГІСТОРЫІ”

З чым бы параўнаць дакументальнае выданьне пад эгідай Радыё „Свабоды”, што зьявілася ў сьвет вельмі апаратыўна ў 2002 годзе („Дарога праз Курапаты”. Рэдактар С. Дубавец)? З цяжкасьцю шукаеш параўнаньні і ўрэшце ўспамінаеш студэнцкую маладосьць. Як аднойчы на мае словы скепісу і іроніі наконт якасьці і карысьці лекцыяў, напрыклад, па марксізму-ленінізму каледжанка лагічна адрагавала: „А ведаеш, у прыныпе нешта карыснае можна ўзяць з любой лекцыі, ад любога выкладчыка, нават ланініста. Ну, прынамсі павучыцца таму, як ня трэба выкладаць матэр’ял...”

Зганае выданьне „Свабоды” нельга назваць паўнаватарскай кнігай. Гэта хутчэй брашура пашыранага аб’ёму. Для выдаўцоў яна была вельмі важным момантам іхнай прафэсійнай біяграфіі. Яны зрабілі яе „у рэкордныя тэрміны”, „па сьвежых сьлядах”, як „свачасовае журналісцкае рэзаваньне”. Але, тым ня менш, яркім момантам у духоўным жыцьці Беларусі або шэдэўрам беларускай журналістыкі выданьне так і ня стала. І ўсё ж хочацца найперш звярнуць увагу на тыя старонкі брашуры, якія сапраўды зьяўляюцца каштоўным дакументальным матэр’ялам.

У бясконцым шэрагу рэпартажоў, інтэр’ю, камэнтароў і сюжэтных карцінак усё ж удаецца знайсці аб’ектыўнае адлюстраваньне падзеяў і тэндэнцыяў 2001-2002 гадоў. Трэба прызнаць, што некаторыя адлюстраваньня на гэтых старонках асобы шмат аддалі б за тое, каб брашура не існавала і не існавалі б іхныя выказваньні ды апісаньні іхных дзеяньняў падчас абароны Курапатаў ад атакаў антыбеларускага рэжыму. Але з песьні слова ня выкінеш...

57. Валеры Буйвал

На пачатку трэба зазначыць, як цьмяна і невыразна ў брашуры пазначаны падзеі самага пачатку курапачкай абароны. Галоўнае апавяданьне разгортваецца з 24 верасьня 2001 года, калі там зьявіліся так званыя „маладзья абаронцы”. Чыгачу цяжка ўявіць, што адбывалася ў Курапатах вясной-летам і асабліва з 20 верасьня (калі на магіль пакутнікаў заехалі першыя бульдозэры) па 23 верасьня. Трэба нагадаць, што ў тыя дні і месяцы Курапаты абаранялі сябры

Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ (яны баранілі Курапаты і ў наступныя дні, бараняць сьвятынню й цяпер). Кіраваў імі намесьнік старшыні Партыі і Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне” Сяргей Папкоў. Аўтары рэпартажоў і брашуры неж „не заўважылі” гэтых фактаў. Ну што ж, бывае..., няведалі. У тагачасных рэпартажах і ў брашуры імя Янона Пазьняка ўпершыню згадваецца ажно 5 кастрычніка 2001 года (на трэці тыдзень актуальных падзеяў); згадка прысьвечана даўнім падзеям адкрыцьця Курапатаў. З першых дзён атакаў рэжыму на сьвятынню журналістаў неж не цікавіла думка адкрывальніка Курапатаў наконт таго, што там адбываецца. Мож яны ня ведалі, што менавіта Янон Пазыняк мабілізаваў беларускіх патрыётаў на абарону сьвятыні, што яшчэ зь лета і потым з першых гадзінаў асенняй драмы ён інфармаваў міжнародную супольнасьць аб падзеях, патрабаваў, прасіў падтрымкі і рэзаваньня ад урадаў, палітычных, рэлігійных і грамадзкіх дзеячаў па ўсім сьвеце. На „Свабодзе” пра гэта мабыць „ня ведалі”. Што ж, бывае...

Але мы абяцалі прадставіць цікавыя факты дзеяньняў пэўных асобаў. Першы такі факт адлюстраваны ў брашуры ў рэпартажы ад 8

58. 3-га чэрвеня 2008 года – дваццацігоддзе адкрыцця Курапатаў. Фронтаўцы КХП-БНФ акружылі лідэра партыі Ю. Беленькага (выконваючага абавязкі Старшыні БНФ) і не даюць міліцыі яго схапіць.

кастрычніка 2001 г. Распавядае П. Севярынец: „Ноч прайшла спакойна, а вось раніцай адбыўся інцыдэнт. Некалькі актывістаў КХП БНФ выкапалі настаўленую ўчора будаўнікамі жэлезную агароджу, зьнялі стужку ў раёне каля крыжоў. Гэтай стужкай была вызначана мяжа плянаванай дарогі. Неўзабаве ў Курапаты прыехаў кіраўнік арганізацыі „Магістральаўтадор“, якая каардынуе работы пашырэння дарогі, А. Ліцын. Ён абвінаваціў актывістаў КХП БНФ у самаўпраўстве, **парушэнні дамоўленасцяў паміж уладамі і грамадзкімі арганізацыямі**. Паводле Ліцына, усталяванне агароджы прадугледжана дамовай. Сябры КХП БНФ заявілі, што не дапусьцяць пашырэння дарогі, таму вызначэнне дарогі ня мае сэнсу”.

Якія ж „нехарошыя” гэтыя актывісты КХП! Павел Севярынец уладкаваў свой атрад на начлегу ў Курапатах, ёсьць дамоўленасці аб пабудове дарогі праз Курапаты „паміж уладамі

і грамадзкімі арганізацыямі”. А тут ўсё гэта спыняе С. Папкоў „са сваімі баевікамі” (як казалі б ў жніўні 1991 г. напалоханыя камуністы ў Вярхоўным Савеце) і арганізоўвае прыкры інцыдэнт, ламае слупкі для пашырэння дарогі на магілах і разам зь імі ламае згаданыя дамоўленасці. У тым жа рэпартажы П. Севярынец распавядае пра раскопкі, якія вядзе ён (?) з моладдзю і археолагамі на месцы, вызначаным для пашырэння дарогі. І касцей людзей на гэтым месцы яны не знаходзяць. Вось як, аказваецца. Прышлі „маладыя абаронцы”, ёсьць дамова з уладамі на пашырэнне дарогі, касцей няма, таварыш Ліцын незадаволены, бо гэты Папкоў з актывістамі ўсё паламалі...

Узьнікае пытаньне: а што за „грамадзкія арганізацыі” і ад чыйго імя заключалі дамоўленасці з уладамі на пашырэнне дарогі ў Курапатах? (І што гэта за навіна за нашымі плячыма?) Ужо 9 кастрычніка „Свабода” бярэ

59. Фронтаўцы КХП-БНФ талакой выводзяць Юры Бельскага з Курапатаў і не даюць яго арыштаваць.

інтэрв'ю ў „сакратаркі грамадзкай ініцыятывы „За ўратаванне Курапатаў” Ірыны Жыхар”. Тая распавядае, што на паседжанні Асамблеі няўрадавых арганізацыяў быў прыняты зварот у вайсковую пракуратуру з патрабаваннем рассакрэціць усе матэрыялы пра рэпрэсаваных (урэшце рэшт свой „зварот” яны нікуды так і не накіравалі). Пра І. Жыхар, яе „грамадскую ініцыятыву”, гісторыка Ігара Кузняцова ў гэты дзень мы пачулі ўпершыню. Раней ні такія прозвішчы, ні ініцыятывы не былі заўважаны ў справе мэмарыялізацыі Курапатаў, і ўвогуле ў нейкіх апазыцыйных або беларускіх культурніцкіх справах. Яны, як бачым, нечакана ўзьніклі на трэці тыдзень драмы ў Курапатах, калі рэжым зразумеў, што атака на сьвятыню з наскоку правальваецца і трэба пачынаць аблогу. Нагадаем, што І. Жыхар зь яе „камітэтам” пашумелі пэўны час і растварыліся ў паветры. А вось „гісторык Кузняцоў” дагэтуль фігуруе як галоўны экспэрт па народных мэмарыялах.

На працягу ўсяго тэксту зрэдку робяцца адэкватныя адлюстраванні фактаў. Напрыклад, у рэпартажы Ганны Соусь ад 11 кастрычніка: „... большасць – сябры КХП БНФ”. Але можна заўважыць, што нават сумленныя журналісты вымушаны прытрымлівацца фармулёўкі „рэдакцыйнага задання”. Паступова матэрыялізуецца фантом „малых абаронцаў”, набывае пэўныя структурныя і партрэтныя рысы. На працягу шэрагу рэпартажоў галоўным партрэтам групавага фантома зьяўляецца такі Алесь Гетман з Партыі Свабоды. Цікава пачытаць, што ён сказаў 26 кастрычніка: „*Маладзь і партыя КХП БНФ вырашылі стварыць свой аргкамітэт, які ўвесь час знаходзіцца ў Курапатах, а не засядае недзе за круглымі сталамі*”.

Калі прадстаўнікі нашай Партыі заявілі, што ні аб чым не дамаўляліся з Гетманам і нават не размаўлялі зь ім, Гетман безапэляцыйна ўдакладніў (3-га лістапада): „*КХП БНФ будзе ў нас у якасьці кансультанта*”. Пра дзеянні гэта-

га „маладзёвага камітэту” мы яшчэ скажам пару словаў, але ў выступе галоўнага партрэта вызначылася цэнтральная сюжэтная лінія шэрагу рэпартажоў з Курапатаў: Вось мы тут усё робім, шумім, ну а час ад часу да нас далучаюцца гэтыя з КХП, „кансультанты”, дзеячы і іншыя ў канцы сьпіса.

Але вось настане 8 лістапада 2001 г., калі рэжым кінуў на Курапаты сваю армаду зьнішчэньня, вырашыўшы скончыць усё і назаўсёды. Недзе пасярод радкоў мільгаюць прозьвішчы сяброў КХП-БНФ. Але галоўныя абаронцы ў брашуры аказваюцца зусім іншыя. Распавядаецца пра ланцуг, які яны выстаўлялі перад Курапатамі 8 і 9 лістапада: „У ланцугу былі В. Сіўчык, З. Бандарэнка, І. Жыхар, П. Севярынец, сябры БПС, Маладога Фронту і „Зубра”. Рэпарцёры забыліся ўдакладніць, што свой „ланцуг” згаданая публіка выстаўляла чамусьці за паўкілёметра ад Курапатаў. У Курапаты яны ў той дзень не прыходзілі. Але шуму было шмат.

Ужо ў рэпартажы за 12 лістапада мы чытаем: „Камітэт „За ўратаваньне Курапатаў” і валанцёры сустрэліся з будаўнікамі. У выніку перамоваў былі вызначаны ішэць наглядальнікаў, якія штодзень будуць сачыць, як ідуць будаўнічыя работы”. Сярод „наглядальнікаў” зьявляюцца на сябе ўвагу прозьвішчы Жыхар (якая становіцца ўнівэрсальнай удзельнічай ўсяго магчымага), а таксама былах членаў БНФ С. Міхнова і Ул. Кішкурны (засьведчаныя кадры). Упершыню тых, хто начуе ў Курапатах, назвалі „валанцёрамі” (рамантычны тэрмін).

Трэба зазначыць, што фронтаўцы КХП – БНФ – сапраўдныя абаронцы Курапатаў – заўсёды кваліфікавалі арганізатараў і выканаўцаў будаўніцтва аўтастрады праз Курапаты як *разбуральнікаў і вандалаў*. У „камітэта” і „валанцёраў” на гэты конт было сваё меркаваньне...

Згодніцтва з вандалскім рэжымам і ўласнае імітатарства трэба было ўсё ж нечым прыкрыць.

60. Курапацкія крыжы

61. „Мазутны Божа” ў Курапатах. Сьляваюць фронтаўцы КХП-БНФ у 20-годдзе адкрыцця Курапатаў.

І вось за 17 лістапада мы чытаем: „Днямі ма-
ладзёвы курапакі камітэт абвесьціў кон-
курс на стварэньне ва ўрочышчы помніка ах-
вярам большевіцкіх рэпрэсіяў. Да канца году
валанцёры зьбіраюцца ўсталяваць у Курапатах
праваслаўную і каталіцкую каплічкі, а таксама
знак у гонар закатаваных габрэяў”. З рэтраспэ-
ктывы часу вядома, што імітатары нічога ў Кура-
патах не ўсталявалі (ды-й не зьбіраліся, ды-й ня
ў іхных тое магчымасьцяў). Але з гэтай паве-
дамленьня пачалося кур’ёзнае шумавіньне на-
конт неабходнасьці стварэньня „помніка”. Сотні
крыжоў, якія беларусы ўсталявалі на магілах
ахвяраў, для гэтай публікі не былі помнікам. (Тут
рабленьне выгляду, што помніка няма, што На-
родны Мэмарыял не існуе.)

З рэпартажу за 19 лістапада: „Сёньня ўвечары
прайшла сустрэча актывістаў грамадзкай
ініцыятывы „За ўратаваньне мэмарыялу Ку-
рапаты” (цяпер так пераназвалі „камітэт”)

з прадстаўнікамі дзяржаўных устаноў.
Абмяркоўваўся праект стварэньня мэмарыялу.
Дырэктар дзяржаўнага інстытуту „Менскград”
А. Калантай нават прапанаваў грамадзкасьці
выпрацаваць свой праект мэмарыялу ў Курапа-
тах і даць яго на разгляд нечарговай навуковай
рады ягонаў установы... Грамадзкая ініцыятыва
падтрымала гэтую прапанову...” Станюча
пракамэнтаваў усё гэта В. Вячорка.

Пакуль патрыёты-фронтаўцы з КХП – БНФ
абаранялі сьвятыню, „валанцёры-актывісты” вялі
перамовы з арганізатарамі зьнішчэньня сьвятыні.
Яны, відаць, думалі, што яны „дамаўляюцца”.
Тав. Калантай празрыста намякнуў: маўляў, мы
разбураем крыжы і магілы, у хуткім часе іх раз-
бурым, а вы нам прадстаўце свой праекцік. На гэ-
тым і пагадзіліся.

Але што робяць, чым займаюцца ў гэты час
„прызначаныя грамадзкасьцю наглядальнікі”? З
рэпартажу ад 28 лістапада: „Кішкурна і Міхноў з

ініцыятывы „За ўратаваньне мэмарыялу Курапаты” дамовіліся на выдаленьне крыжоў паабатам дарогі”. Вось чым яны займаліся (Зрабіць ім тое фронтаўцы не дазволілі.) На наступны дзень рэпарціёры паведалілі: „Паводле папярэдняга праекту сьцёкавыя воды будуць накіраваныя ў бок урочышча (за гэтым з’эфэзізмам рэпарціёры не ўдакладнілі, што „урочышча” – гэта Курапакі крыж і магілы пакутнікаў, – В.Б.). Аднак надобна, што з тым пагадзіліся і назіральнікі з грамадзкай ініцыятывы „За ўратаваньне мэмарыялу Курапаты”, і „валанцёры”. Мяркуем, што камэнтары тут не патрэбныя.

Увогуле, гэтая публіка блыталася пад нагамі і перашкаджала працаваць пастаянна. Час ад часу свае заявы і дзеянні імітатары спрабуюць прыкрыць імёнамі патрыётаў і патрыятычных арганізацыяў. У рэпартажы за 10 сьнежня 2001 г. згаданы А. Гетман распавядае: „У Курапатах працягваюцца земляныя работы. Валанцёры падаравалі будаўнікам кнігу Зьнона Пазыняка...” А 13 красавіка 2002 г. у рэпартажы прагучала: „Думку спадара Высоцкага (Партыя Свабоды) падтрымліваюць і многія актывісты КХП БНФ”. У паліталогіі і палітычнай практыцы такі прыём называецца „прыліпаньнем”. Гэта калі паводле закону абсурда нейкія дзеянчы спрабуюць узначаліць дзеянні, якія праводзяцца зусім іншымі асобамі і арганізацыямі. І яшчэ горш, спрабуюць дэскрыдытаваць іншых асобаў і арганізацыі, прыпадабняючы іх да сабе самых.

У рэпартажы за 28 сакавіка 2002 г. чытаем: „Сябры КХП БНФ прывезлі ў Курапаты крыжы”. За 30 сакавіка: „У Курапатах паўстала аляя крыжоў...” У гэты самы час актывізуецца дзейнасць імітатараў. 27 сакавіка збіраецца нейкая „абмеркаваньне мэмарыялу”. Тэарэтызуюць Я. Басін (ён у адкрытую супраць усталяваньня крыжоў), Ю. Хадыка, В. Трыгубовіч, „культуролаг” В. Арэшка. Усім даў фору „гісторык” І. Кузняцоў. Ён заявіў: маўляў, як жа ставіць крыжы, калі ў Курапатах могуць быць пахаваны і атэісты-камуністы?! (Цікавае становішча: пачалося рухненьне. На народным магільніку людзі ставяць крыжы, пазначаюць народную памяць, а недзе збоку збіраецца купка назіральнікаў і раважае як перашкардзіць).

У рэпартажы за 1 красавіка паведамлялася пра вынікі тых абмеркаваньняў: „Прадстаўнікі грамадзкіх арганізацыяў падпісалі зварот да ўраду Беларусі, у якім прапануюць стварыць адмысловую камісію ў справе мэмарыялізацыі Курапаты”. На першых ролях выступаюць І. Жыхар, В. Арэшка і Фонд міру (гэбўскай арганізацыя з багатай мінуўшчынай). Рэпартаж, праўда, завяршаецца заявай Сяргея Папкова, намесьніка старшыні Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ, зробленай ім у Курапатах: „Мы лічым, што помнік ужо ёсьць. Гэта крыжовы помнік народнай памяці”.

Пакуль падстаўныя дамаўляюцца з рэжымам (які ненавідзіць і знішчае Курапакскую сьвятыню) аб мэмарыялізацыі, патрыёты і шчырыя людзі ставяць крыжы на магілах пакутнікаў. У рэпартажы за 29 красавіка В. Трыгубовіч заявіла (дарэчы, таксама была член БНФ, але выйшла з Фронту па ўласным жаданьні; у мінулым супрацоўніца „Голасу Радзімы”): „Я не лічу, што тое, што робіцца цяпер у Курапатах, ёсьць найлепшым выйсьцем. Устаноўка крыжоў уздоўж прасекі, так бы мовіць, явачным парадкам, гэта таксама праява таталітарызму”. Ну, як вам энтэнцыя? Савецкае студэнцтва называла такую зьяву (калі хто гэтак „распісваўся”) вельмі вымоўна – „штатнае распісаньне”.

Вось тыповае з таго цікавага і кур’эзнага, што ёсьць у брашуры. Іншыя старонкі запоўнены ў асноўным апісаньнем, як „валанцёры” дупілі бульбу, палілі агонь у „буржуйцы”, секлі дрывы. У цэлым распрацаваная акцыя „прафанацыі” мела часовы тактычны посьпех. Пакуль патрыёты і людзі з чыстым сэрцам ставілі крыжы і стваралі Народны Мэмарыял, імітатары давалі інтэрв’ю, прымалі кампліменты ад заходніх дыпляматаў. Час ад часу, праўда, успыхвалі скандалы. Яны з крыкам не маглі падзяліць між сабой грантаўскую грашовую прэмію (іх яшчэ і аплочвалі). А потым загарэўся, успыхнуў агнём іхны намёт. У траўні 2002 г. яны заявілі, што іхная місія скончылася. Маўляў, Курапаты ўжо больш бараніць ня трэба. І сышлі прэч. Больш мы іх ніколі ня бачылі, дзе яны, хто яны... У гісторыі засталася толькі брашура ад „Свабоды”.

І ўсё ж брашура ёсьць матэрыялам для развагаў над стратэгічным значэньнем імітатарскай акцыі.

У гэксце фігуруюць так званыя маладзёвыя дзеячы З. Касьяровіч, А. Ляўковіч, М. Сасім, Я. Афнагель, А. Шэін, С. Высоцкі. За гады, што прамінулі з тае пары, гэтыя асобы актыўна засьвяціліся ў справе кіруемага разгрому маладзёвага руху на Беларусі. Зьніклі недзе, як па камандзе, „гераічныя Зубры“, але паўстала процьма іншага пуццявету і групавак, якія клануюцца і мітусяцца, блытаючы моладзь. Згаданы ў гэксце В. Сіўчык быў выдалены за ногі-рукі з паседжання псэўда-БНФ па прапанове сябра В. Вячоркі. А нядаўна маладыя вывучаныя кадры выдалілі і В. Вячорку з камандзёрства ў гэтай фірме, цяпер і фірму прыдушылі і выкінулі з памяшканьня (чаго і трэба была чакаць). Такая вось багатая і яркая біяграфія ў гэтых

„валанцёраў“. І самае галоўнае, згаданных паймена і менш вядомых імітацыйных абаронцаў людзі больш ніколі ня бачылі ў Курапатах.

Для таго, каб стала вядомай праўда пра нейкія падзеі, у наш век не патрэбныя адлегласці ў дзесяткі і сотні гадоў. Паводле законаў жанру, справе высвятленьня праўды служыць нават і брашура, выдадзеная журналістамі дзеля папулярызаваньня сумніўных паводзінаў і падзей, магчыма нават з думкай, што ніхто ўжо ў тым не разьбіраецца за процьмай часу. Але надыходзіць час і разьбіраюцца.

Лісьманад 2009, 2011 гг.

Валеры Буйвал

62. Шыльда пад Курапацкім Крыжам

ДАДАТАК

СПРАВАЗДАЧА
АРТЫКУЛЫ
ІНТЭРВ'Ю

Устань і ідзі –
Мне голас прагучэў
у сьне глыбокім.
І ноч вакол за вокнамі.

24.04.1988. Зянон.

КУРАПАТЫ — ДАРОГА СЬМЕРЦІ

Як сьведчаць некаторыя нашы дасьледчыкі, толькі ў Беларусі ў 30-ыя гады яжоўска-бэрыеўскім рэпрэсіям былі падвергнуты сотні тысяч чалавек. Значная частка іх была выслана на ўсход і поўнач краіны (Салавецкія астравы, Варкута, Калыма), а астатнія ліквідаваны на месцы — непадалёк ад іх месца жыхарства. Апошнія было таньней, не загрузала і без таго заўжды перагружаны чыгуначны транспарт. Але дзе канкрэтна ліквідаваны гэтыя многія сотні тысяч, у якой зямлі тлеюць іх белыя костачкі?

Ня трэба думаць, дарагі чытач, што гэта нейкая асаблівая, праклятая людзьмі і Богам зямля, — па сутнасьці, гэта тыя-ж самыя мясьціны, па якіх штодня ходзім мы, дзе адпачываем на лагоднай прыродзе ў выхадныя і сьвяточныя дні, дзе весяла гуляюць, нічога ня ведаючы аб мінулым, нашы бесклапотныя дзеці. Так, яны ня шмат што ведаюць з тых жахлівых часоў, ды і мы, дарослыя, інфармацыю такога роду пачалі атрымліваць толькі ў апошні час. Шмат год у краіне дзейнічалі сілы (яны дзейнічаюць і цяпер, хіба што іншымі метадамі), вельмі зацікаўленыя схаваць даўнія справы пад покрыва «сакрэтнасьці», утаіць ад народу свае крываваыя сьляды. Толькі, як даўно вядома, злачыныя кепска ўжываюцца з самай найсакрэтнай сакрэтнасьцю, рана ці позна яны выходзяць на сьвет Божы, каб лішні раз заклэйміць зло і засьведчыць неабходнасьць пільнасьці.

У нас ёсьць нямала велічных помнікаў ахвярам нямецкага фашызму, сьведчаньне гераізму беларускага народу ў барацьбе з гэтым заклётым ворагам чалавечтва. Але нішто яшчэ ў нас не напамінае пакаленьням аб ахвярах сталіншчыны. Тое няправільна і недаравальна! Мы павінны памятаць аб іх — ня гэроях, а бязьвінных ахвярах тырана — спрацаваных рабочых, галодных калгасьніках, першых народных інтэлігентах, мужчынах і жанчынах, — якія з куляю ў патыліцы клаліся ў самімі-ж выкапаня ямы, вымаўляючы не праклён, не пратэст, а адзінае, марнае і трагічнае слова «Завошта?»

Яны ўжо ніколі не пачуюць адказ на тое сваё пытаньне, затое адказ на яго павінны зразумець мы.

Менавіта гэтай мэце і служыць зьмешчаная ніжэй публікацыя двух аўтараў, здэйдэсьніўшых свой людзкі абавязак перад народамі і перад гісторыяй.

Васіль БЫКАУ

Народны пісьменьнік Беларусі

Тое, пра што мы хочам расказаць чытачам, вядома шмат каму. Але, відаць, як і мы, тыя, хто пра ўсё ведаў, падпарадкоўваўся абставінам і царпеў. Для нас гэтае царпеньне было нявыносным. Нявыносным ад усьведамленьня, што хутка бяжыць жыцьцё, паміраюць людзі і зьнікне памяць пра страшэнныя злачыныя супраць народу, учыненыя ў 30-х гадах. Невыносным ад усьведамленьня таго, што калі страціцца, зглуміцца гэтая памяць — паўторыцца ўсё спачатку.

Чалавек, што зрабіў злачынства і існуе зь ім, — злачынец. Ён здольны чыніць зло. Ён падлягае кары. Хто пакаяўся і праз пакуты сумленьня, сорам і боль вярнуўся ў пачатак, каб тварыць добра, той ачысьціўся, стаў чалавекам. Вось дзе духоўная сутнасьць жыцьця і сьмерці, вечнасьці і бясьсьмерця. Патрабаваньне ўсёй праўды аб злачынствах 1930 — 1950-х гадоў — гэта голас народнага сумленьня.

Ачышчэньне сумленьня неабходнае грамадству, якое дапусьціла і спарадзіла генацыд — найвялікшае злачынства супраць чалавецтва. Вядома ж, ня стануць раскайвацца ні нябожчыкі-забойцы, ні нават “ціхія пэнсіянэры”. Раскайвацца павінны наступныя пакаленьні, якія і ня бачылі той бяды, раскайвацца за грахі продкаў. Маральныя пакуты павінны браць на сябе нашчадкі народу, аплакаць ахвяры, даць ацэнку злачынствам. Такая духоўная дыялектыка грамадства. Павінен быць рахунак сумленьня, каб вярнулася сьмерць. Народ, як і чалавек, мае сваю індывідуальнасьць. Толькі чалавек адзінокі, а народ шматлікі. Толькі чалавек абмежаваны ў часе сваім векам, а народ вечны сваёй гісторыяй.

3.Пазьняк: У маладосьці ўсяго мяне да болю сардэчнага скаланулі апавяданьні людзей, што вярнуліся са сталінскіх турмаў і лягераў, амаль зь небыцьця. Я тады нічога не запісаў, не занатаваў і з жахам зразумеў сваю памылку ў духаце 70-х, калі ўбачыў, як спакваля ўсё вяртаецца, як фальклярызуецца, міталагізуецца народная памяць аб тых часох і проста зьнікае. Пачварныя вобразы з тых апавяданьняў стаяць у сьвядомасьці...

Вось гоняць людзей па этапах. У дваццаціградусны мароз вязуць цягніком. Спыніліся на станцыі. “Усім разьдзеца, — загадае канвой, — пойдзем у лазьню”. Голых людзей на лютым марозе абліваюць з брандспойтаў вадой. “Зь лёгкай парай, — рагочуць канваіры, — а цяпер спаць”. І зачынілі дзьверы. Назаўтра з усяго цягніка жывымі засталіся нямногія. Абледзянелыя трупы грузілі на вазы так, каб зьвісалі галовы, а нехта з

катаў разьбіваў іх калуном. Відаць, загадана для гарантыі. Мінаюць гады, і не знікае з уяўленьня забойца мерцьвякоў.

Вось прывозяць на Калыму, заганяюць у здзіравы дашчаны барак, сьвішча сіберны вецер. Праз ноч палавіна ня ўстала. Тады астатнія паставілі акаслелыя, зьмерзлыя групы ўздоўж сьцен, каб затуліць шчыліны, каб сагрэцца. І выразна паўстаюць перада мной тая атланты і карыятыды, тая архітэктура эпохі, той вобраз — барак...

Расказаў Іван Трафімавіч Смаль, член партыі з 1917 году, член Гомельскага рэўкому. У 1937 ён працаваў на Магілёўскім аўтарамонтным заводзе намесьнікам дырэктара. Яго забралі па бязглуздым даносе аднаго камсамольца-стаханаўца — завод своечасова не адрамантаваў дзьве машыны. Уткнулі ў камэру, дзе стаяла шчыльна стуленая маса людзей, нельга нават варухнуцца. Людзі задыхаліся, вар'яцелі, паміралі стоячы, і групы стаялі разам з жывымі. І калі ўжо нельга было ўціснуць нават паўчалавека, новых вязьняў ахоўнікі закідвалі наверх, на галовы жывых.

А каб выбіць паказаньні, была асобная камэра, цёмная, зь нізкай, ніжэй за паўтара мэтра стольлю, напоўненая ледзяной вадой. На адзіным сухім месцы ў цэнтры стаяла чорная труна. І толькі там чалавек мог знайсці ад халоднай вады паратунак. Шмат хто звар'яцеў у той труне.

Іван Трафімавіч стрываў усе катаваньні і ня здаўся, не падпісаў абвінавачаньні. Пасьля краху Яжова яго выпусьцілі — хворага й сівога... А ў пачатку 50-х гадоў ён зайшоў па справах са сваім сынам у Міністэрства сацыяльнага забесьпячэньня БССР. У вэстыбюлі яны спаткаліся з упэўненай, шыкоўна апранутай жанчынай з горда ўзьнятаю галавой і сіваватай прычоскай. “Здравствуйте, Иван Трофимович”, — не сказала, прасьпявала яна грудным голасам і пайшла. Іван Трафімавіч самлеў на руках у сына. “Бацька, хто гэта?” — “Гэта Байкова. Перад вайной яна была сьледчай у Магілёўскай НКУС”. Яна катавала Івана Трафімавіча. Перад Байковай дрыжэлі ўсе магілёўскія вязьні. Садыстка, яна вяла допыты толькі мужчын, і асабліва любіла катаваць былых рэвалюцыянэраў. Вязню загадвала распрануцца дагала і танцаваць пад мэлэдыю вальса “На сопках Маньчжурьі”, патрабавала

сьпяваць. Потым брала спэцыяльна зроблены для гэтай мэты бізун з драцянымі махрамі і сьцябала чалавека па органах і самых балючых месцах, даводзячы сябе да экстазу, а вязьня да немарасьці ад болю.

Да 1937 году сын Івана Трафімавіча вучыўся ў адной школе разам з сынам Байковых (муж Байковай таксама працаваў у НКУС), бываў у іх дома, ня ведаючы ні аб чым. Ветлівая гаспадыня ў фартушку частавала цукеркамі й гарбатай...

Я.Шмыгалёў: “У сярэдзіне 1950-х гадоў, будучы капітанам савецкай арміі, я служыў у Валагодзкай вобласьці. Там я пазнаёміўся са старшым лейтэнантам Пятром Уваравым, які ў 1940-х гадох прымаў удзел у высяленьні татараў з Крыму. Ён расказваў мне, што ўсе кварталы, дзе жылі крымскія татары, былі ў адначасьсе абкружаныя войскамі НКУС. На зборы далі тэрмін каля гадзіны. Зьбіраліся пад дуламі аўтаматаў. Пры спробе ўцёкаў — сьмерць. Татараў загналі ў вагоны і павезьлі ў Сібір і Казахстан. У эшалёнах іх кармілі толькі салёнай камсой і селядцамі. Пры гэтым не давалі вады, і яны паміралі: спачатку хворыя і старыя, а затым іншыя. На кожнай станцыі выкідвалі мёртвых. Людзі прасілі аб літасьці, але літасьці не было. Каштоўныя рэчы й грошы канваіры адбіралі сабе. Пра зьдзекі з татараў Увараў расказваў з задавальненьнем, са смакам, лічыў свае паводзіны правільнымі, а сталінскі акт у дачыненьні да татараў ухваляў.”

З.Пазьняк: Павінна быць кніга народнай памяці. Уражваюць вобразы, што паўстаюць з чалавечых апаবাদаньняў. “Памятаю, у 1938-м зімой іду па вуліцы каля будынку НКУС, — успамінае мянчанін Сяргей Фёдаравіч Ладуцька. — Мароз, аж дух займае. А з адкрытых вокнаў падвалаў НКУС, як з-пад зямлі, пара валіць праз краты, нібы з паравоза — гэтулькі там насадзілі людзей”. Вобраз працінае, як маланка. На верхніх паверхах шморгаюцца строгія чалавечкі ў кіцелях і галіфэ, рапартуюць, раскрываюць і закрываюць папкі, дзелавіта ходзяць з паперамі, а пад імі ў бітма набітых падвалах дыхае парай, крывёй і потам прыдушаны народ. Куды ж ляціць гэты паравоз? Дзе яго прыпынак?

Мы знайшлі гэты прыпынак. Не давала спакою думка: куды падзелі людзей, якіх расстралялі? Дзе яны, іх жа ня два, ня тры

чалавекі, а тысячы? У пачатку 1970-х гадоў на паўночнай ускраіне Менска, зьлева ад Лагойскай шашы, не даяжджаючы да кальцавой дарогі, існавала яшчэ вёска Зялёны Луг. Старажылы яе расказалі нам, што за два кілямэтры на поўнач ад вёскі, паміж кальцавой і Заслаўскай дарогамі, у лесе ад 1937 па 1941 году кожны дзень і кожную ноч расстрэльвалі людзей, якіх прывозілі сюды на машынах. Там на ўзгорках стаяў стары бор, вакол лясы і глухмень. Кавалак бору гектараў з 10—15 быў абгароджаны высокім, вышэй за тры мэтры, шчыльным дашчаным плотам унакладку — дошка на дошку, абцягнутым зверху калючым дротам. За плотам была ахова і сабакі. Людзей вазілі сюды па гравійнай дарозе, што вяла ад Лагойскага тракту на Заслаўе. Шлях той называлі тады “дарогай сьмерці”.

Апытаньне зялёналужцаў і жыхароў навакольных вёсак Цна-Ёдкава і Драздова — сьведак і відавочцаў тых страшных падзеяў — дапамагло ня толькі ўстанавіць факты, але і ўзнавіць карціну масавых забойстваў. Аднак у 70-х гадох абнародаваць, усім расказаць пра іх не было магчымасьці.

Вёска Драздова.

Вёска Цна-Ёдкава.

У 1987—1988 гадох мы расшукалі некаторых жыхароў зьнесенай ужо да гэтага часу вёскі Зялёны Луг, зноў зрабілі апытаньне старажылаў і сьведак падзеяў у навакольных вёсках, высветлілі акалічнасьці, дэталі, занатавалі адказы...

Расстрэлы пачаліся тут у 1937 годзе. Спачатку тройчы ў дзень — на раніцы, у 14 гадзін і вечарам, калі сьцямнее, — у лес прывозілі па некалькі машын людзей і расстрэльвалі. Трупы скідалі ў загадзя выкапаныя глыбокія ямы, штабель на штабель. Настраліўшы даверху, ямы прысыпалі пластом пяску ня больш за 20—25 сантымэтраў. Часам зьверху саджалі сасонку.

У другой палове 1937 году месца абгарадзілі. Сьмяротнікаў пачалі прывозіць па іншым графіку: пасья абеду, пад вечар і цэлую ноч. Вазілі безупынна штодня. Апытаныя ня памятаюць нават, ці былі перапынкі ў нядзелю. “Кожны дзень стралялі, — расказвае жыхарка Цны Кацярына Мікаласўна Багайчук (1919 году нараджэньня), — і машыны гулі. Бывала, як толькі вечар,

*К.М. Багайчук.
Вёска Цна-Ёдкава.*

было енкi, плач, пр'аклёны”.

“Уся вёска была ў страху. Пяць гадоў па начах не маглі спаць ад стрэлаў”, — кажа старажыл Цны Бацян Раман Мікалаевіч (з 1913 г.). Тое пацьвяджае Няхайчык Мікалай Пятровіч (з 1929 г.) ды іншыя цнянцы. “Старэйшыя хлопцы, які сьмялейшы, дык нават лазілі за плот, — кажа Мікалай Пятровіч, — рабілі дзіркі ў агароджы і шмат што бачылі”. Мы пытаемся, ці жыве яшчэ хто зь іх. “Ёсьць: Карповіч Мікола”.

Мікалай Васілевіч Карповіч нарадзіўся ў 1919 годзе, самавіты, яшчэ досыць дужы чалавек. У 1939 годзе пайшоў у войска. Лёс пакідаў яго па сьвеце і па франтах. У 1937—1938 гадох ня раз бачыў, як забівалі людзей у лесе. Магілы, відаць, капалі ў першай палове дня, бо пад вечар (часта пасля абеду), калі пачыналі пад'яжджаць машыны, ямы былі ўжо выкапаныя. М.Карповіч распавядаў, што людзей забівалі партыямі. Ставілі ў рад, затыкалі кожнаму рот

мужчыны зьбяруцца, выйдуць на двор, паслухаюць, як страляюць, пагавораць гэтак ціха, пабядуюць і разыходзяцца”.

“Іншы раз адразу па некалькі машын заяжджала ў загарадку, вазілі бесьперастанку, — расказвае Дар'я Ігнатаўна Тоўсьцік з Цны (з 1911 г.). — А дарога ў лесе выкатана, як асфальт. Як пачнуць страляць, дык чуваць

*Д.І. Тоўсьцік.
Вёска Цна-Ёдкава.*

коркам і завязвалі аначай (каб ня выплонуў кляп). Забойцы былі ў форме НКУС. Яны стралялі зь вінтовак збоку ў галаву крайняга, каб прашыць куляй двух чалавек. “Як стрэліць, — кажа Мікалай Васільевіч, — дык адразу двое ў яму і падаюць. Патронаў шкадавалі”. Настралілі адну партыю, крыху прысыпалі штабель, паправілі, каб роўна было, і падвозілі наступную партыю. Настраліўшы даверху, яму прысыпалі пяском і зараўноўвалі.

*М.В.Карповіч (зьлева) і Р.М.Бацян.
Вёска Цна-Ёдкава.*

“Адзін раз, — апавядае М.Карповіч, — спатыкае мяне вартаўнік з Малінаўкі (вёска за 4 кілямэтры адсюль. — Аўт.), разнэрваваны, узрушаны. Ужо набілі, кажа, ідзі паглядзі, нават не засыпалі... Падышлі мы да плота, што ля дарогі. Аж блізка ў лагчыне вялікая шырокая яма, даверху трупамі напоўненая. Ляжаць, брат, у рад, як парасяты”. *Пытаньне:* “Ці было, каб выратаваўся хто адтуль?” — “Куды там выратуешся — гэтакі плот, — адказвае Мікалай Васільевіч. — Праўда, раз пад вечар, ужо шарэла, ішоў я празь лес зь Зялёнага Лугу ў Цну з адным нашым. Вусьцішна было. Якраз страляць перасталі. Аж бачым, сядзіць чалавек пад дрэвам у акрываўленай бялізне, ледзь жывы. Мы падышлі — што рабіць? Якраз машына завурчэла. Адскочылі мы, ідзём. Насустрач два энкавэдзісты: “Кто такія?” — “Цнянскія”. — “Нікого не выдзелі?” — “Не-а... сядзеў там нейкі”, — задрыжэў дзядзька. Потым мы азірнуліся, а яны таго за ногі валакуць. Укінулі ў машыну, як палена, і паехалі. І як ён тады адтуль вылез — я і цяпер не магу зразумець...”

І ўсё ж у 1938 годзе адзін чалавек уцёк з-пад расстрэлу. “Праз

*М.Р. Пацяршук.
Вёска Цна-Ёдкава.*

плот — і не знайшлі”, — сьведчыць **Марыя Рыгораўна Пацяршук** (з 1911 г.) з Цны. Адзін чалавек... Можа, ён яшчэ дзе жывы? Можа прачытае гэтыя радкі і адзавецца?

Марыя Рыгораўна пацьвердзіла, што перш чым людзей пастраляць, ім затыкалі рот коркам. Пра гэта кажуць таксама жыхар вёскі Драздова **Скварчэўскі Васіль Якаўлевіч** (з 1930 г.) і іншыя. Аднак шмат хто чуў крыкі, плач, маленькі аб літасьці. Можа, не хапала коркаў? Але, пэўна, справа ў іншым. Чалавек, які доўгі час забівае людзей, паступова робіцца садыстам. У яго

ўзьнікае патрэба памучыць сваю ахвяру, перш чым яе забіць. Вось і мучылі людзей перад сьмерцю.

Відаць, не патроны эканомілі забойцы, калі імкнуліся прашыць адной куляй дваіх чалавек адразу. Гэта была свайго роду бравада, спорт для катаў, дэманстрацыя прафэсіяналізму. **М.Карповіч**, пэўна, якраз і ўбачыў гэты нетыповы спосаб расстрэлу зь вінтовак. Мы падрабязна апытвалі ўсіх, хто чуў, як гучалі стрэлы, і тых, хто бачыў, як забівалі, ці дачуўся ад тых, хто бачыў, — і прыйшлі да высновы, што стралялі ў асноўным з наганаў ці пісталетаў (што і пацьвердзілася потым раскопкамі).

“А моцна гучалі стрэлы?” — пытаемся у **Валянціны Міхайлаўны Шаханавай** (з 1929 г.) з Цны. “Не, гэтак суха — “хлоп-хлоп-хлоп”, але ўвесь час. Пастраляюць, потым памаўчаць, і зноў — “хлоп-хлоп-хлоп”. Валянціна Міхайлаўна таксама была ўнутры “душагубкі”. Падкапаліся з суседнім

хлапчуком пад плот і залезлі, каб назьбіраць ягад (а было ім гадкоў па 10—12). Там яны ўбачылі ўскапаную зямлю і мноства засыпаных ямаў. Вылезлі з ягадамі, а насустрач вайсковец. “Стой! Ану, высыпай!” — загадаў хлопчыку. Забраў ягады і як гыркне: “Марш атседава!”

Расстрэлы адбываліся да самага пачатку вайны. У час вайны жыхары з навакольных вёсак разабралі плот на гаспадарчыя патрэбы, а стары бор неўзабаве сьпілавалі й расьцягнулі. Цяпер тут расьце пасьяваенны лес з 40—45-гадовымі дрэвамі.

“Немцы там не расстрэльвалі?” — пытаемся ў Валянціны Міхайлаўны. “Не, немцаў там не было, не расстрэльвалі”. Гэтае пытаньне мы задавалі кожнаму апытанаму. Адказвалі ўсе аднолькава: — немцы гэтай мясьцінай не цікавіліся.

“Як выглядала тая мясьціна, калі разабралі агароджу?” — пытаемся ў В.Шаханавай. “Усё ўскапанае: пясок і высокая трава. І надта шмат чырвоных грыбоў, гэтых пунсовых, на тоненькіх ножках. Нібы крывёй налітых. От, казалі, кроў людзкая прарасла”. Пра чырвоныя грыбы на магільных ямах успаміналі многія людзі, лічылі, што гэта яны ад пралітай крыві зьявіліся. Зноў фальклёрны вобраз пакутаў, падумалі мы. Але потым высветлілі: праўду казалі людзі. Такія грыбы называюцца часночнікі, растуць на глыбока ўскапаным пяску і пахнуць часнаком.

Цяжка размаўляць са старымі жанчынамі пра той час. “А мае дзеткі, колькі добрых людзей пастралілі! — выгуквае Кацярына Мікалаеўна Багайчук. — Хоць бы ім помнік які паставіць!” Плача... “Асабліва жудасна было ноччу, — кажа Надзея Яфімаўна Хоміч (з 1922 г.) зь Зялёнага Лугу. Да вайны

*В.М.Шаханова.
Вёска Цна-Ёдкава.*

С.А.Козіч.

*М.І.Пацяршук.
Вёска Цна-Ёдкава.*

яна жыла ў Бабруйску, але часта прыяжджала ў Зялёны Луг да сястры, хата якой стаяла каля лесу. — Заўсёды стрэлы, брэх сабак, крыкі, галашэньне”. Таксама плача...

“Сабакі былі злыя, відаць, галодныя, — дадае Соня Андрэўна Козіч (з 1925 г.) зь Зялёнага Лугу. — А стралялі амаль бесьперапынку, асабліва ўначы”.

“Шмат было кругом распырскана крыві, — расказвае Марыя Іванаўна Пацяршук (з 1925 г.) з Цны. — Стогны, стагналі нават закапаныя...”

Вера Фёдараўна Тоўсьцік (з 1933 г.) з Драздова памятае: калі было ёй гадкоў сем, са старэйшымі дзецьмі бегала глядзець на забойствы. Успаміны яе фрагмэнтарныя, што захавала дзіцячая памяць: - засыпаныя сьвежым жоўтым пяском ямы і кроў на траве. “І пясок над ямамі яшчэ варушыўся, нібы дыхаў”.

Пытаньне: “Ці забралі каго з Драздова?” — “Не памятаю, малая была. Але старэйшыя расказвалі, што па вёсках забіралі. Езьдзіла машына. Ноччу заходзілі й казалі: - зьбірайся. Куды — не тлумачылі. От чалавек і зьбіраўся, клаў у торбачку хлеба,

*В. Ф. Тоўс'цык.
Вёска Драздова.*

М. М. Мантасавя.

сала. А іх потым прывезьлі вунь туды і пастралілі ў ямах. Няўжо ж ніхто ім і помніка не паставіць? Колькі людзей забіта! Колькі народу зьвялі!”

Матруна Мікалаеўна Мантасавя (з 1914 г.) зь Зялёнага Лугу расказвае, што ў 1937 годзе забралі двух мужчын Стрыгавых з Падбалоцьця. “Хто яны былі?” — пытаемся. — “А простыя людзі, рабочыя”. — “За што ўзялі?” — “Ніхто ня ведае. Тады не казалі й не пыталіся. Ноччу па вёсках машына, буда такая хадзіла — “чорны воран” называлася. Людзей забіралі і адвозілі. І да сёньняшняга дня ніхто ня ведае, дзе яны. Мож, там і ляжаць... Схапілі яшчэ мужа Тані Матусевіч і настаўніка, што побач жыў. Прозьвішчы астатніх не прыпамінаю. Усе казалі, што па вёсках забіраюць. Колькі добрых людзей пазабівалі! Цяпер хоць бы ім помнік які паставілі. Гэта ж такі глум быў з народу!”

В. Шаханавя паведамляе, што памятае, як забралі трох

чалавек з суседняй вёскі Якубавічы. “За што?” — “От, кажуць, адзін на аднаго па злосьці нагаварылі — усе і загінулі. І ў нас у Цне схапілі настаўніка Арсеня Паўлавіча Грушу. Добры быў чалавек”. Валянціна Міхайлаўна сказала, што чула ў той час апаবাদаньні старэйшых, як чапляліся з дамаганьнямі да аднаго цнянскага актывіста-брыгадзіра, каб “паставіў” неабходную колькасьць “ворагаў народу”.

Пра арышты ў акрузе пытаемся ў Марыі Рыгораўны Пацяршук. “З Хмарыншчыны (гэтай вёскі ўжо не існуе. — Аўт.) забралі трох чалавек: Філіповіча Андрэя, Цярлюка Сьцяпана, а трэцяга забылася, нейкага новага”. — “Ці чулі пра запыты ці патрабаваньні выдаць “ворагаў народу?” — “З 1937 году старшынёй сельсавету (мы тады былі Папярнянскага сельсавету) быў Бацян Цімафей Васілевіч, дык у яго дапытваліся — ці няма ў цябе якіх? А ён адказваў: не, у мяне няма”.

Пытаньне: “Яшчэ дзе-небудзь у акрузе расстрэльвалі людзей?” — “Так, расстрэльвалі. У Ждановічах, ля Баравой, ля Драздова справа ад вузкакалейкі (цяпер вузкакалейкі няма. — Аўт.) і ў Менску за паркам Чалюскінцаў, там, дзе завод Вавілава”.

Пытаньне да М.Р.Пацяршук, Д.І.Тоўсцік і М.І.Пацяршук (дэпутат сельсавету, член КПСС): “Што цяпер трэба зрабіць з гэтай мясьцінай? Горад жа ўжо пад бокам, дарога кальцавая закрунула?” — “Паставіць помнік”, — адказваюць усе.

Спаткаліся нам, аднак, людзі, што расказвалі пра ўсё амаль шэптам. Прасілі нідзе не называць іхнае прозьвішча. Некаторыя адмоўчваліся. А, напрыклад, Мікалай Васільевіч Ігнашоў (з 1914 г.) зь Зялёнага Лугу, які прайшоў праз усю вайну да Бэрліна, сказаў нам толькі, што баяўся нават набліжацца да таго плоту, бо хто за яго заходзіў — назад не вяртаўся.

Аднак былі і сарвігаловы, якія пацяшаліся тым, што выкопвалі трупы (асабліва спачатку, калі не было плоту) і саджалі іх пад дрэва, каб “насаліць” энкавэдзістам. “Аднаго разу нехта адкапаў і выцягнуў зь ямы дваіх, — расказвае В.Скварчэўскі. — Пасадзіў пад дрэва, даў у рукі газэту — хай чытаюць. Шум быў. Хацелі дазнацца, хто гэта зрабіў”. Такі быў тут побыт... Абставіны, якія спараджалі ледзянячы жах і ледзянячае кашчунства.

Аналіз сталінскай сыстэмы генацыду, новыя факты, што выяўлены цяпер, робяць зразумелым, чаму зьнішчалася ў першую чаргу інтэлігенцыя, кіруючыя партыйныя і ваенныя кадры, працавітыя сяляне. Але не заўсёды зразумела, чаму забівалі цёмных, нават непісьменных сялян і рабочых. Цяжка ўявіць лёгіку сталінскую і тых, хто быў зь ім, бо яна, па сутнасьці, не чалавечая, яна зь нейкім іншым знакам. Тлумачэньне можа часткова даць так званая “плянавая эканоміка” рэпрэсіяў. У 1930-х гадох Молатаў паведаміў Сталіну, што не хапае турмаў, а самае галоўнае, скардзіўся Молатаў, што “арыштаваных трэба карміць”. У краіне якраз быў голад. Тады шырока пачалі выкарыстоўваць лягерную сыстэму забойства людзей на этапах у дарозе, марэньне марозам і голадам. У зьнішчэньні народаў быў ужыты плянавы “прагрэсіўны” мэтад. На кожны горад, раён і г.д. выдавалася “разнарадка”. Рэпрэсіі адбываліся па графіку. Узьнік “рух” за выкананьне й перавыкананьне пляну рэпрэсіяў (выяўленьня “ворагаў народу”). Колькасьць індывідуальна выяўленых “ворагаў” паведамлялася ў справаздачах, выступленьнях, газэтах. Калі ж плян не выконваўся, а быў канец плянавага пэрыяду, бралі любога. Тады й гойсалі “чорныя вораны” па вёсках.

Мясьціна ля заслаўскай дарогі звалася Брод. Тут непадалёк было некалі балота. А ці мела раней назву тое месца, што было потым абгароджана, той бор на ўзгорках, спыталіся мы ў жыхароў Драздова. Так, адказалі яны, мясьціна называлася Курапаты. “А чаму?” — “Бо вясной там скрозь расьлі белыя кветкі — “курапаты”. — “Курасьлепкі хіба?” — “Ага, курасьлепкі — курапаты (дыялектная назва белых пралесак. — Аўт.)”.

Невыказна цяжкае ўражаньне пакідаюць Курапаты. З паўднёвага боку мясьціну падрэзала кальцавая дарога, якую пракралі тут у 1957 годзе. Тады выграбалі чарапы і косьці. Падымаемся па адхоне, ступаем у лес, і адразу пачынаюцца магілы — безьліч праваленых зарослых ямін. Людзі згнілі — і зямля асела. Яміны розныя: 2х3; 3х3; 4х4; 6х8 мэтраў і большыя. Западзіны бываюць на 70—80 см. У цэнтры — вялікі ўзгорак-града. На схілах яго і ў лагчынах скрозь праваленыя ямы, ямы. Толькі па самай вяршыні грады больш-менш гладка — нібы

дарога была некалі. Можа, па ёй пад'яджалі машыны, каб пасьвяціць фарамі ўначы. З паўднёвага боку мы знайшлі месца, дзе стаяў плот. Добра захаваўся роў, што быў перад ім, як і распавядалі нам вяскоўцы. Па ледзь прыкметных выемках пазнаём, дзе стаялі слупы — на адлегласьці чатырох мэтраў адзін ад аднаго.

Ямы розныя памерамі. Магчыма, былі неаднолькава заглыбленыя. Таму колькасць забітых падлічыць па магілах больш-менш дакладна не ўдаецца...

У 70-х гадох на Курапатах было адносна ціха. Цяпер сюды наблізіўся мікрараён Зялёны Луг-6. Калі прыйдзеш на магілы, ахоплівае нейкая распач. Цяпер тут зона адпачынку мянчан. Гуляюць дзеці...

3.Пазьняк: 1 траўня сёлета тут было весела й тлумна, як на праспэктце. Адпачываюць сем'ямі і кампаніямі. У магілах паляць вогнішчы, тут жа ядуць, п'юць, смажаць шашлыкi, іграюць на гітарах, у карты, ламаюць гольле, высякаюць дрэвы, хрыпяць транзістары. Адзін счэсвае бярэзiну, што вырасла з магільнай западзіны, хоча дастаць соку... Дзіўлюся, чаму не цячэ зь яе кроў. Вядома, людзі нічога ня ведаюць; ня ведаюць, што пад імі ляжыць пакаленьне. Але зноў успыхвае ў сьвядомасьці вобраз, як той паравоз, толькі з шашлычным дымам.

Я.Шмыгалёў: Калі паміраюць “ціхія пэнсіянэры”, што стварылі гэтае бяспамяцтва, іх кладуць у труну, на хаўтурах кажуць пра іх добрыя словы, грае аркестар. А для тых, што ляжаць тут, аркестрам быў брэх і наганьня стрэлы. А як пакутвалі дзеці, сем'і рэпрэсаваных! О не, трэба памятаць усё. І пасья сьмерці хай кожнаму аддасца ягонае.

Агляд некаторых магiлаў спарадзіў у нас трывожныя падазрэнні. Занадта глыбокія западзіны, а па баках часам бугаркі, нібы раскопваў хто некалі. Некаторыя ямы нядаўна раскапаныя ў глыбiню больш чым на мэтар. Нiдзе нiводнай косткі. У адной магiле школьнікі паглыбляюць зямлянку. Глыбiня звыш мэтра. Чысты рыхлы незьяжалы паварушаны пясок. Трывога ўзмацнiлася, калі мы ўспомнілі апавяданьне аднаго вяскоўца, які захацеў застацца iнкогнiта, — пра тое, што адразу пасья вайны тут доўга капаліся салдаты.

5 траўня 1988 году сіламі археалагічнай групы Інстытуту

гісторыі АН БССР мы правялі раскопкі адной з магілаў. Шурф 0,5x1 м у цэнтры западзіны быў выкапаны на глыбіню 1,5 мэтра. Ніякіх вынікаў. Чысты пясок.

Гэтае адкрыцьцё ўсю нашу групу ў складзе пяці чалавек уразіла ня менш, чым сам факт масавых рэпрэсіяў. Як жа мы недаацанілі іх подласьць! Вось хто капаўся тут пасьяля вайны! Замяталі сьляды. Значыць, ведалі яшчэ тады, што тварылі! Дзе ж ваша “чэсная” упэўненасьць у справядлівасьці сваіх справаў, у справядлівасьці загадаў?! Аказваецца, вы баяліся яшчэ тады. Зрабіць такую ягіпецкую работу! Выкапаць столькі трупаў! Куды ж вы іх падзелі? Вывезьлі і закапалі? Спалілі? Ня дробная сошка дала загад на эксгумацыю. Берыя? Малянкоў? Хто?

У той жа дзень выявілася, што не ўдалося забойцам замесці сьляды. Да нас падышлі хлапчукі, што 1-га траўня капалі зямлянку ў магільнай западзіне, і павялі на другі канец тэрыторыі. Яны раскідалі яловыя лапкі, што прыкрывалі загарадку з жэрдак, і мы ўбачылі кучу прастрэленых чалавечых чарапоў, касьцей, скуранага й гумовага абутку. Заглыбіўшы сваю зямлянку амаль на два мэтры, хлопцы наткнуліся на завал чалавечых касьцей. Яны адкапалі ніжні штабель магілы.

Успомнім, як энкэвэдзісты, настраляўшы адну партыю людзей, прысыпалі трупы і раўнялі дно. Пры эксгумацыі салдаты выбралі косьці да глыбіні двух мэтраў і вырашылі, пэўна, што яме канец. Ці проста “схалтурылі”, калі начальства побач не было. Сапраўдная глыбіня магільнай ямы 2,8 м, памер прыблізна 3x3 м. Хлопчыкі акуратна, як археолягі, выбралі палову штабеля (23 чалавекі). Сярод трупаў знайшлі фарфоравыя і эмалёваныя кубкі, скураны кашалёк з савецкімі капейкамі 1930-х гадоў (апошняя дата на манэтах — 1936 г.), зубную шчотку ў футарале вырабу віцебскай фабрыкі, шмат пустых страляных гільзаў ад нагана дыямэтрам 7,5 мм* і круглыя паламаныя акулёры ў тонкай мэталёвай аправе. На ўсіх гумовых галёшах клеймы айчынных фабрык і дата выпуску — 1937 год. Знойдзены скураныя мужчынскія боты, таксама і жаночы абутак. Кулявыя адтуліны ў чарапах, як правіла, на патыліцы, дзе часта відаць побач па дзьве дзіркі. Ёсьць некалькі чарапоў

---

* (Прамерана лінейкай. Дакладны калібр нагана 7,62 мм — З.П.)

зь дзіркамі ў скроні, на лбе і зверху галавы (дастрэльвалі ў яміне). Усе ўваходныя адтуліны дыямэтрам 7,5 мм.

Пра што гавораць гэтыя знаходкі? Магіла была “настраляна” ў 1937—1938 гадох. Забівалі з наганаў. Людзей, відаць, расстралялі без суда, без аб’яўленьня выроку сьмерці. Вось тут яны і ляжаць са сваімі клуначкамі, сабранымі, калі загадалі “зьбірацца”, кубачкамі, зубнымі шчоткамі і нават медзякамі. На расстрэл, пэўна, не рыхтаваліся.

Хочам назваць прозьвішчы хлопцаў, якія дапамаглі нам у нялёгкім дасьледаваньні. Гэта Ігар Бага (ён ужо скончыў школу і працуе мулярам) і вучні 171-й школы Менска Віктар Пятровіч і Аляксандар Макрушын.

Другая яміна-магіла была закранутая ў час пракладкі газавай траншэі па вяршыні ўзгорка-грады праз Курапаты. Магіла невялікая, разьмешчана была ўбаку ад былога праезду. У час эксгумацыі яе, пэўна, “прапусьцілі”, забыліся раскапаць. Рабочыя БМУ “Белспэцмантаж” Дзяржкамгазу БССР і потым дзеці выявілі тут косьці і 15 прастрэленых чарапоў, 20 параў скуранага абутку й галёшаў. Сярод абутку — рэшткі жаночых туфляў. На галёшах клеймы айчынных фабрык і дата — 1939 год. На адным галёшы кляймо рыскай фабрыкі і падпісаны палатыску. Дата — 1939 год. Зразумела, што гэта магіла 1940 году, дзе сярод іншых быў расстраляны латыш (з Латвіяй, здаецца, тады галёшамі не гандлявалі).

Пра раскопкі быў складзены адпаведны акт і паведамлена ў Бараўлянскі сельсавет. Старшыня сельсавету Сяргей Іванавіч Чачанец паставіўся з разуменьнем да зьвестак пра магілы расстраляных. Была нават створана камісія для высьвятленьня акалічнасьцяў і перазахаваньня чалавечых рэшткаў, а косьці сабраныя ў спэцыяльна зробленую труну.

Цяпер перш за ўсё трэба змясьціць адпаведныя надпісы ля Курапатаў зь інфармацыяй пра гэтую мясьціну, каб людзі ведалі, што яна не для пікнікоў і адпачынку. Ня думаем, штс эксгумацыя ўсіх магіл, мяркуючы па тым, што выяўлена, была праведзена ў 1940-х гадох акуратна, да канца. Напэўна, там яшчэ ляжаць на дне глыбачэзных ямін тысячы забітых.

Неабходна таксама зрабіць публічнае перазахаваньне адкапаных рэшткаў і падумаць пра помнік ахвярам сталінскіх

рэпрэсіяў на гэтым месцы.

Асобная тэма — пра дараваньне і пакараньне. Няхай чытач пра гэта падумае сам. Мы мяркуем, што няма дараваньня за генацыд, На тых, што рабілі такое, не павінен распаўсюджвацца тэрмін даўнасьці. Калі трапляеш у глыбокую і халодную трохмэтровую яму, усланую трупамі, бярэш у рукі сьлізкую падэшву ад маленькага, ня больш за 34 памер, жаночага туфля, — разумеш гэта адназначна.

... А яны яшчэ спрабуюць казаць пра нейкія “прынцыпы”.

***Упершыню надрукавана ў газ. “Літаратура і мастацтва”.
1988. 3 чэрвеня.***

1-Д Абдзітак артыкула „Курапаты – дарога сьмерці” з кнігі: З. Пазыняк, Я. Шмыгалёў, М. Крывальцовіч, А. Іоў. Курапаты, – Мн.: НВК „Тэхналёгія”, 1994. – 180 с.: іл. ISBN 5-85700-149-8

2-Д. Раскоп (пахаваньне) №8. Выяўленьня сьнегавыя косьці ад 52 чалавечых асобін і 50 чарапоў.

ШУМЯЦЬ НАД МАГІЛАЙ СОСНЫ...

Дазволю сабе падзяліцца з чытачамі “ЛіМа” некаторымі вынікамі археалагічных раскопак.

Павінен адразу сказаць, што праведзеныя даследаваньні не далі нічога прыныцова новага ў параўнаньні з вынікамі першых раскопак, зробленых у пачатку траўня гэтага году, пра якія напісана ў артыкуле “Курапаты — дарога сьмерці”. Гэта абумоўлена добра вядомай археолягам заканамернасьцю, што для асьвятленьня сутнасных характарыстык аднатыпнага помніка (у дадзеным выпадку магільніка) дастаткова даследаваць яго частку (пажадана ў розных месцах). Гістарычны факт масавых расстрэлаў насельніцтва ў Курапатах, учыненых сталіністамі ў 1937—1941 гадох, быў высветлены адразу. Наступная выбарчая эксгумацыя археалагічным мэтадам толькі пацьвердзіла яго на больш высокім навуковым узроўні. Раскопкі і эксгумацыю неабходна было зрабіць таксама, каб правесьці крыміналістычную экспэртызу, атрымаць безумоўныя юрыдычныя аргумэнты й доказы ў крымінальнай справе, якая павінна прадугледжваць высьвятленьне характару злачынства, асобаў вінаватых, пацярпелых, прад’яўленьне абінавачаньня і перадачы яго ў суд.

Археалагічныя даследаваньні праводзіліся шурфамі, раскопамі й траншэямі ў трох канцох тэрыторыі пахаваньняў. Усяго зроблена 7 раскопаў і 1 шурф (нумарацыя агульная). Ва ўсходнім канцы на паўночным схіле ўзгорку (грады), парослага рэдкім яловым лесам, былі распрацаваныя раскопы №№ 1—3. Раскопы №№ 5 і 6 раскапаньня на паўднёвым баку Курапатаў (Броду) прыблізна на адлегласьці 200 мэтраў на паўднёвы захад ад раскопаў №№ 1—3, бліжэй да кальцавой дарогі. Раскоп № 8 закладзены на адлегласьці прыблізна 75 і 160 м на паўночны захад ад раскопаў №№ 1—3 на паўночным краі ўзвышанага месца.

Раскопкі праведзены рыдлёўкамі па пластох з ручной пераборкай грунту і даследаваньнем яго мэталашукальнікам, з фіксаваньнем глыбіняў, характару й колеру запаўненьня магіл,

назіраньнем за стратыграфіяй. З гэтай мэтай пахаваньні спачатку дасьледаваліся скрыжаванымі траншэямі. Па лініях траншэяў былі зробленыя чарцяжы падоўжных і папярочных профіляў (разрэзаў) пахаваньяў у маштабе 1:20.

Выбарка і пераборка грунту запаўненьня магіл працягвалася да зьяўленьня пласта пахаваных па ўсёй плошчы раскопаў. Потым адбывалася зачыстка гэтага пласта ад пяску, што рабілася шуфлікамі, нажамі і шчоткамі і дала магчымасьць выявіць сытуацыю верхняга ўзроўню пахаванья. Пасьля гэтага рабілася фіксацыя глыбіняў, індыўдуальных знаходак, чарапоў, касьцей, абутку і адзеньня, здымаўся плян (схема размяшчэньня асноўных знаходак і рэштак нябожчыкаў) у маштабе 1:20, раскоп фатаграфаваліся на фотастужку (а крыміналістамі яшчэ і на відэастужку).

Калі была закончана гэтая праца, тады разам з мэдыкамі-экспэртамі пачыналі разборку пласта пахаваных. Пры гэтым фіксаваліся ўсе індыўдуальныя знаходкі, чарапы, абутак і рэшткі адзеньня, адзначаліся месцы і глыбіні іх знаходжанья. Усе знаходкі з пласта і неабходныя рэшткі пахаваных пасьля апісанья іх і фіксаванья на пляне археолагамі забралі для экспэртзы мэдыцынскія экспэрты й крыміналісты.

Ва ўсіх раскапаных пахаваньях выяўлена аднолькавая карціна. Магілы запоўненыя пяском да глыбіні 1,80—2,00 м. З гэтай адзнакі залягае суцэльны пласт касьцей, чарапоў, струх-лелай вопраткі, абутку. Таўшчыня гэтага пласта ў цэнтры магіл ад 0,20 да 0,70 м. Адпаведна і глыбіня магільных ямаў ад 2,00 да 2,75 м. Прытым характэрна, што па краёх пахавальных ямаў чарапы й косьці ляжаць ужо на ўзроўні 0,70 м ад цяперашняй дзённай паверхні, а ў цэнтры, як ужо адзначана, — на 1,80—2,00 м. Розьніца ва ўзроўнях пахавальнага пласта паміж краямі й цэнтрам складае ў асобных пахаваньях больш за 1,00 м, і ўвесь пласт касьцей уяўляе сабой глыбокую лейку. Па краёх гэтай “лейкі” разьмешчаны, як правіла, чарапы. У цэнтры, унізе “лейкі”, усё перамяшана: косьці, абутак, сатлелае адзеньне; палажэньні шкідэтаў парушаны, тут не хапае, як правіла, чарапоў і асобных касьцей, хрыбетнікі рассыпаны на асобныя пазванкі, да таго ж іх мала, шмат якія галёшы, чаравікі, боты не зьвязаныя з касьцямі і валяюцца асобна. Некаторыя экзэмпляры абутку

знойдзеныя вышэй, у пяшчаным грунце запаўнення магілы, тут жа выяўлена шмат выстраленых гільзаў ад нагана.

Пра што гэта кажа і чаму ўтварылася такая сытуацыя? Утварылася яна ў выніку даўнейшай эксгумацыі, раскопак магіл і выбаркі касцей, калі нехта, як мы ўжо пісалі, “замятаў сьляды”.

Ранейшая эксгумацыя была праведзена неахайна, абы-як. Косьці не выбраныя да канца, пакінутыя на дне і па баках. Гэта здарылася таму, што контуры магільнай ямы і ямы раскопкі не супадалі. Раскопвалі прыблізна, пераважна ў цэнтры. Яма раскопкі была, як правіла, меншая за памеры магілы. Акрамя таго, капаючы, выходзілі “на конус”. Таму пакінулі косьці па краёх магіл. Зразумела, што капалі без аніякай разумнай мэтодыкі, без зачысткі пласта пахаваных. У такім выпадку раскопка вядзецца ўсьляпую, пясок пры рабоце пастаянна абсыпаецца і намнажаецца на дне, што перашкаджае знаходзіць і вымаць косьці, стварае ілюзію канца пахаваньня, асабліва на заглыбленьні каля двух мэтраў, калі робіцца цяжка кідаць наверх рыдлёўкай і спрацоўвае стэрэатыпнае ўяўленьне аб стандартнай глыбіні магіл (2 м). А яны, як бачым, былі глыбейшыя.

Аналіз стану рэштак пахавальных пластоў, адкрытых у нашых раскопках, прыводзіць да высновы, што людзі, якія непасрэдна капалі і рабілі раней эксгумацыю магіл у Курапатах, не былі зацікаўленыя ў сваёй працы, рабілі яе абы-як і нават “халтурна”, нядобрасумленна. Так працуюць звычайна пад прымусам. Усё гэта вымушае паставіцца з увагай да звестак, што ў 40-х гадох пасля вайны тут “капаліся” салдаты. Можна б было знайсці і сьведкаў тых раскопак. Тэрэтычна гэта магчыма, вядома, пры ўмове, што сталіністы іх пакінулі жыць.

Адназначна ўстанавіць факт эксгумацыі і ранейшых раскопак пахаваньня можна толькі археалягічным мэтадам, астатнія мэтады (мэдыцынскі аналіз і да т. п.) маюць дапаможнае значэньне. Таму археалягічная праца была праведзеная надзвычай пільна. Прыкметы ранейшай эксгумацыі вельмі наглядна былі відаць пры дасьледаваньні пахаваньня № 5, якое залічана намі ў разрад сярэдніх паводле памеру (4,00x3,10 м). На папярочным разрэзе добра выяўлена стратыграфія пластоў і контуры дзвюх ямаў. Вонкавы контур адпавядае межам пачатковай магільнай ямы, унутраны — межам ямы даўнейшай

эксгумацыі. Яны нібы “ўстаўлены” адна ў адну. Несупадзеньне шырыні складае 0,55 м. Вось у гэтым зазоры ля сьценкі магілы і выяўлены верхні ўзровень пласта пахаваных, пакінуты пры даўнейшай выбарцы. Косьці залягаюць тут на глыбіні 0,70 м ад цяперашняй дзённай паверхні. Аднак дзённая паверхня перадваеннага часу, калі ўзьнікла пахаваньне, была на 0,20 м ніжэйшая, што добра відаць на профілі (сьценцы) раскопу. Падвышэньне на 20 см атрымалася за кошт выкінутага з магілы пяску тады, калі капалі яму. Значыць, скажаце вы, пахаванья знаходзіліся на глыбіні 0,50 м? Так, у той час, калі рабілася эксгумацыя 40-х гадоў, яны былі на гэтай глыбіні. Але сама магіла была настраляна амаль да верху. Трэба ўлічыць, што пасья таго як спарыхнела адзежа і згнілі целы, пласт пахаваных апусьціўся ніжэй, як мінімум на 20—30 сантымэтраў. Вось тут і ўспомнім паведамленьні людзей, відавочцаў, што магілы з расстралянымі прысыпалі зверху пластом пяску таўшчынёй ня больш як 20—25 см. Супадзеньне зьвестак з вынікамі дасьледаваньня відавочнае.

Усе археалёгічна дасьледаваньня намі пахаваньні, у якіх выяўлены сьляды папярэдняй эксгумацыі, мелі западзіны глыбінёй ад 0,18 да 0,65 м ад лініі краёў магілы. Тымчасам усе існуючыя на сёньняшні дзень пахаваньні ў Курапатах характарызуюцца аналягічнымі западзінамі. Адсюль вынікае, што западзіны на магілах утварыліся пасья папярэдняй эксгумацыі і недастатковай іх засыпкі малой колькасьцю гунту (паколькі зь іх быў выбраны значны аб’ём пахавальнага пласта нябожчыкаў). Такім чынам, можна зрабіць заключэньне, што ўсе выяўленьня на сёньня пахаваньні ў Курапатах паддаваліся раней раскопцы й эксгумацыі.

Амаль ва ўсіх адкапаных чарапах (312 шт.) выяўлены кулявыя прастрэлы, як правіла, на патыліцы, часта па дзеве і нават тры адтуліны. Ёсьць таксама бакавыя прастрэлы і прастрэлы ззаду “пад чэрап”. Магчыма, некаторыя ахвяры вырываліся, тады стралялі як прыйдзеца, а мажліва, тут відаць розныя “почыркi” забойцаў.

Знойдзена каля дзвюх сотняў гільзаў ад рэвальвэра сыстэмы “Наган” і адна ад пісталета “ТТ”. Выяўленьня дзясяткі куляў, некаторыя ў чарапах. Дыямэтры наганьных гільзаў, куляў, кулявых адтулінаў у чарапах супадаюць.

У большасьці чарапоў у лобнай частцы, збоку ці наверху відаць вялікія, дыямэтрам да 5—6 см і нават больш, ірваныя адтуліны. Гэта выходы куляў. Сьведчаньне таго, што ствол нагана прыстаўлялі шчыльна да патыліцы. Пры стрэле паравыя газы пад ціскам ішлі ўслед за куляй у чэрап і праз выхадны кулявы пралом распырсквалі вакол кроў і мазгі. Успомнім сьведчаньні Марыі Іванаўны Пацяршук і іншых людзей, якія казалі, што шмат было навокал крыві на лісьці і траве.

У магіле № 2 пры разборцы пахавальнага пласта выяўлены ў ім паміж касьцямі дзьве праслойкі сьветлага пяску, якія чаргаваліся праз 0,30—0,40 м. Гэта паслойная засыпка забітых. І зноў жа ўспомнім сьведчаньні відавочцаў аб тым, што людзей расстрэльвалі партыямі, а потым прысыпалі пяском, пакуль не настраляюць даверху.

Уся вопратка ў магілах ужо сатлела. Захаваліся толькі рэдкія фрагмэнты сынтэтычных тканін і часткова скураное адзеньне. У пахаваньні № 3 знойдзена акуратна складзенае скураное паліто, а ў ім загорнутыя туфлі. Складзенае скураное адзеньне, загорнутыя абутак знаходзілі і ў іншых пахаваньнях, у тым ліку жаночыя боцікі і скуруныя пальчаткі. Выяўлены нават прадмет, які па форме і кансыстэнцыі нагадвае бутэрброд (экспэрты лічаць, што гэта цалкам верагодна). У магіле № 3 знойдзеныя таксама курыныя косьці (грудзінка). Гэта рэшткі харчовых прыпасаў, якія чалавек узяў з сабой... у дарогу.

Найлепш захаваўся абутак. Выяўлены боты, жаночыя боцікі, чаравікі, туфлі, галёшы, жаночыя гумовікі, тапачкі, бахілы, чуні, пасталы. На савецкіх галёшах, як правіла, пазначана дата выпуску і фабрыка (“Красный богатырь”, “Красный треугольник”, “Резинтрест” і да т.п.). У пахаваньнях №№ 1—3 абутак толькі савецкай вытворчасці і саматужнага вырабу; большасць галёшаў маркіраваная 1937 годам. Сустрэкаюцца клееныя самаробныя бахілы, у тым ліку зробленыя з аўтамабільных камэраў і пакрышак, — абутак бяднейшых сялян. На большасьці туфляў і ботах абцасы стаптаныя, падэшвы ня раз падбіваныя.

У магілах №№ 5—6 і 8 галёшы айчынай вытворчасці сустракаюцца рэдка. Маркіроўка тут зроблена ў асноўным лацінскімі літарамі з пазначэньнем фірмаў “Gentlman”, “Record”,

*Галёш савецкай фабрыкі
“Красный треугольник”*

*Галёш савецкай фабрыкі
“Красный богатырь”.*

“Rygawar” і інш. Тут жа на гэтым абутку клеймы — “Made in Poland”. Адна-часова знойдзеныя галёшы з маркіроўкай вядомай фабрыкі “Красный треу-гольник” і датай — 1939, а побач скуруныя лапці, так званыя “пасталы”, аль-бо, як іх называлі ў За-ходняй Беларусі, — “ха-дакі”. “Хадакі” насілі бяд-нейшыя сяляне, і да 1939 году яны былі яшчэ ва ўжытку. Абутак, знойдзе-ны ў гэтых пахаваньнях, магло насіць тады насель-ніцтва з Заходняй Беларусі.

Варта адзначыць так-сама, што паміж гэтымі групамі пахаваньняў у кра-савіку сёлета ў час пра-копкі траншэі пад газа-трасу выяўленая магіла, у якой знойдзена некалькі дзясяткаў параў абутку пераважна савецкай вы-

творчасьці; галёшы, датаваныя 1939 годам. А сярод іх знойдзены адзін з надпісам “Riga”, “1939” і адзін туфель з маркіроўкай “Kvadrats”, “Riga”, “41”.

Сярод рэчаў асабістага карыстаньня найбольш трапляліся мужчынскія і жаночыя грабеньчыкі, кашалькі й партманэты (часам з грашыма й манэтамі), зубныя шчоткі, футаралы ад зубных шчотак, акуляры, футаралы ад акуляраў, мыльніцы, кубачкі эмаляваныя й фарфоравыя, запалкі ў карабку, манэты, датаваныя 30-і гадамі, муштукі, гузікі, устаўныя сківіцы, каталіцкія нацельныя мэдалікі (мэдалёны), знойдзена місачка, шкляная ампула зь лякарствам (таблеткі), футарал ад гра-

беньчыка, плястмасавы слоічак з-пад зубнога парашку, вянчальны пярсцёнак з выгравіраванай датай “1935”, манокаль, пэнснэ, лязо брытвы ды інш. Большасць з гэтых прадметаў мае фабрычную маркіроўку. Надпісы на кубках — “Ростов-на-Дону”, “Warszawa” ды інш., на грабеньчыках — “Моспластмас ф-ка 4”, “НКЛП — БССР”, “KING HALL FAX GARANTIE”, “DURABIT-GARANTIE” ды інш., на зубных шчотках — “Арт. “ЩЕТКАГРЕБ”, “ВИТЦЕ КОМБИНАТ”, “MARQUE REPOSEE VO-VO”, “NON-PLUS-ULTRA” ды інш.

Археалагічны аналіз суадносін і разьмяшчэньня знаходак у пахаваньнях дае істотную інфармацыю аб забітых людзях. Папершае, удалося прасачыць геаграфію й храналёгію пахаваньняў у Курапатах. Расстрэлы пачаліся ва ўсходняй палове тэрыторыі. Гэтая плошча густа пакрыта пахавальнымі западзінамі. Магілы датуюцца 1937—1938 гадамі. У раскопе 5 траўня 1988 году, а таксама ў раскопах №№ 1—3, распрацаваных у гэтым месцы, выяўлены рэчы й прадметы выключна савецкай вытворчасці, у тым ліку БССР, шмат самаробнага і саматужнай вытворчасці абутку. Мала прадметаў туалету. Усё гаворыць пра тое, што тут пахаваны мясцовыя людзі, якія належалі да працоўнага цывільнага насельніцтва. Сацыяльны ўзровень большасці пахаваных быў невысокі (рабочыя, сяляне, вясковая інтэлігенцыя, магчыма, некаторыя службоўцы). Магіла № 1 была “настраляная”, напэўна, зімой. Тут шмат спаракхнелага зімовага скуранага адзеньня (кажухі), рэшткі валёнак, зімовыя бахілы і да т. п.

Далей на захад і паўднёвы захад разьмешчаны пахаваньні 1939 году і пасья 1939 году. У магіле на газатрасе і ў раскопах №№ 5—6, распрацаваных тут, выяўлены, побач з савецкімі самаробнымі рэчамі, знаходкі польскай вытворчасці і, відаць, прадметы замежнага імпарту ў даваенную Польшчу. Не выклікае сумневу, што тут ляжаць расстраляныя пасья верасня 1939 году сяляне і інтэлігенты з Заходняй Беларусі, сярод якіх, магчыма, былі і выхадцы з прыбалтыйскіх краін.

Найбольш нізкі сацыяльны ўзровень пахаваных з гэтай групы магіл зафіксаваны ў раскопе № 8. Тут адсутнічаюць прадметы туалету (зубныя шчоткі, мыльніцы і да т. п.) і ўвогуле мала рэчаў індывідуальнага карыстаньня. Абутак даволі звычайны, нізкай якасці й вырабу, мала скуранага адзеньня,

адсутнічаюць акуллары і г. д. Відаць, у гэтай магіле былі пераважна пахаваныя заходнебеларускія сяляне.

У раскопе № 5 выяўлена найбольш рэчаў “інтэлігентнага” карыстаньня (шмат прадметаў туалету, акулараў, манокаль, пэнснэ, лякарства і г. д.). Абутак тут высокай якасьці, фабрычны, стылёвы, пашыты па назе, жаночыя боцікі на высокім абцасе, знойдзены пальчаткі і да т. п. Няцяжка здагадацца, якая сацыяльная група насельніцтва тут ляжыць.

Тацяна Вікенцеўна Матусевіч (1906 году нараджэньня) зь Зялёнага Лугу, хата якой стаяла пры дарозе на Курапаты, успамінае, што перад вайной на расстрэл вазілі цэлымі днямі без перапынку, машына за машынай. Кацярына Іванаўна Аўдзенька, жыхарка вёскі Драздова, што побач з Курапатамі, памятае, як у 1939 годзе народ вазілі ў лес за вёскай на “Сяргееву гару” машынамі і расстрэльвалі ў ямах. (Відаць, на Бродзе не спраўляліся — так было завозна).

Па намэнклятуры прадметаў і па тым, што частка рэчаў (адзеньне, абутак) знойдзены ў складзеным выглядзе, па наяўнасьці харчовых прыпасаў, кашалькоў і г. д. можна зрабіць выснову, што людзі былі сабраўшыся ў далёкую дарогу, што родны дом яны пакінулі незадоўга да сьмерці, што не адбывалі турэмнага зьняволеньня. Гэта наводзіць на думку, што яны былі расстраляны без суда, кажучы мовай сталіністаў — “ліквідированы”.

Т. В. Матусевіч.

Т. В. Матусевіч згадвае такі выпадак, як аднойчы, калі яшчэ не было плоту на Бродзе, а ўжо стралялі, лясьнік Кароль Канановіч выявіў у лесе засыпаныя ямы, утыканыя сасонкамі, а побач у разьвілцы забытую сялянскую торбачку з прыпасамаі (кілбаса, хлеб і да т. п.). Нават

яшчэ і прагаладацца не пасьпеў чалавек, як трапіў пад расстрэл.

У рэштках пахавальных пластоў, якія засталіся на дне магіл пасля эксгумацыі 40-х гадоў, выяўлена розная колькасць пахаваных. Найменш у магіле № 3 (31 нябожчык, калі лічыць па чарапах) і найбольш у пахаваньні № 5 — 87 чарапоў, але 107 нябожчыкаў, падлічаных па парах сьцэгнавых касьцей. (Несупадзеньне колькасці чарапоў і параў сьцэгнавых касьцей — вынік даўняй эксгумацыі.) Зрабіўшы абмеры і падсумаваўшы ўсе дадзеныя, можна прыпушчальна вылічыць пачатковую колькасць пахаваных у дасьледаваных магілах. Яна вагаецца ад 150 у “зімовай” магіле № 1 да 260 у магіле № 5. Калі ўзяць сярэдняю лічбу 200 нябожчыкаў у магіле і зрабіць простае памнажэньне на колькасць выяўленых сёння пахаваньняў (510), дык атрымаем 102 тысячы чалавек. Аднак сапраўдная лічба пахаваных, відаць, большая, бо існуе шмат магіл, большых памерамі за дасьледаваныя намі, а некаторыя пахаваньні ўяўляюць яміны даўжынёй да 10 м па большым баку. У такіх магілах маглі быць пахаваныя тысячы забітых. Акрамя таго, каля сотні (калі ня больш) магільных западзін было засыпана і потым зьнівэлявана бульдозэрам у час пракладкі газатрасы й высечкі лесу вакол яе ў сакавіку—траўні 1988 году. Мноства магіл зьнікла, калі пракладвалі кальцавую дарогу ў канцы 1950-х — пач. 1960-х і, магчыма, у 1940-х гадох падчас высечак, траляваньня й падсадак лесу на гэтым месцы; ня ўлічаны пахаваньні на поўдзень ад кальцавой дарогі, там, дзе была паўднёвая ўскраіна тэрыторыі расстрэлаў. Рэальная колькасць пахаваньняў у Курапатах магла сягаць 900, а можа, і больш, прытым аб памерах зьнішчаных і засыпаных пахаваньняў мы можам меркаваць цяпер толькі па велічыні існуючых магіл.

Што мяне больш за ўсё ўразіла не як дасьледніка, а як чалавека ў час раскопак — гэта вялікая колькасць пахаваных жанчын. Жаночыя чарапы і рэчы знойдзены ва ўсіх пахаваньнях. У рэштках пахавальнага пласта раскопу № 6, напрыклад, засталася ўсяго 15 чарапоў; 10 з іх, найбольш ацалелых, адабраныя для экспэртызы. З гэтых 10 — 8 жаночыя. Адкрыцьцё яшчэ раз сьведчыць аб тым, што тады, у 30-я гады, адбываўся масавы тэрор супраць народу.

Другое — суб’ектыўныя адчуваньні. Карціны дзяцінства,

40—50-я гады, яркія вобразы й прадметы, што адклаліся ў памяці колерна і выразна і ўспамінаюцца потым, як ружовыя сны. Рэзка, як цяпер, памятаю дэталі быту роднага дому — лыжачку, якой еў, белы фарфоравы сэрвіз з “залатымі карункамі” па краёх, кубачак з надпісам “Warszawa”, ярка-сінюю эмаляваную місачку зь белым малюнкам чайніка на донцы і літарамі “20 см”. Я нават “гісторыю” яе памятаю. “А дзе гэта сіняя місачка?” — чую голас бабулі...

Раскоп № 8. Асьцярожна выбіраю пясок вакол эмаляванай місачкі, што ляжыць на тазавых касьцях шкілета. Зараз перавярну, зірну, якая маркіроўка, і пастаўлю назад... Яркая, сіняя эмаль і белы чайнік на донцы... і літары — “20 см”... І тут я пачуў, як ціха навокал стала, як сосны шумяць над магілай...

Аналізуючы вынікі раскопак у Курапатах, я звярнуў увагу на дакладнае супадзеньне шмат якіх зьвестак з апавяданьняў людзей, сьведкаў расстрэлаў, і фактаў, выяўленых у час эксгумацыі. Такое супадзеньне якраз і характэрнае для непасрэднага прамога сьведчаньня, дзе яшчэ няма фальклярызацыі падзеяў у народнай сьведомасьці. Раскопкі пацьвердзілі такім чынам ня толькі праўдзівасьць саміх сьведчаньняў, але і правільнасьць мэтодыкі нашага, зробленага зь Я. Шмыгалёвым, апытаньня відавочцаў. З амаль 170* вядомых цяпер сьведак мы апыталі некалькі дзясяткаў. Клясыфікацыя адказаў і падсумаваньне высноваў прыводзяць у такім выпадку да таго ж вываду, што і пры апытаньні сотняў сьведак (паколькі ў аснове іх назіраньняў адназначная, храналягічна расьцягнутая і шматпаўтаральная зьява). Аднак крымінальнае сьледства ставіць больш канкрэтныя задачы. Таму будуць апытаныя ўсе сьведкі й відавочцы.

Аналіз зьвестак прыводзіць яшчэ і да думкі, што ў Курапатах забівалі спэцыяльныя каманды, сфармаваныя загадам, але былі, магчыма, і добраахвотнікі, што імкнуліся зарабіць ці проста “развеецца” ў прыемным для іх занятку. Карціну забойства можна часткова ўявіць ужо на падставе раскопак. Але дамо слова відавочцу.

Вольга Цімафееўна Бароўская з Цны (1927 году на-

---

* Сьледства выявіла больш за 220 сьведак. — З. П.

раджэньня) расказвае, што калі ёй было 11 гадоў, суседзкі старэйшы за яе хлопчык узяўся завесці меншых дзяцей у “вялікія ягады”. Сабралася іх шмат — 10—11 дзяўчатак — і пайшлі на Брод. Пералезлі ў нару пад плотам і давай збіраць. Праўда, ягад там было шмат. Дзеці цьмяна ўяўлялі, куды іх завёў старэйшы хлопчык. Было каля 4 гадзін дня, як загулі машыны. “Атас! Ратуйся! Дзеўкі, ходу!” — закрычаў дзявочы камандзір, і ўсе сыпанулі як гарох да нары пад плотам. Пакуль тоўпіліся і пералазілі, расчынілася брама і ўехала ў яе легкавая “эмка”, а за ёю цугам тры “чорныя вораны” і з тарахценьнем і выцьцём пруць проста на дзяўчынку, якая засталася ля нары апошняй. Вось ужо побач. І такі страх апанаваў яе, што кінулася на зямлю і схавалася пад густую елачку. І тады ўбачыла, што тут нейкі пясок і яна блізка гэтага пяску. “Эмка” пад’ехала сюды і выйшлі зь яе чатырох мужчын.

*В.Ц. Бароўская.
Вёска Цна-Ёдкава.*

Пытаньне: “Як былі адзеты?” — “У ваеннае. Гімнасьцёркі і боты, галіфэ”. — “Якога колеру галіфэ?” — “Добра ня памятаю. Гімнасьцёрка зашчытная, здаецца, і галіфэ такія. І ўсе ў рамянэх, накрыж апяразаныя, як гэта называецца... партупея, ці што?” — “А пляншэткі, такія палявыя сумкі, на іх былі?” — “Былі на ўсіх. І пісталеты на поясе. На галаве круглыя фуражкі, падобныя, як цяпер”. “Ваенныя з “эмкі” падышлі да ямы, — расказвае далей Вольга Цімафееўна, — (вось ад чаго пясок, думаю, тут жа яма выкапаная) і паглядзелі ў яе. У гэты час “вораны” разьвярнуліся і сталі ў рад. Адзін падышоў, адшчапіў будку і давай выводзіць

адтуль людзей са зьвязанымі рукамі. Я думаю, што гэта яны тут будуць рабіць? Аднаго як разьвязалі, дык ён адразу на калені ўпаў, рукі склаў і як залямантуе: “А людцы мае, а Божа ж мой, а за што ж мяне, скажэце!? А ў чым жа я вінаваты?!”

Пытаньне: “На якой мове крычаў, на беларускай ці на рускай?” — “Гаварыў так, як мы ў Цне, па-беларуску. Гляджу, аж яны іх да ямы падвялі і з наганаў у патыліцу “шпок-шпок-шпок”... І людзі ў яму падаюць, падаюць. Я ажно вочы заплюшчыла. Такі жах мяне апанаваў. Я ж ніколі ня думала, што людзей могуць забіваць. Так было страшна, што я проста губляла прытомнасьць, мрела, мяне трэсла. А яны ўсё страляюць, выводзяць і страляюць. Засталіся два чалавекі. Вымаляюцца. Яны ім рыдлёўкі ў рукі — засыпайце. Пазасыпалі. А тады яны і гэтых... застрэлілі. Потым ужо самі ўзялі ў рукі рыдлёўкі і іх прысыпалі трохі”.

Пытаньне: “Ці былі між людзей жанчыны?” — “Былі, бачыла, былі. І бацька мой казаў, а ён часта сюды зазіраў, што ў пяску на ямах жаночыя грабушкі валяліся”. — “Як былі адзетыя гэтыя людзі, па-гарадзкому ці па-вясковаму?” — “Цяжка сказаць, неяк і не памятаю; проста адзетыя”. — “Па колькі выводзілі чалавек з машыны?” — “Выводзілі партыямі па 6—8 чалавек. Рукі зьвязаныя назад. А перад ямай, перш чым забіць, — разьвязвалі”. — “А колькі партыяў выводзілі з адной машыны?” — “Добра не памятаю: можа, па дзьве”. — “Што яны адказвалі на лямант людзей, на іх пытаньні?” — “А нічога не адказвалі. Ніякіх размоў. Людзі крычалі, прасіліся, а яны сваю справу рабілі. Толькі: “Становісь! Становісь! Становісь! Становісь! — і ўсё”. — “І ніхто не спрабаваў вырвацца, супраціўляцца, уцячы?” — “Не, ніхто. А куды ты ўцячэш? Наперадзе яма, а ззаду яны са зброяй. Куды ўцячэш? У яму? Яны і жывога цябе засыплюць. Так і было. Як вечарам настраляюць, то на раніцы зямля дыхае. Бацька ня раз бачыў, як зямля варушылася, настаяшча дыхала. Ён надта гэта ўсё браў да сэрца і перажываў. Казаў: “Божа, што творыцца — зямля дыша. Бывала, прыйдзе вечарам і кажа маме: маці, устань. Ты ж выйдзі, паслухай, як людзі плачуць. Паслухай, як крычаць. Мама выйдзе — і мы, дзеці, бжым за ёй, і мы чуем тья крыкі. Просяцца людзі: спасіце, за што, я не павінна — калі жанчына; мужчына — за што мяне, я ні ў чым не вінаваты, за што мяне, скажэце, хоць бы я ведаў віну, за што мяне? Дык, ведаеце, і

мы наплачамся разам. Мы думалі, што там мучылі іх”. (Дарэчы, тое, што людзі дапытваліся сваёй віны, сьведчыць, што іх забівалі без суда. — З. П.)

Пытаньне: “Расстрэльвалі ўсе ўчатырох ці як?” — “Не, удвух. Двое з наганамі стаялі па бакох ямы “на чакую”, а двое падводзілі і стралялі”. — “Скончылі страляць — што потым? Пра што яны гаварылі?” — “Нічога не гаварылі. Пазачынялі гэтыя “крумкачы”, адправілі, селі ў “эмку” і сьледам паехалі. Выскачыла я адтуль, паляцела ў жыта, заблудзілася, наплакалася, дахаты не магла трапіць, нешта са мной сталася. Потым па начах усхоплівалася, крычала. Колькі мяне мама пацягала па тых бабках, знахарках. Я і цяпер, як успомню тое, мяне агортвае жах, дзікі жах...”

Зазваніў тэлефон. Жаночы голас прасіў аб спатканьні і душыўся ад плачу. Забілі бацькоў... тату і маму... у тым лесе...

Успамінае мянчанка Галіна Сьцяпанаўна Жукоўская (па мужу Сідзякіна, 1924 году нараджэньня). Бацька яе, Сьцяпан Іванавіч, нарадзіўся і жыў да 1932 году ў Цне. Потым пабудоваў хату на вуліцы Цнянскай у Менску і пераехаў зь сям’ёй у горад. Меў эканамічную адукацыю, працаваў плянавіком па сацыяльным забесьпячэньні ў Доме ўраду. Маці — Соф’я Адамаўна Саковіч — хатняя гаспадыня, абсалютна непісьменная, не магла расьпісацца. 31 кастрычніка 1937 году ў тры гадзіны ночы загула машына, спынілася, і ў дом уваліліся энкавэдзісты. “Тады людзей забіралі па начах, — кажа Галіна Сьцяпанаўна, — і ўсе слухалі, ці не гудзе машына, былі нагатовы”. І вось загула... Перапаролі хату, без панятых, без прад’яўленьня абвінавачаньняў ці якіх-небудзь дакумантаў, нічога не тлумачычы. Забралі пашпарты, усе фатаграфіі і сказалі збірацца. “Мама пайшла ў тапачках, хоць была ўжо халодная восень”, — успамінае Галіна Сьцяпанаўна. Ёй было тады 13 гадоў. У тую ноч яна асірацела. Прыйшлі, забралі і павялі навек. Ніякіх тлумачэньняў і ніякіх зьвестак, толькі пракляцьце члена сям’і ворага народу ўпала на галаву.

Назаўтра кінулася ў НКУС. Масы людзей. Доўгія чэргі да сьледчых стаяць па некалькі сутак. Начавала ў калідорах у чарзе, каб потым пачуць дзяжурны адказ: высланы на 10 гадоў бяз права перапіскі. Хадзіла і выстойвала тройчы. Апаратчык нават у сьпіскі не глядзеў, адказваў як заведзены ўсім адно і тое ж. Яны

спадзяваліся, ня ведаючы, што іхных блізкіх і родных ужо расстралялі.

Па звестках, атрыманых мною ад сьведкаў, расстрэльвалі ў Курапатах спецыяльныя каманды. У іх складзе былі, па словах Галіны Сьцяпанаўны, і свае, мясцовыя. Адзін зь іх нарадзіўся і жыў у Цне. (Паколькі вядзецца сьледства, прозьвішча не называю. Пазначым яго крыптанімам “Н”.) Працаваў ахоўнікам у НКУС у Менску. Заўсёды хадзіў на працу па Цнянскай, паскрыпваючы партупеяй. Спатыкаючы маленькую Галю, глядзеў на яе зь лютай злосьцю. Сваіх, цнянскіх, ён ведаў. У вёсцы ня раз выхваляўся, што Жукоўскіх ён “сам стреляў” на Бродзе. Пахваляцца забойствамі “ворагаў народа” (хоць гэта было і забойства ў патыліцу) лічылася за гонар. Некаторыя дзяўчаты імкнуліся выйсьці замуж за энкавэдзістаў... “Рожа, грубая рожа, — успамінае пра “героя” Галіна Сьцяпанаўна, — ня твар, а нейкая доўгая, нялюдзкая фізіяномія. У 1960-х гадох я яго хацела знайсці, думала, што ён жыве яшчэ. Здаецца, я яго б разарвала за маіх бацькоў”.

Пытаньне: “Ён жыве ці памёр?” — “Памёр у 1954 годзе... А колькі нацярпелася прыніжэньняў, голаду. На працу нідзе не магла ўладкавацца. У 1947 годзе прынялі машыністкай у ваенную часць. Напісала, што бацькі памерлі. Выклікаюць у контрразведку. Сядзіць такі рыжы хам, фізіяномія чырвоная: Гдзе твоі родзіці, ё. т. м.? — і пісталет на стол. — Гэта вы мне скажыце, дзе мае бацькі, — адказваю. — Што вы мяне пытаеце? Дзе вы іх падзелі? — Иди! Тут жа мяне выгналі з работы”.

Пытаньне: “Ці быў яшчэ хто-небудзь у НКУС зь мясцовых, акрамя “Н”? — “Называюць яшчэ нейкага зь Зеляноўкі (вёска ўжо не існуе — З. П.) Казалі, што той нават адзежу з забітых здымаў і прадаваў за гарэлку”.

Вядомыя прозьвішчы яшчэ двух забойцаў. Абодва ўжо памерлі. Адзін у Расіі, другі быў жанаты з тутэйшай і пахаваны ў нас. Думаю, пайду хоць на жонку яго пагляджу. Мяккая мэбля, дываны і да т. п. мяшчанскія радасьці. На фатаграфіі клясычная фізіяномія забойцы-сталініста. Што чакаў, тое і ўбачыў. Аж ня верыцца. “Муж работал в НКВД”, — паведамлена было мне. З размовы адчуў, што ўсё яна ведала, чым ён займаўся, а вось жа выйшла замуж. Што ж, на тых матрацах з чалавечых валасоў,

што гітлераўцы рабілі, павінен быў таксама нехта спаць.

Ва ўсе часы не абыходзіцца бяз вырадкаў. Што ўжо казаць пра грамадства 30-х? Дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што сярод цнянцаў было шмат добрых, прыстойных людзей. Пра аднаго зь іх — старшыню сельсавета, а потым калгаса Цімоха Васілевіча Бацяна — ужо ўспаміналася. Ён ня выдаў, не прадаў ніводнага земляка. Хоць ад яго патрабавалі. Цімох Васілевіч быў чалавек мужны і нетыповы для таго подлага часу. Былая цнянская настаўніца Надзея Апанасаўна Мікуліч (1926 году нараджэння) расказвае, што калі забралі настаўніка Арсень Паўлавіча Грушу, перад яго жонкай Вольгай Іванаўнай некаторыя напалоханыя цнянцы зачынялі дзверы, каб не ўгнявіць сталіністаў. Толькі Цімох Бацян не зачыняў дзвярэй і дапамог няшчаснай, забітай кабеце ў яе жыццёвых патрэбах і бядзе. Тады энкавэдзісты схапілі ноччу Цімоха Васілевіча і тут жа павезьлі за плот. Паставілі на край ямы, наган у горла — “будеш даваць вораг народа, али нет?” “У мяне няма ворагаў”, — адказвае Бацян. “Давай вораг или убьем!” “У мяне няма ворагаў! — закрычаў на іх Цімох Васілевіч. І... дзіва — яны не застрэлі яго. Пэўна, не хапіла фармальнасьцяў.

Затое хапала фармальнасьцяў, каб забіваць сотні тысяч бяспраўных. Сталіністы адправілі на той сьвет бацькоў Надзеі Апанасаўны. Яна ўспамінае, як у яе роднай вёсцы Мальшэвічах пад Слуцкам забіралі сялян. Сярод іншых схапілі шасьцідзсяцігадовую адзінокую жанчыну Марылю Шмак. Яна была зусім глухая й непісьменная, жыла ў пограбе ў страшэннай беднасьці (нават хаты сваёй ня мела). Яе катавалі “з выдумкай”, сыпалі ў горла пясок, дабіваліся нейкіх прызнаньняў. Потым, назьдзекаваўшыся, стукнулі па галаве — яна тут жа і сканала...

У 1986 годзе мне давялося рабіць самыя цяжкія археалёгічныя дасьледаваньні ў маім жыцці — раскопкі падмуркаў касьцёла й кляштара Дамініканцаў у Менску. Цяжкія ня ў тым сэнсе, што было ўскрыта 1000 кв. м плошчы за сэзон і прыйшлося працаваць часам па 18 гадзін у суткі, цяжкія тым, што помнік быў нібы “ўтоплены” ў чалавечых касьцях, пахаваньнях і брацкіх магілах сярэдзіны XVII стагодзьдзя. Вось велізарная магіла, 11 мэтраў удаўжынню. Завал касьцей. Шкілеты ў тры штабелі. Мушкетныя прастрэлы ў чарапах, праломы. Гэта быў час страшнай вайны,

час жажлівага вынішчэння, калі было забіта, загінула, вымерла ад эпідэміяў больш за палову (51 працэнт) насельніцтва Беларусі. Тады наш народ перамог, адстаяў сваю незалежнасць, але сілы яго ўжо былі падарваныя. Больш жажлівай пары ня ведала наша гісторыя аж да першай паловы XX ст., да часоў сталіншчыны, і, о няшчасьце, яно прыйшло якраз тады, калі мы толькі-толькі пачалі станавіцца на ногі, калі перад нашай нацыянальнай будучыняй яшчэ толькі трымцела сьвітаньне...

Вось яно, наша сьвітаньне, у раскапаных магілах у Курапатах глядзіць на мяне пустымі вачніцамі, зь якіх, нібы сьлёзы, высыпаецца, сыплецца жоўты пясок. Выбіраем рэшткі... Доўгія валасы жанчыны, сьветлыя, нібы лён, выцягваем з-пад прастрэленых чарапоў, асьцярожна, каб не парваць. Адна пасма, другая, трэцяя... гузікі з-пад бялізны... Мінае працоўны дзень, і ноччу прадаўжаецца ўсё ў сьвядомасьці — цягну, бясконца выцягваю з-пад касьцей кужэльныя валасы, сьветлыя, нібы лён, і няма ім канца...

Калісьці, расчышчаючы косьці забітых продкаў у брацкай магіле ля Дамініканца, я думаў: “Госпадзе, хоць бы апошні раз мне такія раскопкі, хоць бы гэтая чаша мінула мяне!” Не мінула. Мы нікуды ня дзенемся ад нашай гісторыі. І жывыя і мёртвыя — мы адно. Мы — народ. І калі мы ўжо мёртвых нічым не ўспаможам, то мёртвыя нас успамогуць. Яны могуць асьвяціць нам шлях, асьвяціць нашы душы сваімі пакутамі, ускалыхнуць нашы розумы, сэрцы і дух, калі толькі таго мы захочам... Чуеце, як шалюць цемрашалы, як яны імкнуцца “забіць” нашых мёртвых, схаваць, абыггаць, апляваць, затаптаць. Гэй, хто там? Гэта вы, ледзі Макбэт? — Не зрываецца ж кроў! О, гэтая глыбокая таемнасьць сьмерці! О, сіла продкаў, калі ў Дзень Задушны адбываецца яднаньне! І калі мы згубім, страцім гэтую сілу, нас — няма.

Кожны чалавек, братове, кожны сумленны чалавек павінен змагацца з сталінізмам — гэтай самай подлай, самай ілжывай, самай антыгуманнай зьявай, якая існавала калі-небудзь на сьвеце.

*Упершыню надрукавана ў газ. “Літаратура і мастацтва”.
1988. 16 верасьня.*

СПРАВАЗДАЧА

аб археалагічных раскопках (эксгумацыі)
пахаваньняў ва ўрочышчы Курапаты (Брод)
Менскага раёну Бараўлянскага сельсавету

5-Д. Найбольшы ацалелыя чарапы (жаночыя) з пахаваньня (раскопу) №8

Інстытут гісторыі АН БССР
Аб'яднанне аддзелаў археалогіі

З.С.Пазняк, М.М.Крывальцэвіч, А.В.Іоу

СПРАВАЗДАЧА

аб археалагічных раскопках /эксгумацыі/
пахаванняў ва ўрочышчы Курапаты /Брод/
Мінскага раёна Бараўлянскага сельсавета

Выканаўцы: старшы навуковы
супрацоўнік Пазняк З.С.,
навуковы супрацоўнік Кры-
вальцэвіч М.М., аспірант
Іоу А.В.

Справаздача абмеркавана на пасяджэнні
аддзела археалагічных даследаванняў зон
навабудоваў Інстытута гісторыі АН БССР,
прайшла і зацверджана 1.08.1988 г.

Прэзактёр В І4

Закладчы аддзела

Г.В.Шчука

Мінск, 1988г.

К о п и я

ПРОКУРАТУРА СОЮЗА ССР

ПРОКУРАТУРА
БЕЛАРУСКОЙ ССР

ПРОКУРАТУРА
БЕЛОРУССКОЙ ССР

220849, г. Минск,
вул. Интернациональная, 24

220849, г. Минск,
ул. Интернациональная, 24

30.06.88 №19-462сл.

И.о. директора института
истории АН БССР
доктору исторических наук
профессору
Костику М.И.

Развалины: З.С. Позняку
Необходимо принять
участие.
Г.В. Штыкову
К сведению.

Подпись: М. Костик
01.07.88.

Прокуратурой БССР расследуется уголовное дело, возбужденное по факту обнаружения захоронения в лесном массиве на территории Боровлянского сельского совета Минского района.

В целях установления обстоятельств захоронения по делу необходимо произвести эксгумацию останков. В связи с этим, руководствуясь: ст.44 Уголовно-Процессуального Кодекса БССР, просим оказать содействие. Для участия в выборочной эксгумации выделить сотрудника института — специалиста в области археологии.

Эксгумация будет проводиться с 6 по 15 июля с.г. Участники выедут на место раскопок 6.07.88 в 9 ч.30 мин. от прокуратуры БССР /Интернациональная, 24/.

Следователь по особо важным
делам при Прокуроре БССР
советник юстиции

- подпись -

Я.Я. Бролинск

тел. 26-43-54.

штамп:

Академия наук БССР
Институт истории
ВХОД. № 232-32/137
30 июля 1988 г.

АГУЛЬНЫЯ ЗЬВЕСТКІ

Археалагічныя раскопкі (эксгумацыя) магіл на тэрыторыі Бараўлянскага сельсавету Менскага раёну праводзіліся ў сувязі з расьсьледаваньнем крымінальнай справы, узбуджанай Пракуратураю БССР па факце выяўленьня пахаваньняў у лясным масіве Курапаты (ліст Пракуратуры БССР у Інстытут гісторыі № 19—462 сл. ад 30.06.88). Рашэньне аб эксгумацыі прынята Пракуратураю БССР пасля публікацыі ў газэце “Літаратура і мастацтва” артыкула “Курапаты — дарога сьмерці”. Працы праводзіла сьледчая група Пракуратуры з удзелам іншых спэцыялістаў. Навуковае ажыццяўленьне археалагічных працаў па эксгумацыі праводзіла група археолягаў Аб’яднаньня аддзелаў археалёгіі Інстытуту гісторыі АН БССР у складзе старэйшага навуковага супрацоўніка Пазьняка Зянона Станіслававіча (кіраўнік групы), навуковага супрацоўніка Крывальцэвіча Мікалая Мікалаевіча, аспіранта Іова Алега Вільгельмавіча.

Раскопкі праводзіліся з 6 да 15 ліпеня 1988 г. За гэты час былі распрацаваныя 1 шурф і 7 раскопаў на максімальную глыбіню да 2,75 м агульнай плошчай 44 кв. м. Акрамя таго, распрацаваныя ручным спосабам 4 разьведвальныя траншэі глыбінёй ад 0,30 да 1,50 м агульнай плошчай 43 кв. м і 4 траншэі мэханічным спосабам на глыбіню да 2 м агульнай плошчай 12 кв. м. (Агульная плошча ўсёй раскапанай тэрыторыі — 99 кв. м).

У 6 раскопах на дне магільных ямаў былі знойдзеныя рэшткі пахаваньняў людзей. У раскопе № 7 рэшткаў люзей ня выяўлена. Шурф № 4 быў выкапаны на поўдзень ад лініі рову, за былой агароджай Курапатаў, з мэтай высьвятленьня магчымасьці існаваньня агульных магілаў па-за межамі тэрыторыі расэрлаў.

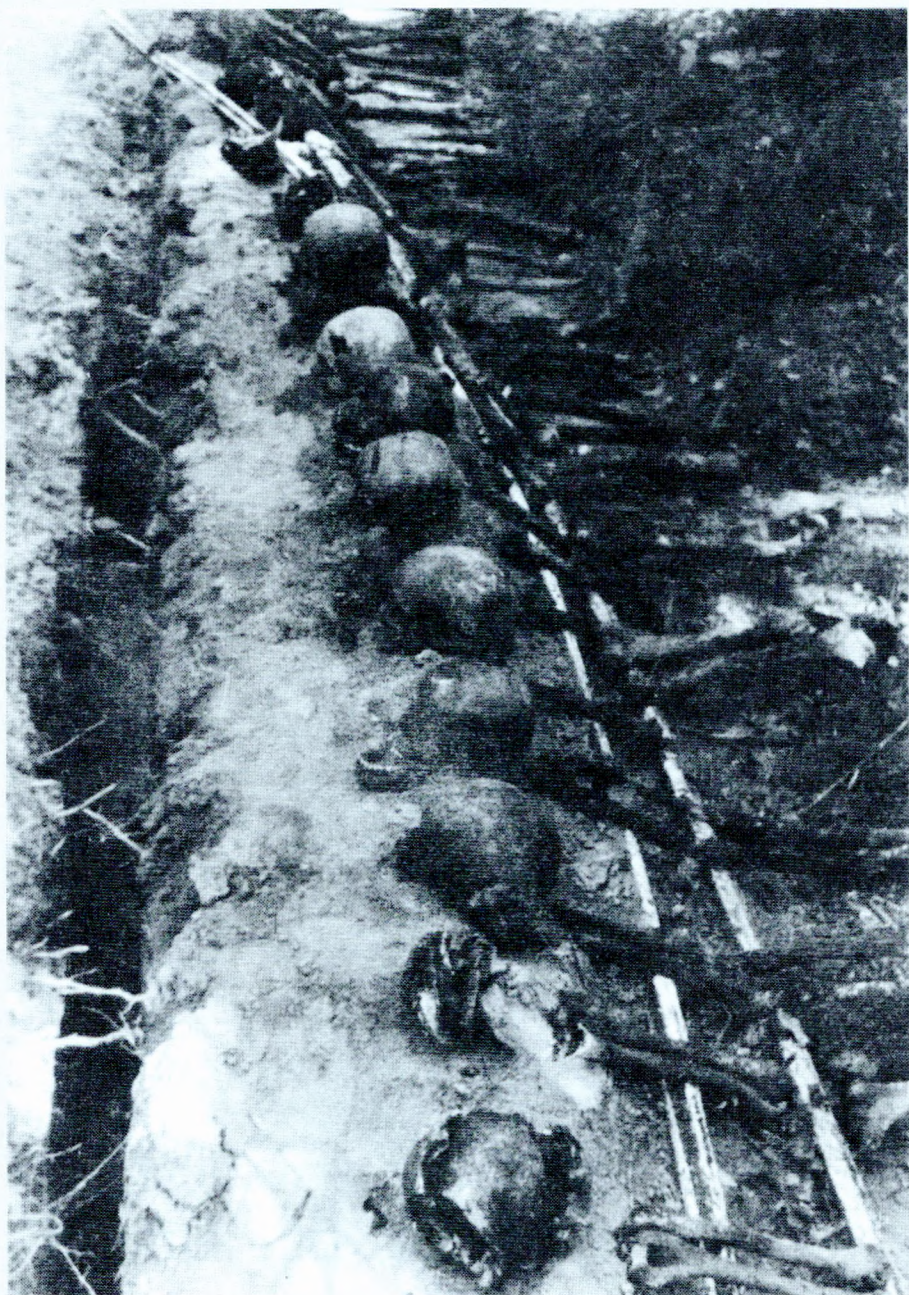
Археалагічныя дасьледаваньні праводзіліся ў трох частках тэрыторыі пахаваньняў (мал. 1—2). Ва ўсходняй частцы на паўночным схіле ўзгорку (грады), парослага рэдкім яловым лесам, былі распрацаваныя раскопы №№ 1—3. Раскопы № 5 і 6 зробленыя ў паўднёвай частцы Курапатаў прыблізна на

Ахвяры Курапатаў.

Рэшткі расстраляных.

адлегласьці 200 мэтраў на паўднёвы захад ад раскопаў №№ 1—3, на поўдзень ад газатрасы, што ў красавіку 1988 г. пракладзена па вяршыні ўзгорыстай грады і бліжэй да кальцавой дарогі. Раскоп № 8 закладзены на адлегласьці прыблізна 75 і 160 м на паўночны захад ад раскопаў №№ 1—3 на паўночным краі ўзвышанага месца, пасля якога пачынаецца паніжэнне тэрыторыі й лагчына.

Акрамя таго, былі дасьледаваныя і гэтак паніжэнне мясцовасьці, і гэтая лагчына на паўночна-ўсходняй ускраіне Курапатаў, што бліжэй да дарогі Калодзішчы—Заслаўе.

Раскопкі праведзены рыдлёўкамі па пластох з ручной пераборкай грунту і дасьледаваньнем яго мэталашукальнікам, з фіксаваньнем глыбіняў, характару й колеру запаўненьня магілаў, назіраньнем за стратыграфіяй. З гэтай мэтай пахаваньні спачатку дасьледаваліся скрыжаванымі траншэямі шырынёй 1,00 м уздоўж і ўпоперак западзін. Траншэі раскопваліся да зьяўленьня першых рэшткаў пласта пахаваных. Адначасна ў профілях траншэяў выяўляліся пачатковыя контуры пахавальных ямаў і межы перакопаў, вывучаліся напластаваньні. Па лініі траншэяў пасля распрацоўкі раскопаў былі потым зробленыя падоўжныя і папярочныя профілі (разрэзы) пахаваньняў у маштабе 1:20.

Выбарка й пераборка грунту запаўненьня магілаў працягвалася да зьяўленьня пласта пахаваных па ўсёй плошчы раскопаў. Потым адбывалася зачыстка гэтага пласта ад пяску, якую рабілі садовымі шуфлікамі, нажамі й шчоткамі. Зачыстка касьцей выяўляла сытуацыю верхняга пласта пахаваньняў. Пасля гэтага рабілася фіксацыя глыбіняў, індыўдуальных знаходак, чарапоў, абутку й касьцей, здымаўся плян (схема размяшчэньня асноўных знаходак і рэшткаў нябожчыкаў) у сумеры 1:20, раскоп фатаграфавалася на фотастужку (а крыміналістамі яшчэ і на магнітную відэастужку).

Пасля заканчэньня гэтай работы пачыналася разборка пласта пахаваных сумесна з мэдыкамі-экспэртамі. Пры гэтым фіксаваліся ўсе індыўдуальныя знаходкі, чарапы, абутак і рэшткі адзеньня, адзначаліся месцы й глыбіні іх знаходжаньня. Усе знаходкі з пласта і неабходныя рэшткі пахаваных пасля апісаньня іх ды фіксаваньня на пляне і ў запісах археолягамі

забраныя мэдыцынскімі экспэртамі й крыміналістамі для экспэртызы.

У канцы адбывалася зачыстка дна пахаваньняў і фіксаваньне мацерыка. Упоперак усіх раскопаў у мацерыку рабілася кантрольная траншэя глыбінёй ад 0,4 да 1,00 м і шырынёй 0,5—0,6 м. Потым у гэтую траншэю складваліся абутак і рэшткі пахаваных, не забраныя для экспэртызы, і засыпаліся. Усе працэсы раскопак фіксаваліся на фотастужку археолягамі й крыміналістамі.

Пасьля археалягічных дасьледаваньняў і эксгумацыі ўсе раскопы былі акуратна закапаныя рыдлёўкамі, а тэрыторыя працаў приведзена ў належны парадак.

РАСКОП (ПАХАВАНЬНЕ) № 1

I

Пахаваньне вызначана па западзіне (глыбіня 0,45 м). Яма зарыентаваная на паўночны ўсход. Па ўскрайку западзіны расьлі дрэвы. Відаць было сьмецьце (паперкі, бляшанка ад кансэрваў). Паверхня пакрытая ігліцай ад хвояў і елак.

II

Пачаткова закладзены шурф упоперак магільнай ямы. Памеры шурфа 1 x 3 м. Арыентацыя: паўночны захад — паўднёвы ўсход. У разрэзе праглядалася верхняя стратыграфія пахавальнай ямы: насыпаны пясок (0,10—0,15 м), які зверху пакрыты тонкім пластом ляснога шыльніку (да 0,05 м). У шурфе былі відаць вэртыкальныя межы пахавальнай ямы (запаўненьне больш рыхлае, перамяшанае, трапляюцца рэшткі глебы). На глыбіні 1,65 — 1,68 м у паўднёва-ўсходнім і паўночна-заходнім канцах шурфа выяўлены рэшткі скуры (боты), косьці чэрапа. Паглыбленьне шурфа спынена. Вызначаны памеры раскопу (3,40 x 2,40 м), у межы якога ўключана пахавальная яма. Пасьля выбаркі насыпнага грунту пачалася зачыстка рэшткаў пахаваных. Памеры пахавальнай ямы на ўзроўні зачысткі 3,20 x 2,30 м. Зачыстка вялася нажамі, садовымі лапаткамі й шчоткамі. Пасьля зачысткі праводзілася фіксацыя, абмеры.

Рэшткі пахаваных разьбіраліся. Глыбей разборка вялася бяз пэўнай зачысткі да мацерыковага ўзроўню, у гэтым выпадку — да глыбіні 2,75 м. Пахавальная яма звужалася. Памеры ў прымацерыковай частцы 2,85 x 1,67 м. Магутнасьць пласта пахаваных у цэнтральнай частцы 0,70 м. Пасьля поўнай выбаркі ўпоперак дна капалася кантрольная траншэя шырынёй 0,50 м, глыбінёй да 1 м.

III

Рэшткі адзеньня, косьці размяшчаліся з глыбіні 1.65 м па краёх і 2,00 м у цэнтральнай частцы ямы да глыбіні 2,75 м уключна.

Па краёх ямы — рэшткі скуранага адзеньня (куртки, паліто). Некаторыя ў складзеным выглядзе. Пласты скуранага адзеньня выяўлены і ў цэнтральнай частцы ямы. Рэшткі скураной вопраткі сустракаліся да мацерыка. У паўночным куце на глыбіні 1,20 м выяўлены тры чарапы; два зь іх ляжалі тварамі ўверх, 1 — уніз. У заходнім куце на глыбіні 1,35 — 1,38 м — пустая бутэлка, рыльца павернута ў цэнтральную частку ямы, заткнута гумавым коркам. Бутэлка ляжала на белым пяску. Ніжэй і побач пад пяском чарапы, іншыя рэшткі людзей (з глыбіні 1,40 — 1,45 м). (Бутэлку кінулі, магчыма, пасьля засыпкі чарапоў і іншых рэшткаў у час папярэдняй эксгумацыі). Знойдзена вялікая колькасьць ботаў (многія ў галёшах), рэшткі валёнак. Некаторыя галёшы самаробныя, зробленыя з аўтамабільнай гумы. Выяўлена 47 чарапоў. Падлік колькасьці асобін у час раскопак не праводзіўся. (Косьці забраныя на мэдэкспэртызу, фота 1). Усе чарапы размяшчаліся пераважна па краі ямы. На цэлых чарапах відаць скразныя адтуліны ад куляў. Стрлялі пераважна ў патыліцу.

Знойдзены таксама:

1. Кашалькі, партманэты і іх фрагмэнты — 9 штук, у 4, магчыма, ёсьць манэты. (У час раскопак кашалькі не адкрывалі, каб не пашкодзіць).

2. 6 манэт — 2 трохкапеечныя (1933 і 1935 гг.) і 4 — 20-цікапеечныя (1931, 1932, 1933 і ? гг.).

3. 10 куляў, некаторыя дэфармаваныя, 1 — усярэдзіне чэрапа.

4. 2 вырабы з каляровага моцна акісьленага мэталу з рэшткамі скуры (нагрудны знак?).

5. Выраб жалезны. Брусок выгнуты (25 x 3 см).

6. 2 кубкі (1 у кішэні скуранага паліто). На адным, на дне, напісана “Ростов-на-Дону”.

7. Устаўная сківіца.

8. Грабянец плястмасавы, чорны.

9. Гільзы ад савецкага нагана.

Знойдзена шмат гумовых галёшаў і ботаў. Некаторыя маркіраваныя: “Красный Богатырь” (2), “Красный треугольник” (2), “Резинтрест” (2). На падэшве апошняга лічба “36” і літары “ВСНХ”. Знойдзены клееныя самаробныя гумовыя бахілы.

IV. Высновы

На падставе раскопак можна зрабіць наступныя высновы:

- пахаваньне праведзена ў халодную пару году;
- пахаваныя загінулі ў выніку стрэлаў у галаву (кулі, гільзы, дзіркі ў чарапах);
- пахаваньне да гэтага парушалася эксгумацыяй (заляганьне рэшткаў расстраляных па краі ямы, выбарка сярэдняй часткі магілы да глыбіні 2,00 м). (Гл. мал. 3—5. Розьніца паміж краямі і цэнтрам пахавальнага пласта 0,40 — 0,34 м);
- мяркуючы па агледжаных знаходках (манэты, галёшы), пахаваньне зроблена не раней за 1936 г. (манэты ў кашалькох не дасьледаваліся);
- мяркуючы па абутку і адзежы, сярод забітых, выяўленых у магіле, было шмат простых людзей, хутчэй за ўсё сялян. Пэўная колькасць належала да інтэлігенцыі. Тут жа пахаваныя і жанчыны;
- у пахавальным пласце магілы № 1 выяўлена 47 чарапоў. Калі дапусьціць (паводле аналёгіі зь іншымі магіламі і паводле сьведчаньняў некаторых відавочцаў), што пахаваньне было запоўнена да ўзроўню ня менш як на 40—45 см ад верху, дык аб’ём верхняй выбранай часткі магілы (гл. мал. 4—5) больш чым у тры разы перавышае аб’ём ніжняга пласта. У магіле № 1 магло быць пахавана ня менш за 150 нябожчыкаў.

Пасьля распрацоўкі раскопу рэшткі касьцей і абутку пахаваных, не забраныя на экспэртызу, пакладзены ў траншэю на дне пахавальнай ямы і засыпаны.

Раскопкі пахаваньня № 1 праводзілі археолягі М. Крывальцэвіч і А. Іоў.

РАСКОП (ПАХАВАНЬНЕ) № 2

I

Пахаваньне вылучана па западзіне глыбінёю 0,40 м. Падоўжаная яма зарыентавана па лініі поўдзень—поўнач. На паверхні паўднёва-ўсходняга сэктару ямы расьлі 2 дрэвы. З гэтай прычыны адпаведная частка пахаваньня спачатку не распрацоўвалася. У западзіне на паверхні сустракалася сьмецьце, некалькі кволых кусьцікаў маліны. Паверхня пакрыта ігліцай ад хваін і елак. Назіраўся нахіл паверхні ямы ў паўночны бок.

II

Пачаткова закладзены шурф упоперак пахавальнай ямы (2,50 x 1 м). Пахаваньні знойдзены на глыбіні 0,84 м каля заходняй сьценкі раскопу. Дзеля выяўленьня верхняй мяжы пласта заляганьня рэшткаў пахаваных па ўсім раскопе (4,00 x 2,70 м) праведзена расчыстка насыпнага пяску. З глыбіні 0,84 — 0,90 м, калі зьявіліся па краёх рэшткі пахаваных, пачалася зачыстка, якая вялася нажамі, шуфлікамі, шчоткамі. У цэнтральнай частцы рэшткі людзей зьявіліся на глыбіні каля 1,30 м (ад дзённай паверхні). Потым праводзілася агульная фіксацыя, абмеры. Памеры пахавальнай ямы 3,40 x 2,40 м. Рэшткі пахаваных разьбіраліся да мацерьковага ўзроўню, у гэтым выпадку да глыбіні 2,00 — 2,70 м (паўднёвая сьценка — паўночная сьценка). Магутнасьць пахавальнага пласта ў цэнтральнай частцы 0,60 м. Пахавальная яма звужалася. Прымацерыковыя памеры яе 2,85 x 1,67 м.

Пасьля поўнай выбаркі ўпоперак дна (лінія захад-усход) капалася кантрольная траншэя шырынёй 0,50 м, глыбінёй 0,60 м.

На глыбіні 0,84—0,90 м у паўднёва-заходнім куце выяўленыя рэшткі касьцяка (фота 3). Чэрап ляжаў на баку, твар павернуты на паўночны ўсход, рот раскрыты, рукі падвернуты пад цела, ногі раскінутыя. Косьці левай галёнкі адсутнічаюць (выкінутыя пры папярэдняй эксгумацыі). У паўночна-ўсходнім куце — 2 чарапы (глыбіня 1,0 м; 0,98 м). Раты прыадкрытыя. Паміж чарапамі знойдзена куля. У адным з чарапоў 2 скразныя кулявыя адтуліны. У адной адтуліне (у лобнай частцы) засела куля. За 40 см на поўнач — чэрап (глыбіня 1,10 м). Галава задраная ўверх. Кулі трапляліся ў ніжняй частцы магілы.

Сустракаюцца рэшткі скуранага адзеньня (паліто, курткі). Выяўлена шмат галёшаў. Маркіроўка савецкая. Пераважна з трыкутнікамі й датамі “37”. Боты й чаравікі скураныя. Адшуканы жаночы абутак (абцас высокі, халявы вузкія, памер 36—37). Сустракаўся абутак складзены, які не абувалі, а ўзялі з сабою. Пападаліся чаравікі самаробныя, гумовыя (некалькі параў). Сустракаліся самаробныя гумовыя галёшы (бахілы, фота 2).

Знойдзены:

- 3 кашалькі. У адным (глыбіня 1,54 м) 4 манэты (даты не чытаюцца), у другім — манэта і рэшткі папяровых грошай. 2 слупкі манэт ляжалі ў карабку ад запалак (глыбіня 2,10 м; даты ня вызначаны);
- два кубкі белыя фарфоравыя на глыбіні 2,05 м (адзін разьбіты);
- акуляры ў скураным футарале, зубныя шчоткі;
- некалькі чарапоў мелі на зубох каронкі з жоўтага й белага мэталу.

З глыбіні 2,00—2,30 м рэшткі пахаваных уяўлялі сабой суцэльны зьяжалы пласт. Амаль усе чарапы дэфармаваныя ад ціску верхніх пластоў. Прасочваюцца гарызантальныя праслойкі сьветлага пяску, якія ў двух выпадках чаргаваліся праз 0,3—0,4 м (паслойная прысыпка пахаваных).

Знойдзены 62 чарапы ў межах пахаваньня.

IV. Высновы

На падставе раскопак пахавання можна казаць, што:

- раней, задоўга да нашых раскопак, праводзілася эксгумацыя магілы (выбрана сярэдняя частка пахавання);
- магчыма, рабілася пачарговая перасыпка пяском партыяў расстраляных (праслойкі белага пяску);
- частка людзей, магчыма, мела пэўную сямейную, кроўную ці тэрытарыяльную сувязь (2 аднолькавыя фарфаравыя кубкі з фігурнай ручкай, некалькі параў аднолькавых самаробных гумовых чаравікаў);
- сацыяльны статус пахаваных даволі нізкі, ніжэйшы, чым у пахаванні № 1 (абутак ніжэйшай якасці, менш кашалькоў, шмат самаробнага абутку, менш прадметаў туалету, менш залатых каронак, скуранога адзення і г. д.);
- пахаванія расстраляны (кулі, дзіркі ад куляў у патыліцы);
- сямейныя расстраляных былі жанчыны;
- частку рэчаў, безумоўна, бралі з сабою (складзеныя боты, прадметы туалету, кубкі). Людзі рыхтаваліся ў далёкую дарогу.

У межах пахавання знойдзены 62 чарапы. Аб'ём раней выбранай часткі магілы (пры першай эксгумацыі) ад верхніх крайніх пунктаў зьяўлення знаходак прыблізна такі ж, як і аб'ём распрацаванага намі пахавальнага пласта, гэта значыць там таўсама магло ляжаць больш за 60 касьцякоў. Хутчэй за ўсё, забітых засыпалі зверху пяском таўшчынёй да 40 см. Да гэтага ўзроўню магло змясціцца яшчэ каля 60 трупам. Такім чынам, у магіле № 2 магло быць пахавана прыблізна каля 180 чалавек. Памеры прымацёрковай часткі магілы 2,85 x 1,67 м (мал. 6—8).

Пасля выбаркі магілы ўпоперак яе пракапана на дне кантрольная траншэя шырынёй 0,50 м, да глыбіні 0,60 м. Рэшткі касьцякоў і адзення, не забраныя на экспэртызу, закладзены ў траншэю і засыпаны.

Раскопкі пахавання № 2 праводзілі археолягі М. Крывальцэвіч і А. Іоў.

РАСКОП (ПАХАВАНЬНЕ) № 3

I

Пахаваньне вызначана па характэрнай прастакутнай западзіне глыбінёй да 18 см. Паверхня была пакрыта невысокаю рэдкаю травой і яловым шыльнікам; у цэнтры відаць вугольле ад былога вогнішча. У тонкім пласце дзірвану таўшчынёй 5 см таксама знойдзена вугольле й рознае сьмецьце. Паверхня была дасьледавана мэталашукальнікам. У траве і ў дзірване выяўлены ржавыя, перагарэлыя ў вогнішчы цьвікі, абрыўкі дроту, абломкі нейкіх жалезных вырабаў, паржавелыя кансэрвавья бляшанкі, накрыўкі, доўгая й лёгкая куля ад вінтоўкі з круглай адтулінай у тыльнай частцы (хутчэй за ўсё запальная), дробныя асколкі шкла, абрыўкі поліэтылену. Арыентацыя пахаванья па частках сьвету даўжынёй па лініі захад—усход.

II

З мэтай выяўленьня контураў магільнай ямы й глыбіні заляганья рэшткаў людзей упоперак западзіны была пракапана траншэя (шурф) 1 x 2,3 м. Грунт — жоўты перакапаны пясок з укрэпінамі іншароднай засыпкі чорнага й шэрага колераў. На глыбіні 1,30 м ад дзённай паверхні выяўлены кавалак арганічнага рэчыва, падобны на струхнелую скуру ці адзеньне; тут жа выяўлена тазавае косьць чалавека, крыху ніжэй — косьці пальцаў рук, а на глыбіні 1,40 м — вялікія косьці чалавека, разьмеркаваныя ўздоўж паўночнай сыценкі шурфа па самым краі магільнай ямы. Вэртыкальны контур яе выразна чытаецца на профілі траншэі. На гэтай жа глыбіні (1,40 м) ў цэнтры магільны ў пяшчаным грунце знойдзены бязь ніякай сувязі з касьцямі гумовы галёш з маркіроўкай савецкай фабрыкі і надпісам “СССР”. У цэнтры шурфа рэшткі людзей паказаліся на глыбіні 2,03 м. На гэтым узроўні распрацоўка шурфа спынена. Быў распрацаваны раскоп памерам 2,87 x 2,28 м. Выбарка пяску працягвалася да зьяўленьня верхніх фрагмэнтаў пахаваных. Па краёх да глыбіні 1,40 м і ў цэнтры — да 2,00-2,10 м. У паўночна-заходнім куце раскопу на глыбіні 1,43 м выяўлены чалавечы

чэрап (замерана да сярэдзіны чэрапа). Чэрап нахілены тварам на ўсход прыкладна пад кут 45° . Побач на гэтым жа ўзроўні амаль у сьценцы раскопу знойдзеныя яшчэ два чарапы: адзін ляжаў на баку, другі — павернуты ўніз. У патылічнай частцы ўсіх чарапоў круглыя адтуліны ад куляў. У адным — тры адтуліны. У самым паўночна-ўсходнім куце раскопу на гэтай жа глыбіні выяўлены чэрап, які ляжаў на цемені з задранай уверх сківіцай. На верхнім радзе зубоў некалькі каронак з жоўтага металу. Зьлева размешчаны яшчэ адзін чэрап, косьці пазванкоў, рэбры й некалькі локцевых касьцей. Арыентацыя па самым краі магільнай ямы з усходу на захад.

У паўднёва-ўсходнім куце раскопу на глыбіні 1,45 — 1,50 м адкрыты вялікі кавалак скуры — фрагмэнт верхняй адзежы. У цэнтры магілы на глыбіні 1,8 і 1,9 м выяўлена некалькі экзэмпляраў абутку (галёшы, туфлі), якія размешчаны ў пяску без пасьялядоўнай сувязі з касьцямі. Абутак нібы “павіс” у пяшчаным запаўненьні ямы. Такая сытуацыя разьмеркаваньня фрагмэнтаў абутку, адзежы й касьцей (пальцы) у пласьце запаўненьня ямы магла скласьціся пры ўмове, калі магіла раней раскопвалася, рэшткі людзей былі паварушаныя ці выбраныя і пахаваньне зноў засыпана тым жа грунтам.

Пасьля выбаркі гунту рыдлёўкамі пачата зачыстка пахавальнага пласта шуфлікамі й шчоткамі. Зачыстка выявіла наступную сытуацыю: чарапы пераважна размешчаны па краёх магільнай ямы на глыбіні 1,40 — 1,43 м (5 шт.), астатнія (4 шт.) — на глыбіні 1,90 — 2,10 м. Тут жа косьці і абутак. У цэнтры ямы пласт пахаваньня пераважна на глыбіні 2,10 м (ад 2,00 да 2,10 м). Чарапы ў цэнтры пласта на паверхні адсутнічаюць. Некаторыя экзэмпляры абутку, што былі ў запаўненьні ямы, пры зачыстцы пакінуты на пяшчаным грунце для фіксацыі. Розьніца заляганьня чалавечых рэшткаў па краёх ямы і ў цэнтры яе складае 70 см (паўночны, заходні і часткова ўсходні бок пахаваньня). Уздоўж паўднёвай сьценкі раскопу рэшткі пахаваных узвышаюцца над цэнтрам магілы на 30 см, прытым фрагмэтарна, суцэльнай лініі няма. Па краёх магілы на ўзроўні 1,40 — 1,50 м захаваліся больш-менш поўна толькі касьцякі, зарыентаваныя ўздоўж сьценак ямы. Адзін касьцяк у паўночна-заходнім куце (чэрап якога размешчаны на глыбіні 1,43 м ад

дзённай паверхні) таксама захаваўся больш-менш поўна дзякуючы падоўжанай арыентацыі ўздоўж сьценкі і як бы “паўсядзячаму” размяшчэнню (чэрап на 0,43 м вышэй за ўзровень тазавай часткі). Рэшткі забітых у верхнім пласце ляжаць бессыстэмна, многія экзэмпляры абутку не звязаныя з касцямі (фота 5).

Пасля зачысткі, абмераў і фіксацыі верхняй часткі пласта пахаваных зроблена выбарка чалавечых рэшткаў магілы супольна з медыкамі-экспэртамі. У ніжняй частцы пахаваньне звужалася. Памеры яго на ўзроўні ніжняга пласта пахаваных 2,74 x 2,02 м. Пры выбарцы пласта запаўнення і пахаваньня ўвесь грунт уважліва перабіраўся рукамі і дасьледаваўся мэталашукальнікам. На глыбіні 2,35 м (месцамі 2,38 м) ад дзённай паверхні зробленая зачыстка мацерыка (жоўта-белы пясок). Упоперак дна раскопу пракапана кантрольная траншэя шырынёй і глыбінёй 0,6 м. Тут былі складзеныя і потым засыпаныя рэшткі пахаваных ды іхнага адзеньня, не забраныя на экспэртызу.

Такім чынам, магутнасьць (таўшчыня) пласта пахаваньня ў цэнтры магілы складае 0,25 — 0,28 м, па краёх — 0,95 — 0,98 м. Форма пласта пахаваньня, выгляд яго паверхні, аналіз размяшчэння касцей і абутку паказвае на тое, што рэшткі пахаваных былі раней паварушаныя і выбраныя, асабліва ў цэнтральнай і паўднёвай частках магільнай ямы (мал. 9—11).

III

У працэсе выбаркі пласта пахаваных выяўленая вялікая колькасць скуранага й гумовага абутку (боты, туфлі, галёшы). Увесь абутак даволі прымітыўна зроблены. Ёсць самаробныя боты з выцяжкай суцэльнай халявы, туфлі са стаптанымі абцасамі, галёшы з маркіроўкай савецкіх фабрык “Красный богатырь”, “Красный треугольник”. На большасьці галёшаў пазначана дата — “1937”.

З паўднёва-ўсходняга кута пахаваньня вынялі скуранае паліто. Яно было складзена, а ўнутры яго знойдзены загорнутыя туфлі. Гэта рэчы, якія чалавек узяў з сабой у дарогу. Побач з гэтым палітом на глыбіні 1,45 — 1,50 м знойдзены карычневы плястмасавы грабеньчык з маркіроўкай “Моспластмасс ф-ка 4”.

За 20 см убок ад грабенчыка выяўлена зубная шчотка ў круглым зялёным плястмасавым футарале. Маркіроўка зубной шчоткі — “Арт. “Щеткагреб”.

Каля ўсходняй сыценкі пахаваньня на глыбіні 2,10 — 2,15 м знойдзеныя чарапы з прыліплым жаночым грэбнем на патыліцы, тут жа на глыбіні 2,20 м — яшчэ адзін жаночы грэбень, а непадалёк на глыбіні 2,25 — 2,30 м выяўлены доўгія пасмы жаночых валасоў — сьветлыя і цёмныя. Тут жа былі дзьве палавінкі разламанага мужчынскага грабенчыка. Маркіроўка яго: “НКЛП — БССР”. Зь іншых прадметаў у плясьце пахаваных знойдзена яшчэ мыльніца, мэталічны выраб, падобны на гузік, і куля ад нагана. Сярод чалавечых рэшткаў знойдзеныя косці птушкі (грудзінка), хутчэй за ўсё курыцы. Пэўна, рэшткі харчовых прыпасаў, узятых у дарогу. У пахавальным плясьце выяўлены 31 чалавечы чэрап. Колькасьць пахаваных па касьцёх на месцы не падлічвалася.

IV. Высновы

На падставе археалёгічных дасьледаваньняў пахаваньня № 3, назіраньняў за грунтам, аналізу пахавальнага пласта й знаходак у ім можна зрабіць наступныя высновы:

- пахаванья памерлі гвалтоўнай сьмерцю ад стрэлаў у галаву;
- да правядзеньня нашых археалёгічных раскопак пахаваньне раней ужо раскопалася, і верхнія пласты касьцякоў былі выбраныя з магілы;
- папярэдняя эксгумацыя была праведзеная неахайна, рэшткі нябожчыкаў засталіся па краёх і на дне пахаваньня;
- тыя, хто непасрэдна рабіў эксгумацыю (раскопкі), відаць, не былі зацікаўленыя ў гэтай працы;
- мяркуючы па маркіроўцы і датах на галёшах, пахаваньне ўзьнікла не раней 1937 году;
- паколькі рэшткі адзеньня, абутак і знойдзеныя прадметы індывідуальнага карыстаньня ўсе савецкай вытворчасьці (у тым ліку БССР), можна зрабіць заключэньне, што ў магіле пахаванья мясцовыя людзі;
- пахаванья належалі да цывільнага насельніцтва;
- мяркуючы па невялікай колькасьці індывідуальных знаходак, прадметаў туалету, адсутнасьці кашалькоў, невысокай

якасьці й катэгорыі абутку (шмат самаробных ботаў), сацыяльны ўзровень большасці пахаваных быў невысокі (рабочыя, сяляне, вясковая інтэлігенцыя, магчыма, некаторыя — службоўцы);

— сярод расстраляных былі жанчыны.

Улічваючы, што ніжні пласт пахаваных меў магутнасць (таўшчыню) у сярэднім 0,25 м і мяркуючы*, што магіла засыпалася зверху пластом пяску таўшчынёй да 40 см, можна падлічыць верагодную колькасць пластоў у пахаванні — 7 і адзін няпоўны (20 см). Адсюль вынікае, што ў магіле № 3 магло быць пахавана ў сярэднім ад 217 да 240 нябожчыкаў (калі лічыць колькасць пахаваных па чарапах, якіх знойдзена 31). Але звычайна лік чарапоў, як правіла, меншы за колькасць пахаваных у пласце, калі меркаваць па наяўнасці вялікіх (сьцегнавых) касцей. (Гэтае парушэнне суадносінаў — вынік папярэдняй эксгумацыі). Такім чынам, лічба пахаваных у магіле № 3 магла дасягаць 250 расстраляных.

Раскопкі пахавання № 3 праводзіў археолаг З. Пазыняк.

ШУРФ № 4

Шурф № 4 (нумарацыя агульная з раскопамі) быў распрацаваны па-за паўднёвай мяжой тэрыторыі пахаванняў за канавай (ровам), уздоўж якой, паводле сьведчаньняў відавочцаў, з 1937 да чэрвеня 1941 г. стаяў дашчаны плот. Было раскапана паглыбленьне няпэўнага характару (западзіна глыбінёй 0,40 м) з мэтай высвятленьня яго ўтварэння, а таксама магчымасці існавання магілаў за межамі раней абгароджанай тэрыторыі. Шурф памерам 2,6 x 1 м зарыентаваны па лініі захад—усход. Прарэзка паглыбленьня выявіла, што да глыбіні 0,6 — 0,8 м (замеры ад двух краёў ямы) назіраецца запаўненне грунтам шэрага й чорнага колеру з укрэпінамі вугольчыкаў. Яма падсыцілаецца вугольлем, попелам і чорным гумусам (мал. 12). Ніжэй гэтай праслойкі — мацерыковы шчыльны грунт (жоўтачырвоны буйназярністы пясок). Ніякіх адносінаў да пахавання дасьледаванае паглыбленьне ня мае. Хутчэй за ўсё яно штучнага

* (паводле аналягаў, сьведчаньняў і зыходзячы з аналізу іншых пахаванняў).

паходжаньня. Магчыма, зроблена пад вогнішча (мал. 12).

Такім чынам распрацоўка шурфа № 4 не пацьвердзіла меркаваньне аб існаваньні магіл за межамі тэрыторыі рас-
стрэлаў, (г.зн. за межамі таго ўчастка, які быў абгароджаны
плотам).

РАСКОП (ПАХАВАНЬНЕ) № 5

I

Пахаваньне вызначана па западзіне (глыбіня 0,65 м);
зарыентавана па лініі поўнач—поўдзень. Па краёх западзіны
расло некалькі дрэваў і кусты маліны. Дрэвы й кусты высякаліся.
Паверхня пакрыта ігліцаю хвоі і елкі.

II

Пачаткова распрацаваныя дзьве траншэі ўздоўж і ўпоперак
пахаваньня (5,65 x 1 м; 4,40 x 1 м; фота 6). Траншэі закладзеныя,
як і ўсюды, з мэтай высвятленьня межаў магільнай ямы,
стратыграфіі напластаваньняў і глыбіні заляганьня касьцей. У
выніку распрацоўкі папярочнай траншэі выяўлена выразная
карціна напластаваньняў і перакопак (мал. 14, профіль DE).
Стратыграфія зоны, непасрэдна прылеглай да магільнай ямы
(DF; GE), разьмяркоўваецца наступным чынам:

1. Жоўты насыпны пясок — 0,20 м.
2. Шэры лясны падзол — прыблізна 0,20 м (DF) і 0,25 м (GE),
які паступова пераходзіць у падглебавы мацерыковы пласт
(жоўты пясок).

Насыпны пясок (1) быў выкінуты на край падчас выбаркі
катлану магілы. Лясны падзол шэрага колеру й мацерыковы
пласт — некрунутыя грунты прыроднага ўтварэньня.

Непасрэдна па краёх магільнай западзіны (FH; JG)
зафіксавана наступная стратыграфія:

1. Двухпластовы насыпны пясок (FH), разьмежаваны тоненькай
цёмнай праслойкай.

Верхні пласт пяску утвораны ў выніку паўторнай раскопкі ямы
(пры ранейшай эксгумацыі) і наступнай яе засыпкі.

Ніжні пласт пяску — запаўненьне першапачатковай магільнай

ямы.

2. Ніжэй ідзе пласт пахавання з рэшткамі людзей.

Аналягічная сытуацыя на ўсходнім канцы траншэі (JG) з той толькі розьніцай, што двухпластовы насыпны пясок разьдзелены тут больш выразнай праслойкай шэрага колеру таўшчынёй 3—4 см (месцамі да 7 см).

У выніку стратыграфічнага аналізу вылучаныя вонкавая і ўнутраная ямы. Шырыня вонкавай па лініі D_1-E_1 — 3,40 м, унутранай — 2,85 м.

Пасьля праходкі траншэямі ў заходнім баку раскопу ў сэктары FH на глыбіні 0,70 м выяўлены чалавечы чэрап, ніжэй — рэшткі пахаваных. Для ўсходняй сьценкі раскопу ў сэктары JG рэшткі нябожчыкаў выяўленыя на глыбіні 1,10 м. Пасьля гэтага пачалася агульная выбарка грунту ў межах раскопу памерамі 4,95 x 3,60 м. На ўзроўні верхніх пунктаў пласта пахаваных выявіліся памеры магільнай ямы — 4,00 x 3,10 м. Яна мела ў пляне авальную форму і звужалася да мацерыка. Памеры ніжняй часткі магілы 3,40 м (уздоўж па цэнтральным сечыве пахавальнага пласта) на 2,30 м (упоперак за 20 см ад дна).

У цэнтральнай частцы пахавання знаходкі прадметаў і рэшткі людзей зьявіліся на глыбіні 1,80 м ад гарызанталі дзённай паверхні DE. Такім чынам, розьніца ў глыбіні заляганьня касьцей паміж цэнтральнай часткай магілы і яе краямі складае 1,10 м.

Верхні пласт пахаваных (фота 7, 9) быў зачышчаны садовымі шуфлікамі, нажамі й шчоткамі. Пасьля зачысткі выразна стала відаць лейкападобная форма пахавальнага пласта (выбарка касьцей у цэнтры, фота 8). Гэты пласт быў намі зафіксаваны, абмераны й паступова разабраны да глыбіні 2,30 м. Магутнасьць (таўшчыня) пахавальнага пласта ў цэнтры магілы складала 0,50 м. Пасьля поўнай выбаркі магілы й зачысткі мацерыка ўпоперак дна раскопу была выкапаная кантрольная траншэя шырынёй 0,5 м і глыбінёй 0,6 м.

Поўная распрацоўка й дасьледаваньне пахавання далі магчымасьць зрабіць падоўжаны й папярочны разрэз раскопу па лініі траншэяў. У папярочным найбольш выразным разрэзе (мал. 14) відаць межы й запаўненьні дзвюх ямаў, нібы

“ўстаўленых” адна ў адну. Першая, большая яма з рэшткамі пахаваных абмежаваная вонкаваю лініяй Z-K₃-Z₁, другая, меншая, — унутранай лініяй F-K₂-G і запоўненая пяском. У разрэзе выразна чытаецца неахайны характар папярэдняй эксгумацыі: унутраная яма меншая памерам за магілу, пракапана найбольш у цэнтры, пласт пахаваных выбраны не да канца (мал. 13—15).

Можна зрабіць дапушчэнне, што тыя, хто непасрэдна рабіў эксгумацыю (выбіраў касцякі), ня быў зацікаўлены ў гэтай працы. Акрамя таго, неахайная работа суправаджалася хутчэй за ўсё і неахайным мэтадам яе вядзеньня, без зачысткі касцей ад грунту. У такім выпадку пясок пастаянна прысутнічае ў яме, абсыпаецца на ніз і намнажаецца, праца вядзецца нібы ўсьляпую. Працуючы такім чынам, выбраць чыста пласт пахаваных складана нават пры жаданні.

III

У паўднёва-ўсходнім куце раскопу ў межах пахавання адшукана больш за 80 аднатыповых гільзаў ад нагана. Гільзы з’явіліся на глыбіні 0,92 — 1,10 м і трапляліся да мацерыковага ўзроўню ямы (у гэтым месцы да 2,15 м). Большасць іх знойдзена ў межах глыбіняў 1,45 — 1,60 м, адна — пры капанні прыступак па-за межамі магілы ў насыпным пяску, што ляжаў пад ігліцай каля раскопу, глыбіня 0,15 м (згубленая падчас расстрэлу?).

У паўднёвай частцы пахавання прасочваецца цэлы касцяк, які ляжаў уздоўж сьценкі на левым баку; чэрап таксама на баку. Адтуліна ад кулі — справа, выхад насупраць — злева.

Абутак пераважна аднатыповы: добра пашыты, халявы высокія, звужаныя, насок абшыты, падэшвы вузкія. Знойдзены высокія боты з адваротамі. На халявах некаторых ботаў дзіркі з мэталёвай акантоўкай пад матузкі. Радзей трапляліся галёшы. На ўсіх галёшах клеймы з лацінскімі літарамі. Выяўлены 8 экзэмпляраў жаночага абутку. Гэта туфлі на высокім абцасе з клеймамі, дзе праглядаюцца лацінскія літары. Трапілася пара скуранага абутку нахштальт шкарпэтак, якія ляжалі складзенымі і ў нешта загортваліся (відаць, бралі з сабой). Грабеньчыкі плястмасавыя, пераважна мужчынскія (адзін жаночы). Клеймы зь літарамі лацінскага альфабэту (“KING HALI FAX GA-

RANTIE”, “DURABIT — GARANTIE”, “PATRIA”). Некалькі грабеньчыкаў у плястмасавых футаралах. Знойдзена параўнаўча вялікая колькасьць зубных шчотак, некаторыя зь іх у футаралах, на дзвюх — савецкае кляймо, на астатніх — надпісы літарамі лацінскага альфабэту. Трапляліся мыльніцы, круглы і плястмасавая каробка для зубнога парашку (?), кубкі. На адным эмалёваным кубку чытаецца кляймо “Made in Poland”. Пры засыпцы пахаваньня знойдзена лязовая частка брытвы.

Часта трапляліся рэшткі скураной вопраткі. Сярод кавалкаў скуранага паліта (?) адшуканыя зубная шчотка й акулёры. Вельмі шмат знаходак можна клясыфікаваць як рэшткі штучных тканін, што не сустракаліся ў іншых магілах.

Вельмі часта знаходзілі акулёры. Некаторыя зь іх разьмяшчаліся ў раскопе непасрэдна на чарапах ці каля чарапоў (фота 10). Пэўная частка такой катэгорыі знаходак была ў футаралах. Разам знойдзены акулёры і манокль (у футарале?). Вылучаецца адно пэнснэ, акулёры зь цёмнымі шкельцамі.

Асноўная частка кашалькоў, партманэтаў знойдзена пустымі (астатнія не раскрываліся). У адным партманэце відаць рэшткі папяровых грошай, у другім — папярос. Акрамя таго, заўважаецца адно кляймо з надпісам лацінскімі літарамі (“...MAN”).

Знойдзены пластмасавыя муштукі, шкляная ўпакоўка (ампула) з рэшткамі лекаў (?), закаркаваная закруткай, карабкі з рэшткамі запалак, гузікі. Сярод апошніх шмат фігурных, з рэльефнымі выявамі, надпісамі. Знойдзены 2 пары скураных пальчатак. Яны хутчэй за ўсё ляжалі ў кішэні, бо складзены і парныя.

Вялікую цікавасьць уяўляюць мэдалёны. Адзін мэдалён з ланцужком. На двух праглядаецца выява Маці Боскай (?), на трэцім — фігура сьвятога ў промнях, манаграма зь літарай “М” і крыжам, надпісам лацінскімі літарамі.

Адшуканыя рэшткі двух караценькіх завостранных алоўкаў, 3 шлюбныя пярсьцёнкі з жоўтага мэталу. Адзін зь іх, магчыма, жаночы (малых памераў, знойдзены ў паўночна-заходнім куце, дзе часцей сустракаліся рэшткі жаночага абутку). На адным такім пярсьцёнку кляймо “7?? М” і гравіроўка “R. O. 1935” (дата ўзяцця шлюбу?).

Паводле папярэдняга заключэння мэдыкаў, у межах пахавання знойдзена рэшткі сьцегнавых касцей ад 107 чалавечых асобін. Акрамя таго, знойдзена 87 чарапоў (несупадзеньне гэтых лічбаў — сьведчаньне праведзенай раней эксгумацыі, фота 14). На цэлых чарапах відаць скразныя кулявыя адтуліны (збоку й на патыліцы, фота 11—13). Вызначана некалькі жаночых чарапоў. Параўнальна вялікая колькасць чарапоў знойдзена з мэталёвымі каронкамі (жоўты й белы мэтал). Пападаліся зубныя пратэзы. Прасочваецца паслойнае заляганне рэшткаў людзей, дзе ад верхняга ўзроўню зачысткі да 1,80 м сабраныя косці ад 37—39 асобін, на глыбіні 1,80 — 2,00 м — ад 50 — 52 асобін і ў межах ніжняга пласта 2,00 — 2,30 м — ад 16 чалавек (падлікі па сьцегнавых касцях). У прыдоннай частцы магілы назіраецца моцная справанасць рэшткаў.

Маючы на ўвазе вышэйпрыведзеныя назіраньні, а таксама ўлічваючы дадзеныя магіл № 2,3,6,8*, можна меркаваць, што на пласт у 0,20 м прыходзілася прыблізна каля 30 пахаваных. Адсюль вынікае, што ў межах магілы № 5 было пахавана каля 250—260 чалавек.

IV. ВЫСНОВЫ

На падставе праведзеных раскопак пахавання № 5 можна зрабіць наступныя высновы:

- пахаванія расстраляны ў галаву;
- сярод пахаваных былі жанчыны;
- згодна з назіраньнямі за стратыграфіяй раскопу, характарам, формай і заляганьнем верхняга зачышчанага пласта пахаваных, несупадзеньнем колькасці сьцегнавых касцей і чарапоў, у межах магілы рабілася раней эксгумацыя; эксгумацыя была праведзена неахайна і не да канца;
- пахаванія, безумоўна, — выхадцы з заходніх раёнаў СССР. Магчыма, гэта прадстаўнікі інтэлігенцыі з Заходняй Беларусі ці Прыбалтыкі. Пра гэта сьведчыць наступнае: замежныя клеймы на абутку ды іншых рэчах (у тым ліку польскія),

---

* У магіле № 1 шмат аб'ёму займала скуранае адзеньне. Пахаваньне № 1 вызначана як "зімовае".

вялікая колькасьць акулераў (у тым ліку пэнснэ, манокль, акулеры зь цёмнымі шкельцамі), алоўкі, каталіцкія мэ-дальёны з выявай Маці Боскай, высакаякасныя фабрычныя абутак, параўнаўча вялікая колькасьць мэталёвых каронак, зубныя пратэзы, скуранае адзеньне, адзеньне са штучных тканін, вялікая колькасьць туалетных прыналежнасьцяў, муштукоў і г. д.;

- расстрэл праводзіўся не раней за 1935 г. (дата на пярсцёнку). Але, улічваючы тое, што знойдзеныя рэчы маглі належаць выхадцам з Заходняй Беларусі ці Прыбалтыкі, дык больш верагодная дата пахаваньня — 1939—1940 гг., гэта значыць час пасьяля вяртаньня Заходняй Беларусі і далучэньня прыбалтыйскіх краін да СССР;
- людзям давалася магчымасьць сабрацца ў дарогу. Частка рэчаў бралася з сабою ў разьліку на працяглы час жыцьця па-за домам (прыналежнасьці туалету, у тым ліку мыльніцы, зубныя шчоткі, грабеньчыкі, зубны парашок, бритва, складзеныя шкарпэткі й пальчаткі, кубкі ды інш.);
- у магіле № 5 магло быць пахавана ў сярэднім 250—260 чалавек.

Пасьля дасьледаваньня рэшткі пахаваных, не забраныя для экспэртэзы, закладзены ў кантрольную траншэю на дне магілы і засыпаны.

Раскопкі пахаваньня № 5 праведзены археолягамі М. Крывальцэвічам і З. Пазьняком.

РАСКОП (ПАХАВАНЬНЕ) № 6

I

Месца пахаваньня вызначана на мясцовасьці па западзіне глыбінёй да 0,2 м, паверхня якой пакрыта ігліцаю, сухім лісьцем, рэдкай траваю. Бліжэйшыя дрэвы разьмешчаны за 1—3 м ад западзіны. Пахаваньне зарыентаванае на ўсход—паўднёвы ўсход.

II

Для вызначэння параметраў пахавання закладзеныя 2 траншэі (шурфы; уздоўж і ўпоперак) — 1 x 3 м і 1 x 3,90 м. Стратыграфія верхняй часткі шурфоў:

1. Тонкі пласт апалай ігліцы і лістоў (да 0,05 м).
2. Жоўты буйназярністы пясок з галькаю — пласт, які ўтварыўся ў выніку выкідаў мацерыковага пяску (выбарка катлану магільнай ямы) — 0,10 — 0,15 м.
3. Падзол шэрага колеру (верхняя мяжа дзённай паверхні да пачатковага капання магілы) — 0,10 — 0,15 м. Падзол прасочваецца па краёх шурфоў на працягласці 0,2 — 0,4 м, пад ім — мацерыковы цвёрды шчыльны галечны пясок.

Запаўненне ямы — аднастайны рыхлы жоўты галечны пясок. Розніца ў шчыльнасці паміж гэтымі грунтамі вельмі адчувальная. Такім чынам, межы разарванага пласта шэрага падзолу акрэсьліваюць катлан магільнай ямы. Яе контуры вызначаны ў выніку аналізу стратыграфіі верхніх пластоў траншэяў, а таксама па адрозненні ў шчыльнасці грунту запаўнення й грунту бакавых сценак пахавання. Памеры магілы ў верхняй частцы 3,50 x 2,30 м.

На глыбіні 1,40 — 1,60 м ад дзённай паверхні па краёх пахавальнай ямы ў траншэях з'явіліся рэшткі пахаваных — косьці, фрагменты адзення й абутку. Па выяўленых контурах магілы быў закладзены раскоп 2,30 x 3,50 м, пласт выбраны да ўзроўню рэшткаў пахаваных. Праведзена зачыстка. Узровень пласта пахаваных па краёх ямы вышэйшы на 0,15 — 0,20 м за цэнтральную частку (мал. 16—18).

Пры зачыстцы пласта пахаваных выяўлена 7 чарапоў, некалькі параў абутку (боты, галёшы), косьці, фрагменты тканіны й скуранага адзення. У сківіцах некаторых чарапоў былі каронкі з жоўтага мэталу.

Сярод рэчавых знаходак на паверхні пласта пахаваных былі тры зубныя шчоткі, грабеньчык, кубак (глыбіня 1,59 — 1,64 м). У заходнім куце раскопу пры зачыстцы знойдзена 6 гільзаў, 2 зь іх добра захаваліся, выкарыстоўваліся ў рэвальвэры сыстэмы “Наган”. Астатнія гільзы моцна караваныя.

Пасьля зачысткі пачалася выбарка пласта пахаваных да мацерыка. Магутнасьць пласта па краёх ямы да 0,4 м, у нутраной частцы — 0,2 м. Пасьля выбаркі праведзена зачыстка мацерыка. Яго глыбіня — 1,85 — 2,00 м ад дзённай паверхні (замеры рабіліся з розных канцоў раскопу). Мацярык уяўляе сабою цвёрды, шчыльны, зьяжалы галечны пясок з уключэньнямі вельмі шчыльнага суглінку шэрага колеру. У ніжняй частцы пахавальная яма звужалася. Памеры дна 1,90 x 3,10 м.

Пасьля зачысткі мацерыка ўпоперак ямы закладзена кантрольная траншэя (шырыня 0,8 м, глыбіня 0,4 м). У ёй пасьля агляду, рэгістрацыі й адбору для экспэртызы найбольш характэрнага матэрыялу былі закапанья косьці, рэшткі адзеньня й абутку пахаваных.

III

Пры выбарцы пласта пахаваных выяўлена вялікая колькасць касьцявых рэшткаў, скуранага й тканіннага адзеньня, абутку (боты, чаравікі, галёшы). Колькасны ўлік праведзены толькі па асобных катэгорыях знаходак (чарапы, буйныя косьці, індывідуальныя знаходкі, кулі, гільзы і г. д.).

Усяго ў магіле знойдзена 35 чарапоў, большая частка якіх захавалася дрэнна і прадстаўлена фрагмэнтамі. Ва ўсіх цэлых чарапах і некаторых пашкоджаных былі кулявыя адтуліны ў цемі, патыліцы і ў скроневой частцы. У 2 чарапах — па 2 кулявыя адтуліны.

Падлічана колькасць сьцэгнавых костак. Усяго было 36 параў, г. зн. колькасць, вызначаная па сьцэгнавых костках, перавышае колькасць, вызначаную па чарапах, на 1. Трэба адзначыць, што многія чарапы ў пахаваньні прадстаўлены толькі невялікімі фрагмэнтамі, у той час як захаванасьць сьцэгнавых костак добрая. Адсюль несупадзеньне колькасьці чарапоў і параў сьцэгнавых костак папраўдзе больш значнае. Усё гэта сьведчыць, што пахаваньне было эксгумавана яшчэ да нашых раскопак.

Сярод абутку фіксаваліся пераважна экзэмпляры з чытэльнаю маркіроўкай. Такіх знаходак больш за 10. Сярод іх галёшы з надпісамі на падэшве: “RYGAWAR”, “GENTLMAN” “Made in Poland”, “PEFE...”.

Знойдзена 8 гільзаў у раскопе, 2 у адвалах грунту. Добра захаваліся 5 гільзаў (4 ад рэвальвэра “Наган”, 1 ад пісталета “ТТ”).

У раскопе адшуканыя таксама: 4 зубныя шчоткі, 4 грабеньчыкі, 3 кубкі, 1 акулёра, 2 муштукі, 1 кашалёк, 1 мыльніца. На зубных шчотках надпісы: “ВИТЦЕ ..ОМ-БИНА...”, “MARQUE REPOSEE BO-BO”, “FKC”, “NON-PLUS-ULTRA”; на грабеньчыках: “DURABIT”, “DURABIT — GARANTIE”, “KING HALIFAX—GARANTIE”; на кубках: “WARSZAWA WU...”, “BING 17”.

IV. Высновы

На падставе раскопак можна зрабіць наступныя папярэднія высновы:

- пахаваныя памерлі ў выніку стрэлаў у галаву з рэвальвэра сыстэмы “Наган” і пісталета “ТТ”;
- да правядзеньня археалагічных раскопак пахаваньне было часткова эксгумавана;
- на падставе знаходак можна зрабіць выснову, што сярод пахаваных былі выхадцы з раёнаў Прыбалтыкі і з Заходняй Беларусі. Значыць, пахаваньне зьявілася не раней верасня 1939 — 1940 гг.;
- з 35 чарапоў было выбрана 10 адносна цэлых, добрай захаванасьці. Сярод іх мэдыкам-экспэртаў было вызначана 8 жаночых. Зыходзячы з гэтага, можна зрабіць заключэньне, што ў магіле № 6 было пахавана шмат жанчын;
- той факт, што рэшткі людзей выяўлены на глыбіні 2,00 м у надзвычай цьвёрдым грунце, і тое, што пры зачыстцы пласта пахаваных не было вялікіх перападаў глыбіняў у цэнтры і па краёх, сьведчыць, што пахаваньне раней эксгумавалася ў памерах пачатковай магільнай ямы. Супадзеньню межаў магілы і першай эксгумацыі спрыяла вялікая розьніца па шчыльнасьці паміж пяском запаўненьня й мацерыковым грунтам у сьценках пахаванья. Контурны яе лёгка вызначаліся ў працэсе раскопкі;
- у межах выбранага пласта пахаваных (магутнасьць 0,2 м) зафіксаваныя рэшткі ад 36 асобін. Калі ўлічыць, што забітых засыпалі зьверху пяском магутнасьцю да 40—45 см, то на

астатнай глыбіні магло зьмясьціцца 7 пластоў па 0,2 м. Такім чынам, у межах 7 пластоў, верагодна, ляжала каля 250 забітых.

Распрацоўку й дасьледаваньне раскопу (пахаваньня) № 6 зрабілі археолягі А. Іоў і З. Пазьняк.

РАСКОП (ПАХАВАНЬНЕ) № 8

I

Пахаваньне вызначана па западзіне, характэрнай для ўсіх магіл у Курапатах. Западзіна № 8 глыбінёй 0,52 м. Паверхня правалу пакрытая хваёвым і яловым шыльнікам, параслая рэдкімі сьцяблямі малін. У западзіне валялася некалькі ржавых кансэрвавых бляшанак, абрыўкі поліэтылену, іншае сьмецьце. Вакол растуць дрэвы — хвоі і елкі. Пахаваньне зарыентавана доўгім бокам па лініі поўдзень — поўнач зь невялікім зьмяшчэньнем ад восі на ўсход — захад.

II

Раскопкі магілы пачаліся з распрацоўкі перакрыжаваных траншэяў упоперак і ўздоўж пахаваньня. Памеры траншэяў: 1 м х 4,30 м і 1 м х 3,60 м. Адразу пасяля зьняцьця верхняй праслойкі з шыльнікам пайшоў жоўты пясок. Траншэі былі пракапаньня на глыбіню 1,00 — 1,10 м. На гэтым узроўні ў пласьце пяску выяўлены дробныя рэшткі арганічнага рэчыва. На глыбіні 1,12 м паказаліся падэшвы ботаў. Ва ўсходнім канцы папярочнай траншэі на профілях выразна відаць стратыграфія пластоў і вэртыкальны контур (мяжа) магільнай ямы (мал. 20). Спачатку ад паверхні да глыбіні 0,10 м ідзе пласт насыпнога пяску, які быў выкінуты наверх пры капаньні магілы. Потым ідзе 10-сантымэтровы пласт шэрага ляснога падзолу — гэта дзённая паверхня зямлі да ўзьнікненьня пахаваньня. Пад ім з глыбіні 0,20 м пачынаецца жоўты мацерыковы пясок. Контур магілы — шэрая выразная лінія — пачынаецца ад верхняй мяжы падзолу і апускаецца ўніз. На іншых профілях лінія перакопу вельмі невыразная, амаль нябачная. Розьніца грунтоў на-

зіраецца толькі пры надзвычай уважлівым разглядзе. Таму, каб пазьбегнуць верагодных памылак, вырашана было распрацаваць раскоп, большы памерам за пахаваньне, асабліва ў паўднёвым кірунку, дзе розьніца ў грунтох ледзь праглядалася па пахілай лініі. Відаць, тут контур пахаваньня быў зьнішчаны ў час даўняй эксгумацыі магільны вельмі неахайным капаньнем бяз рэзкай мяжы ямы. Тады пры засыпцы тым самым грунтам рэзкі контур (асабліва пры блізкай шчыльнасьці грунтоў) не ўзьнікае, хоць і выяўляецца розьніца ў профілі паміж засыпкай і некранутым пяском. Падоўжны разрэз раскопу (мал. 21) ілюструе гэтае меркаваньне. Несупадзеньне ямы папярэдняй эксгумацыі і катлану магільны адбылося ў гэтым месцы толькі на глыбіні каля 1,70 м, калі раскопка магільны завяршалася і яму пачалі звужаць, пакінуўшы па краёх рэшткі пахаваных. На процілеглым паўночным канцы звужэньне ямы папярэдняй эксгумацыі пачалося з глыбіні 1,20 м.

Аналягічная, яшчэ выразнейшая сітуацыя відаць у папярочным разрэзе раскопу (мал. 20). Звужэньне ямы эксгумацыі пачалося тут з узроўню 1,00 м ад цяперашняй дзённай паверхні. Тымчасам карціна ў заходнім баку раскопу такая самая, як і ў паўднёвым: звужэньне другой ямы пачалося амаль на той жа глыбіні, бліжэй да дна.

Раскоп быў распрацаваны рыдлёўкамі ў межах 4,30 x 3,20 м (верхні ўзровень). Памеры ніжняга ўзроўню 4,00 м x 2,80 м. Пачынаючы з глыбіні 0,90 м у пяску пачалі трапляцца страляныя гільзы ад савецкага нагана. Па ўсёй глыбіні паўночна-заходняй паловы пахаваньня амаль да самага мацерыка знойдзена больш за 50 гільзаў, прычым чатыры зь іх знойдзены сярод рэшткаў пласта пахаваных на глыбіні каля 2,20 м.

Рэшткі пласта пахаваных (абутак, сатлелае адзеньне, косьці, чарапы) выяўлены па краёх магільны на глыбіні 1,12 м (фрагмэнты спаракнелага арганічнага рэчыва — з адзнакі 1,00 м). У цэнтры пахаваньня — пласт нябожчыкаў на ўзроўні 2,10 м. Такім чынам, розьніца ўзроўняў у цэнтры і па краёх (глыбіня выбаркі касьцей пры ранейшай эксгумацыі) складае ў сярэднім 1 м.

Пасьля выбаркі грунту запаўненьня, які быў уважліва перабраны рукамі, пачалася зачыстка рэшткаў пласта пахаваньня шуфлікамі й шчоткамі. Павялічаныя памеры раскопу № 8 далі

магчымасьць больш наглядна назіраць размяшчэньне рэшткаў пласта пахаваных у магіле, яе арыентацыю, контуры пахаваньня, паніжэньне ў цэнтры, узвышэньні па краёх (мал. 19). Пасьля абмераў і фіксацыі рэшткі пласта пахаваных былі разабраны. Таўшчыня пласта нябожчыкаў у цэнтры складала ў сярэднім 0,20 м — 0,25 м. Пасьля зачысткі дна быў аголены мацерыковы грунт — жоўты з чырвонымі пражылкамі пясок у паўночнай частцы; у паўднёвым баку пахаваньня — праслойка сіняватага пяску з галькай.

Пасьля заканчэньня дасьледаваньняў упоперак дна магільнай ямы была выкапана траншэя шырынёй 0,6 м і глыбінёй 0,7 м. У яе былі складзены і засыпаны косьці, чарапы, абутак — рэшткі, не забраныя на экспэртызу.

III

Пры зачыстцы рэшткаў пласта пахаваных у розных частках магілы былі выяўленыя рэчы індывідуальнага карыстаньня, фрагмэнты адзеньня, абутак. Прадметы пасля зачысткі пакінутыя на месцах, зафіксаваныя й нанесеныя на плян (мал. 19). Толькі размяшчэньне наганных гільзаў дадзена ў праекцыі (г. зн. спраектавана на плян з усяго запаўненьня магільнай ямы). На паверхні пласта пахаваных знойдзеныя два эмаляваныя кубачкі (ёмістасьцю прыблізна 0,4 і 0,2 літра). На донцах кубкаў эмблема — чайнік. На адным — маркіроўка “9 с/м”, на другім надпіс “Warszawa”. У паўночным канцы пахаваньня выяўлена мэталёвая эмаляваная місачка, звонку пакрытая яркай сіняй эмаллю. На донцы такая ж эмблема — чайнік і надпіс: “20 см” (фота 16—17).

У пласьце знойдзена больш за два дзясяткі гузікаў ад мужчынскага й жаночага адзеньня, вопраткі, кашуляў, бялізны. Выяўлены два мужчынскія грабенчыкі і адзін скураны футарал ад грабенчыка. Пры разборцы пласта пахаваных знойдзены чатыры кашалькі, у некаторых ёсьць манэты (кашалькі на месцы не адкрывалі, каб не пашкодзіць яны перададзены экспэртам-крывіналістам).

Выяўлена некалькі фрагмэнтаў скуранага верхняга адзеньня. У паўночна-ўсходнім куце пахаваньня знойдзена скураная куртка, падобная ці то на паўпаліто, ці то на доўгі

пінжак. Адзежа адносна добра захавалася. Крыміналістамі забраная на экспэртызу бакавая кішэнь ад гэтай вопраткі.

Як і ў астатніх магілах, у пахаваньні № 8 знойдзена шмат скуранага й гумовага абутку (боты, чаравікі, туфлі, галёшы). Ёсць некалькі экзэмпляраў жаночага абутку (гумовік на туфлі ды інш.). Маркіроўка на галёшах пераважна лацінскімі літарамі: “Rygawar”, “Rekord” і інш.; тут жа надпісы: “Poland”, “Made in Poland”. Побач з гэтымі галёшамі ёсць экзэмпляры з маркіроўкай фабрыкі “Красный треугольник” і датай “1939”. Побач з ботамі й чаравікамі знойдзены экзэмпляр скуранага лапця (так званыя “пасталы”, пашыраныя да вайны сярод бяднейшых сялян у Заходняй Беларусі).

Косьці ў рэштках гэтага пахаваньня перамяшаныя, пласт нябожчыкаў шчыльны (фота 15). Чарапы разьмешчаныя, як і ў іншых раскопах, пераважна па краёх пласта магільнай ямы і на больш высокім узроўні. Такая сытуацыя з разьмяшчэньнем чарапоў склалася ў выніку неахайнай выбаркі касьцей пры першай эксгумацыі. У сківіцах некаторых чарапоў выяўленыя каронкі з жоўтага мэталу і адзін зубны пратэз. Пасьля падлікаў у рэштках пахавальнага пласта выяўленыя 52 нябожчыкі па сьцегнавых касьцях і 50 чарапоў (фота 23). Несупадзеньне касьцей — вынік даўняй эксгумацыі. Аналіз цэлых, найлепш захаваных чарапоў дазволіў мэдыкам зрабіць папярэдняе заключэньне аб прыналежнасьці 7 зь іх да жаночага полу (фота 24). Большасьць чарапоў захавалася кепска, некаторыя здэфармаваныя пад ціскам пласта. У чарапах скразныя адтуліны ад куляў пераважна ў патылічнай частцы.

IV. Высновы

Археалягічны аналіз раскопак пахаваньня № 8, страгтыграфіі, пласта пахаваных, характару, разьмяшчэньня і намэнклятуры знаходак дазваляе зрабіць наступныя высновы:

- пахаванья памерлі гвалтоўнай сьмерцю ад стрэлаў у галаву;
- наяўнасьць, як і ў іншых раскапаных магілах, вялікай колькасьці наганных гільзаў, супадзеньне дыямэтру гільзаў з адтулінамі на чарапах дазваляе меркаваць, што пахаванья былі застрэлены з савецкага рэвальвэра сістэмы “Наган”;
- пахаваньне ўзьнікла не раней за 1939 год (дата на галёшы);

- мяркуючы па рэштках адзеньня, па абутку й прадметах індывідуальнага карыстаньня, пахаваныя — выхадцы зь вярнутых абшараў Заходняй Беларусі;
- сацыяльны ўзровень большасці пахаваных быў невысокі (адсутнасць сярод знаходак прадметаў туалету, сьціплы посуд, адсутнасць акулераў, даволі прасты абутак, сярод якога пасталы й галёшы);
- сярод забітых былі жанчыны;
- пахаваньне раней раскопвалася, косьці нябожчыкаў выбраныя да глыбіні 2,10 м у цэнтры магілы;
- эксгумацыя была праведзена неахайна. Тыя, хто непасрэдна рабіў даўнюю эксгумацыю (раскопкі й выбарку касьцей), ня быў асабіста зацікаўлены ў рабоце.

Археалгічнае дасьледаваньне пахаваньня № 8 праведзена археолягам З. Пазьняком.

ПОШУКІ НЕЭКСУМАВАНЫХ ПАХАВАНЬНЯЎ

Пошукі некранутых магілаў зыходзілі з адвольнага дапушчэньня пра іх існаваньне. Была сумнеўная верагоднасьць, што пры ранейшай эксгумацыі некаторыя пахаваньні маглі застацца некранутыя. Расшуканьне такіх верагодных магілаў — занятак практычна беспэрспэктывы, паколькі няма аніякіх прыкметаў, якія б пазначалі іх на паверхні. Тым ня менш была дасьледавана лагчына ў паўночна-ўсходняй зоне Курапатаў, разьмешчаная за 33 м ад дарогі Калодзішчы — Заслаўе. Пошукі ў гэтым месцы грунтаваліся на зьвестках жыхара вёскі Цна-Ёдкава Карповіча М. В. (69 гадоў), які паведаміў, што ў 1937 г. бачыў на гэтай тэрыторыі агульнае пахаваньне расстраляных (яшчэ не засыпаную, напоўненую трупамі магілу). Дакладнага знаходжаньня магілы М. В. Карповіч ня памятае.

Мясьціна, паказаная М. В. Карповічам, была перакапаная (фота 26) уручную перакрыжаванымі траншэямі 1 x 20 м і 1 x 15 м (мал. 1) на глыбіню ад 0,30 да 1,50 м. Характар грунту й стратыграфія верхняга пласта (суцэльныя лясны чарназём, характэрны для паніжанай мясьціны), адсутнасць нават

мінімальнах сьлядоў перакопаў — усё сьведчыць, што пахаваньне тут не рабілася. Тым ня менш ва ўсіх чатырох сэктарах перакрываючай траншэямі зоны (мал. 1) былі зробленыя дадатковыя пракопкі на глыбіню ад 1,80 м да 2,00 м і даўжынёй 3 — 4 м. На поўнач ад лясной сьцяжынкі, што агінае лагчыну з паўночнага боку, былі пракапаныя ручным спосабам яшчэ дзьве траншэі 1 x 4 м, глыбінёй ад 0,7 да 1,5 м. Аднак пахаваньня выявіць не ўдалося.

Верагодна, М. В. Карповіч праз 51 год пасья падзеяў не зарыентаваўся ў новай сытуацыі на мясцовасьці. (На гэтым месцы ўжо вырас новы лес, падвышана і расшырана былая гравійная дарога Калодзішчы—Заслаўе ды інш.).

ЗАКЛЮЧЭНЬНЕ

Падсумоўка зьвестак, здабытых у час археалягічнага дасьледаваньня й эксгумацыі пахаваньняў ва ўрочышчы Курапаты, дазваляе высветліць агульныя факты й заканамернасьці:

- пахаваньні ўзьніклі ў другой палавіне 1930-х гадоў. Канкрэтна — не раней за 1937 г. (магілы №№ 1 — 3), не раней за 1939 г. (магіла № 8). Мяркуючы па знаходках, не раней за 1939 г. зьявіліся таксама пахаваньні №№ 5—6;
- удалося прасачыць дынаміку й храналёгію зьяўленьня пахаваньняў. Тэрыторыя расстрэлаў запаўнялася магіламі з усходу на захад. Магіла № 3, якая ўзьнікла не раней за 1937 г., зьяўляецца крайнім пахаваньнем з усходняга боку Курапатаў. За 90 м ад яе на захад размешчаныя магілы №№ 1 — 2, а таксама пахаваньне, раскапанае археолягамі (З. Пазыняк) 5 траўня 1988 г. Усе гэтыя пахаваньні датуюцца тым самым часам, што і пахаваньне № 3, вылучаюцца той жа намэнклятурай і характарам знаходак (усе савецкай вытворчасьці; даты на галёшах “1937”, “1938” — раскоп 5 траўня. Далей, за 75 м на паўночны захад, дасьледавана пахаваньне № 8 з рэчамі савецкай і польскай вытворчасьці, якое ўзьнікла не раней за 1939 г. (дата на галёшы), хутчэй за ўсё, пасья вяртаньня Заходняй Беларусі. Яшчэ далей, прыблізна за 150—170 м на захад ад пахаваньняў №№ 1 — 2,

у час пракопкі газавай траншэі (красавік 1988 г.) выяўленая магіла з датамі на абутку — “1939”. Тут акрамя галёшаў з маркіроўкай савецкіх фабрык выяўленыя два экзэмпляры абутку з надпісамі па-латыску: “Riga” “1939” (гумовы галёш) і “KVADRATS” “Riga” “41” (скураны туфель). На паўднёвы захад ад гэтага месца прыблізна за 50 і 70 м ад газавай траншэі разьмешчаны дасьледаваныя намі пахаваньні №№ 5 — 6, дзе большасьць абутку з маркіроўкай, як у магіле № 8.

Такім чынам, ва ўсходняй частцы тэрыторыі расстрэлаў разьмешчаны пахаваньні, што ўзьніклі не раней за 1937 г., у заходняй і паўднёва-заходняй частках — тыя, што зьявіліся не раней за 1939 г.;

- людзі ва ўсіх пахаваньнях былі забітыя стрэламі ў галаву (у асноўным у патыліцу) з савецкага рэвальвэра сыстэмы “Наган”;
- усе пахаваныя належалі да цывільнага насельніцтва;
- характар і намэнклятура знойдзеных рэчаў сьведчыць, што пахаваныя зьбіраліся ў далёкую дарогу і родны дом яны пакінулі незадоўга да сьмерці. Гэта наводзіць на думку, што людзі былі расстраляныя без суда, яны не адбывалі працяглага зьняволеньня;
- пахаваныя ў розных магілах характарызуюцца розным бытавым узроўнем, паходзяць з розных мясцін Беларусі (магчыма, ёсьць выхадцы з краін Прыбалтыкі);
- мяркуючы па абутку, рэштках адзеньня і прадметах індывідуальнага карыстаньня, большасьць пахаваных (акрамя магілы № 5) належалі да ніжэйшых дэмакратычных пластоў насельніцтва (рабочыя, сяляне, дробныя службоўцы, вясковая інтэлігенцыя);
- сярод расстраляных былі жанчыны;
- усе раскапаныя намі магілы, у якіх выяўлены рэшткі нябожчыкаў, раней паддаваліся эксгумацыі й выбарцы пласта пахаваных;
- ва ўсіх дасьледаваных пахаваньнях ранейшая эксгумацыя была праведзена неахайна; косьці выбраныя пераважна ў цэнтры да глыбіні 1,80 м — 2,10 м ад гарызанталі дзённай паверхні. Тымчасам сапраўдная глыбіня магільных ямаў ад 2,00 да 2,75 м. Таўшчыня пахавальнага пласта, пакінутая ў магільных ямах, у цэнтры ад 0,20 да 0,70 м. Можна меркаваць,

што людзі, якія непасрэдна рабілі папярэдняю эксгумацыю (выбарку касцей), не былі зацікаўленыя ў сваёй працы;

- усе археалагічна даследаваныя намі пахаваньні, у якіх выяўлены сляды папярэдняй эксгумацыі, мелі западзіны глыбінёй ад 0,18 да 0,65 м ад лініі краёў магілы. Тымчасам усе існуючыя на сёння пахаваньні ў Курапатах (510 магіл) характарызуюцца аналягічнымі западзінамі. Адсюль вынікае, што западзіны на магілах утварыліся пасля папярэдняй эксгумацыі і недастатковай іх засыпкі малой колькасцю грунту (паколькі зь ямаў быў выбраны значны аб'ём пахавальнага пласта нябожчыкаў). Такім чынам, усе выяўленыя на сёння пахаваньні ў Курапатах паддаваліся раней раскопцы й эксгумацыі;
- раскапаньня намі пахаваньні памерам адносяцца да малых і сярэдніх. Колькасць нябожчыкаў, якая згодна з разьлікамі магла быць пахаваная ў такіх магілах, — ад 150 да 260 забітых у кожным пахаваньні. Калі ўзяць сярэдняю лічбу 200 нябожчыкаў у магіле і зрабіць простае памнажэньне на колькасць выяўленых сёння пахаваньняў, дык атрымаем 102000 чалавек. Аднак сапраўдная лічба пахаваных павінна быць у 2 — 2,5 разоў большай і дасягаць, пэўна, 220 — 250 тысяч. Па-першае, існуе шмат магіл, большых памерам за даследаваныя намі, а некаторыя пахаваньні ўяўляюць сабой яміны даўжынёй да 10 м па большым баку. У такіх магілах могуць быць пахаваныя тысячы забітых. Акрамя таго, каля сотні (калі ня больш) магільных западзін было засыпана і потым зьнівэлявана бульдозэрам у час пракладкі газатрасы й высечкі лесу вакол яе ў сакавіку — траўні 1988 г. Мноства магіл зьнікла, калі пракладалі кальцавую дарогу ў канцы 1950 — пач. 1960-х гг., і, магчыма, у 1940-х гг. у час высечак, траляваньня й падсадак лесу на гэтым месцы. Рэальная колькасць пахаваньняў у Курапатах магла сягаць да 900 магіл, а можа і больш, прычым аб памерах зьнішчаных і засыпаных пахаваньняў мы можам меркаваць толькі па велічыні існуючых цяпер магіл.

6-Д. Крыжовае ізсьце ў Курапаты

7-Д. Крыжовае ізсьце дасягнула Курапатаў. Мітынг перад усталяваньнем крыжоў. 2000 год.

8-Д. Крыжовая аляя зімой.

(Фота Ю. Бельскага)

9-Д. Усталвяньне вялікага памятнага крыжэа ў Курапатах 29 кастрычніка 1989 г.

10-Д. Крыжовае шэсьце на Дзяды ўступнае ў Куропаты.

Малюнки і схеми

да справаздачы

ліст 1а

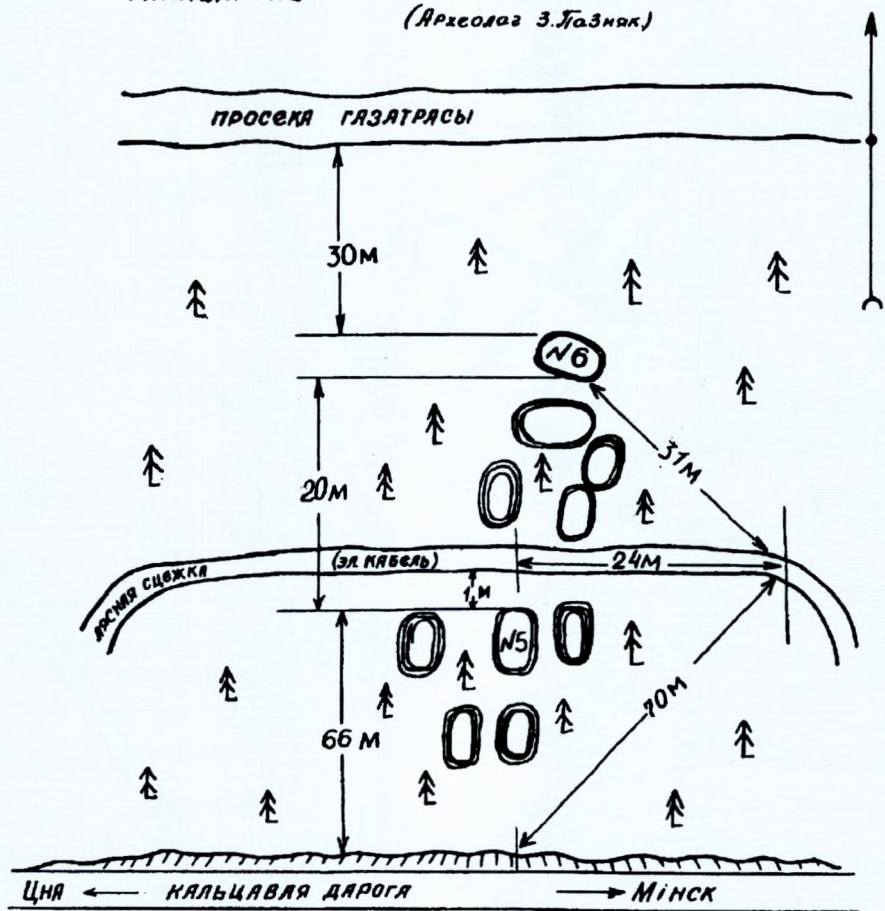
УМОЎНЫЯ АБЗНАЧАЭННІ

- — МЕРТВАЯ ГАЛАВА (ЧЭРАП)
- — АБУТАК
- — ЗУБНАЯ ШЧОТКА
- — ЗУБНАЯ ШЧОТКА Ч ФУТЛЯРЫ
- — КАШАЛЭК, ПІРТМАНЭ
- — КЧЛЯ
- — ГІЛЬЗА
- — АКУЛЯРЫ Ч ФУТЛЯРЫ
- — АКУЛЯРЫ
- — КУБАК
- — МІСЯ
- — РАСЧОСКА МУЖЧЫНСКАЯ
- — ЖАНОЧЫ ГРЭБЕІ
- — МЫЛЬНІЦА
- — ЗАПАЛКІ Ч МАРАБНУ
- — БУТЭЛЬКА
- — ВЫРАБ З МЕДЗІ (НАГРУДНЫ ЗНАК)
- — МАНЕТЫ
- — УСТАЎНАЯ СМІВІЦА
- — ФРАГМЕНТ ВЫРАБА З ЖАЛІЗА
- — ФУТЛЯР АД РАСЧОСКІ
- — МУНДШТУК
- — ГУЗІК
- — НАВЯЛКІ СКУРЫ АД АДЗЕЖЫ (ПАЛІТО І Т.Д.)
- x 210 — ГЛЫБІНА АД ДЗЕМНАЙ ПАВЕРХНІ 9 СМ
- — ДРЭВА
- — ЛЕС
- — КОНТУР (МЯХА) МАГІЛЬНАЙ ЯМЫ
- — КОНТУР РАСКОПА
- W3 W5 — ПАХАВАННІ
- — СЦЕЖКА
- — ТРАНШЭІ, ШУРФЫ
- — РОЎ
- — ПЯСОК, ЗАПАЎНЕННЕ ЯМЫ
- — НОСЦІ, ПЛАСТ ПАХАВАННЯ
- — ШЭРЯ ПЯСЛОЙНА ГРУНТА АРГАНІЧНАГА ПАХОДЖАННЯ (ГУМІСАВАНЫ ПЯСОК)
- — ДЗІРВЯН І ЛЯСНЫ ПЯДЗОЛ
- — ВУГЛІ, ПОЛЕЛ
- } — МАЦЕРЫНОВЫ ПЯСОК.
- }

Куряпаты-88. СІТУАЦЫЙНАЯ СХЕМА ПЛАНА
ПАХАВАННЯЎ N N 5-6.
 (Археолог З. Таўзьяк)

УМОЎНЫЯ АБЗНАЧЭННІ

- - пахаванні
- - лес
- - сцежка

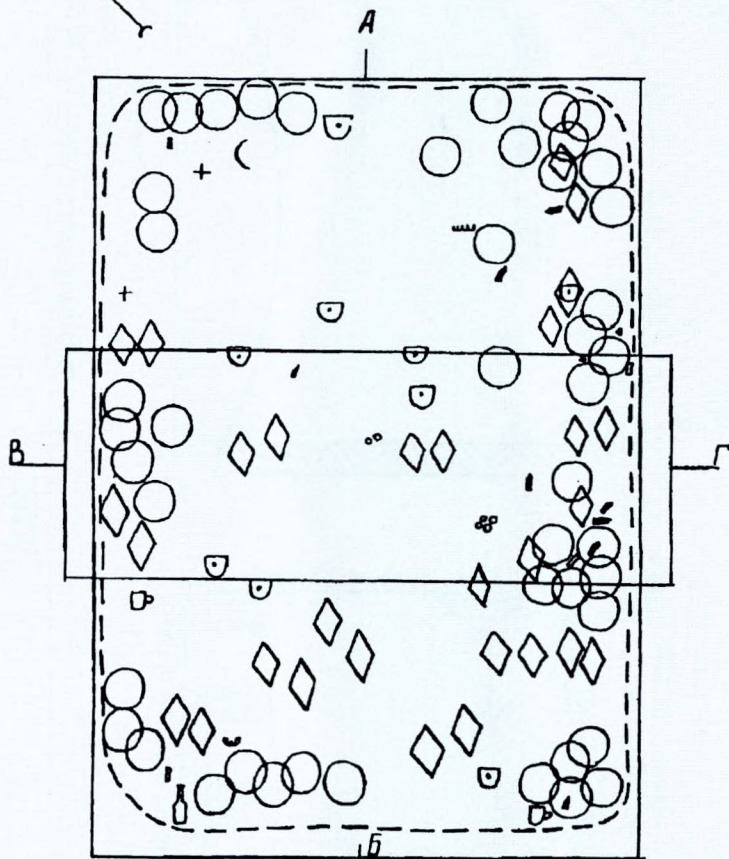

Куряпаты-88. Раскоп (пяхаванне) №1.

МАЛ. 3

Плян. М 1:20. (Археалагі М. Кривалюцьвіч, Я. Саў.)

УМОЎНЫЯ АБАЗНАЧЭННІ:

○	- ЧЭРАП	◇	- АБУТАК (НАНЕСВНЫ НЕ ЧУВЕСЯ)
♠	- БУТЭЛЬКА	☐	- КУБАК
■	- ГІЛЬЗЯ	☪	- СКІВІЦА УСТАЎНАЯ
◻	- КАШАЛЁК, ПАРТІМАНЭ. (- ФРАГМЕНТ ВЫРАБЧУ З ЖАЛЕЗА.)		
+	- ВЫРАБ З МЕДЗІ (НАГРУДНЫ ЗНАК?)		
▴	- КУЛЯ		
▬	- РАСЧОСКА МУЖЧ.		
⊗	- МАНЕТЫ		

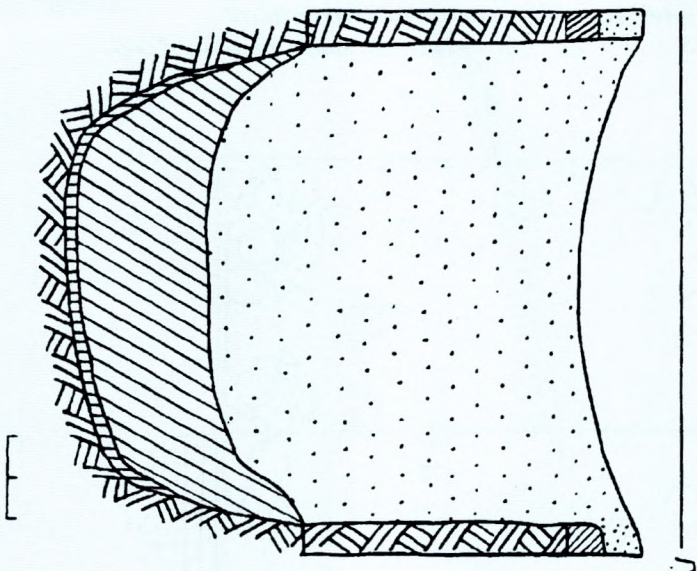
МАП 4

Курляты-88. Раскол (пихаванне) №1.

Планычны разрез. М 1:20.

(Археолог: М. Кривалячэцкі, ф. 709)

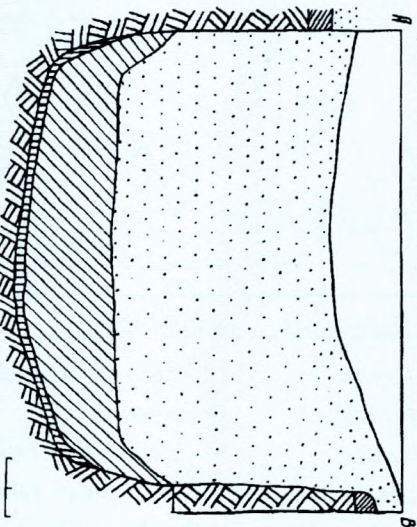
В.

Курляты-88. Раскол (пихаванне) №1. Дарэз.

М 1:20. (Археолог: М. Кривалячэцкі, ф. 709)

МАП 5

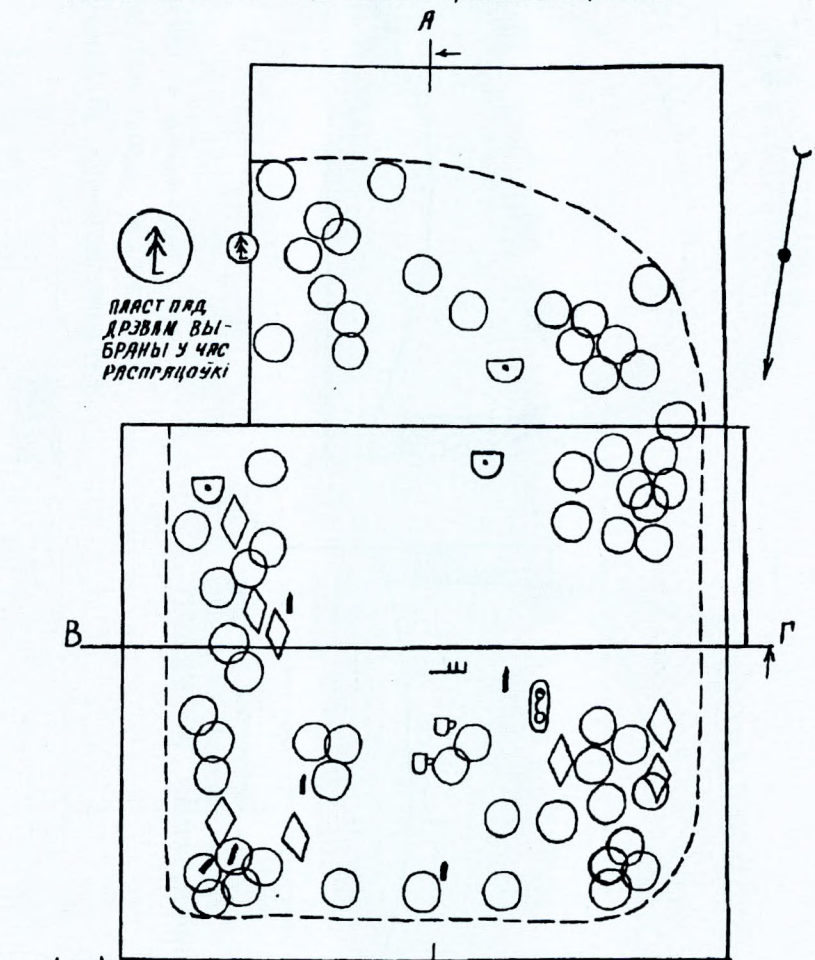
Умовыя дэманстрацыі:

- - цёмна-зялёны гашчэрны ірвасол
- - ірвасол
- - ірвасол жоўты
- - кошы, рэшткі пихавання
- - мясцоўка
- - ірвасол (паверхня і сцяна)

ЌУРАПАТЫ-88. РАСКОП (ПАХАВАННЕ) №2
 ПЛАН. М 1:20. (Археологі М.Кривальківіч, А.Тоў).

МАЛ. 6

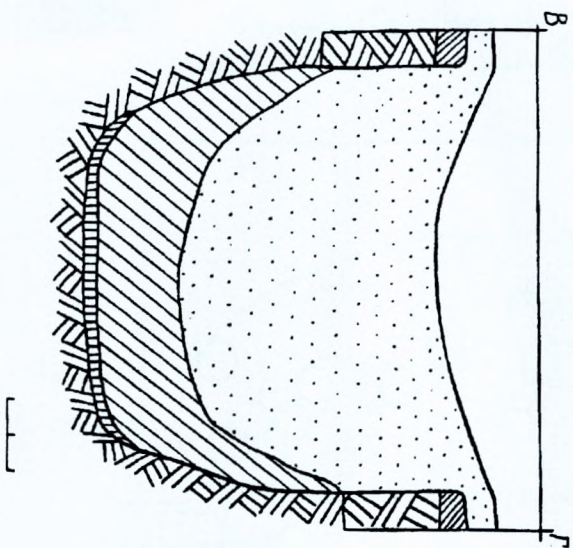
- — ЧЭРАП
- — КУЛЯ
- ◇ — ЛЬБУТАК (НАНЕСЕ-
НЫ НЕ УВЕСЬ)
- — ЗУБНАЯ ШЧОТКА
- ◐ — КАШАЛЕК, ПАРТМАНЭ
- ◉ — ЯЦЫЯРЫ І ФУГЛЯРЫ
- ◻ — КУБАК
- ⊕ — ДРЭВА
- — КОНТУР ПАХА-
ВАННЯ

МАЛ. 7

КУРАПАТЫ-88. РАСКОП (ТЯХАВЯННЕ) №2.

ПЛАНАРЭЧНЫ РАЗРЭС. М 1:20.

(Археологі: М. Рубедачыцкі, Ф. Лош)

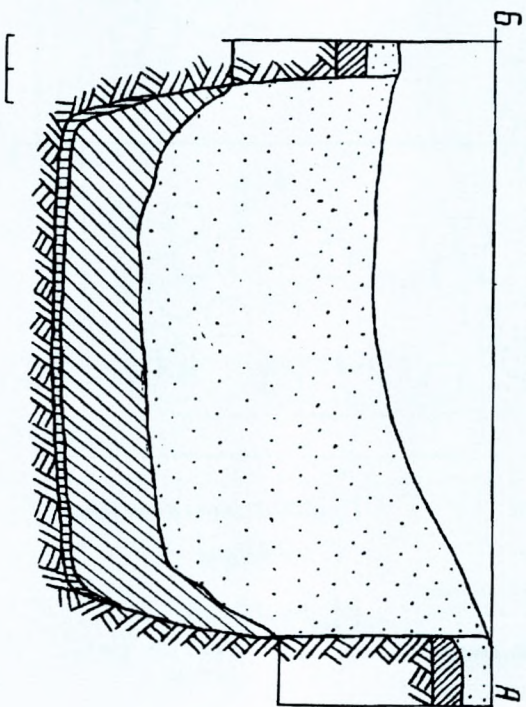

МАЛ. 8

КУРАПАТЫ-88. РАСКОП (ТЯХАВЯННЕ) №2.

РАЗРЭС НА ДВУХЫМІ М 1:20.

(Археологі: М. Рубедачыцкі, Ф. Лош)

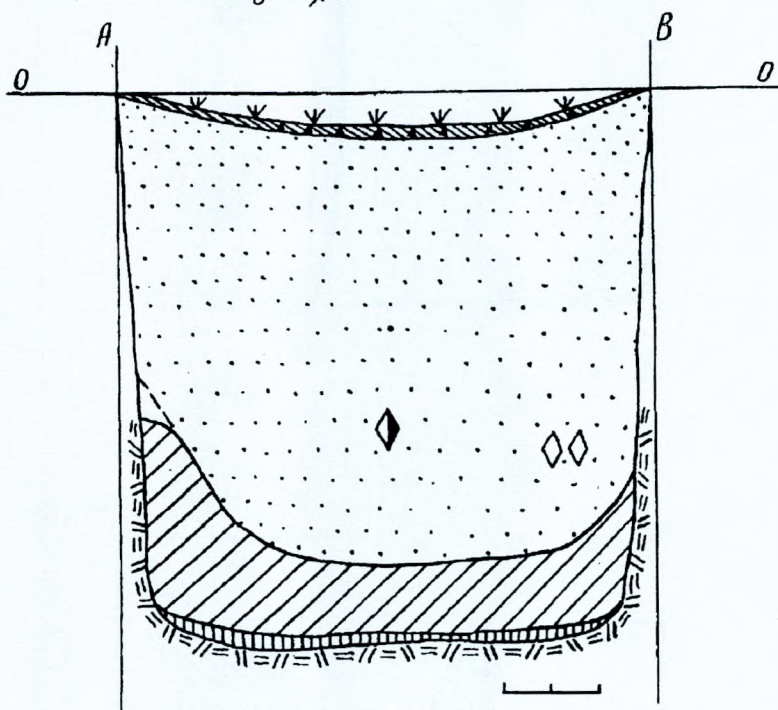

Куропаты-88. Раскоп (пахаванне) №3.

РАЗРЭЗ ПА ШЫРЫНІ. М 1:20

(Археолог З. Лазьяр).

УМОЎНЫЯ АБАЗНАЧЭННІ

◆ - АБУТАК, ЗНОЙДЗЕНЫ ў ЗАПАЎНЕННІ ЯМЫ

◇ - АБУТАК У ПРАЕКЦЫІ РАЗРЭЗУ

▫ (dots) - ПЯСОК, ЗАПАЎНЕННЕ ЯМЫ

▫ (diagonal hatching) - КОСЦІ, ПЛАСТ ПАХАВАННЯ

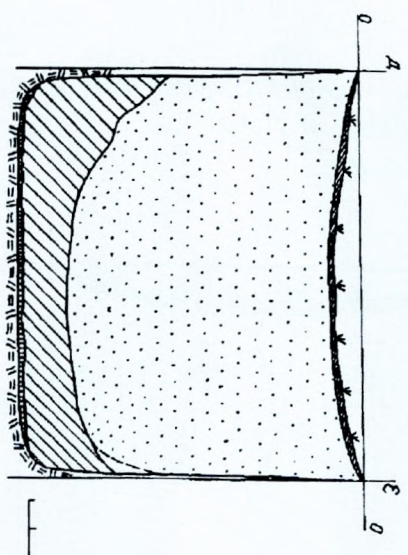
▫ (vertical hatching) - ШЭРАЯ ПЯСЛОЙКА АРГАНІЧНАГА ПАХОДЖ.

▫ (diagonal hatching) - ДЗІРВАН

▫ (triangles) - ВУГЛІ, ПОПЕЛ

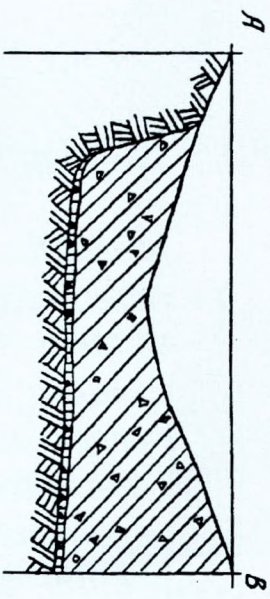
▫ (double line) - МАЦЯРЫК

НУДЛЯТЫ-88. РАСКОП(ПОХВАТЧЕ)И/3
 РАЗРЭЗ ПМ ДАЖЫНІ. М 1:20 (Акселав 3 Жэргас)

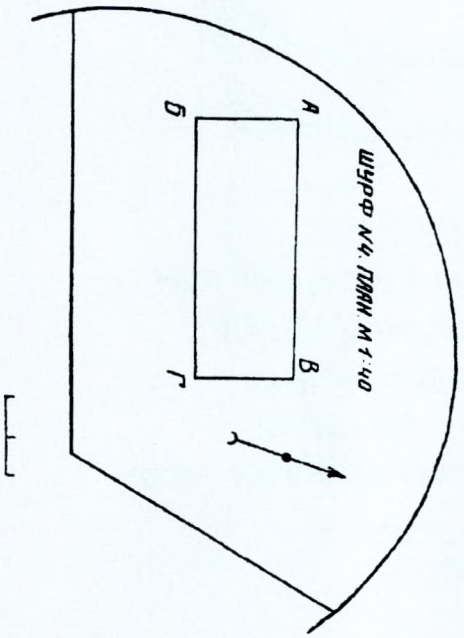
МАП. 11

ШУРФ N4. (ПРЭФІЛЬ А-Б). М 1:20
 (Акселав М. Крыўавадзёчы)

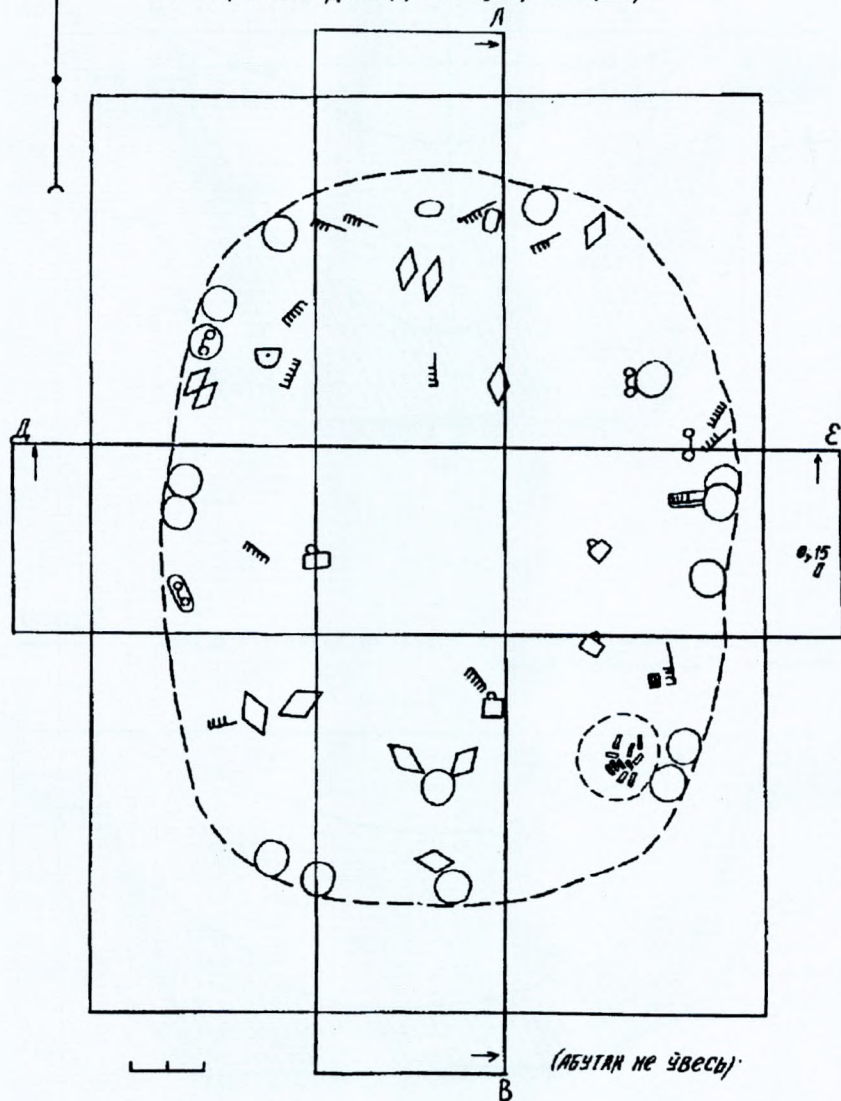
МАП. 12

ШУРФ N4. ПЛАН М 1:40

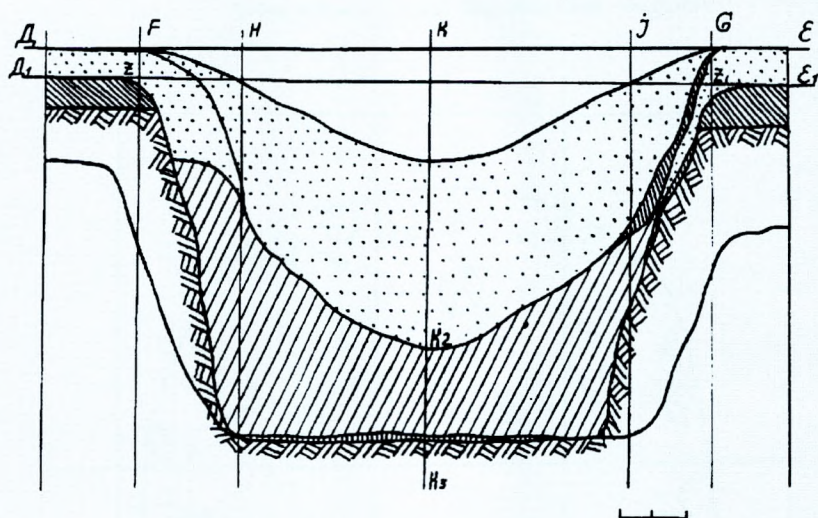

Куряпаты-80. Раскоп (пахаванне) №5.
 План м 1:20. Схема асноўнай сітуацыі
 і фіксацыі знаходак. (Археалаг М. Крывалюцькіч).

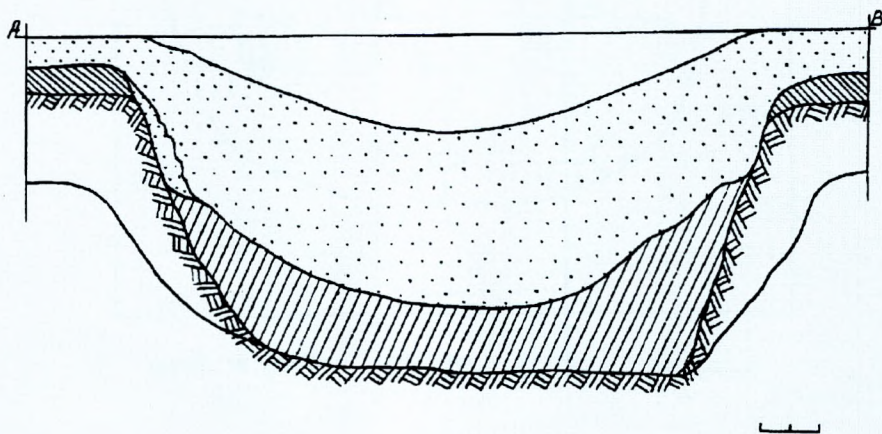
КУРАПАТЫ-88. РАСКОП (ПАХАВАННЕ) №5. ПАПЯРЭЧНЫ
 РАЗРЭЗ. (Д-Е). М 1:20 (Археалагі М. Кривалічовіч, З. Бадзья).

МАЛ 14

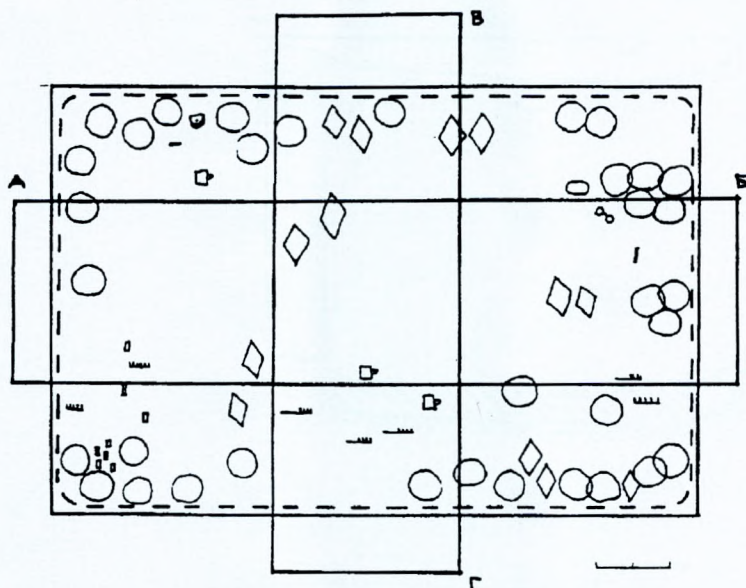

КУРАПАТЫ-88. РАСКОП (ПАХАВАННЕ) №5. РАЗРЭЗ ПА ДАЎЖЫНІ (А-В). М 1:20
 (Археалагі М. Кривалічовіч, З. Бадзья).

МАЛ 15

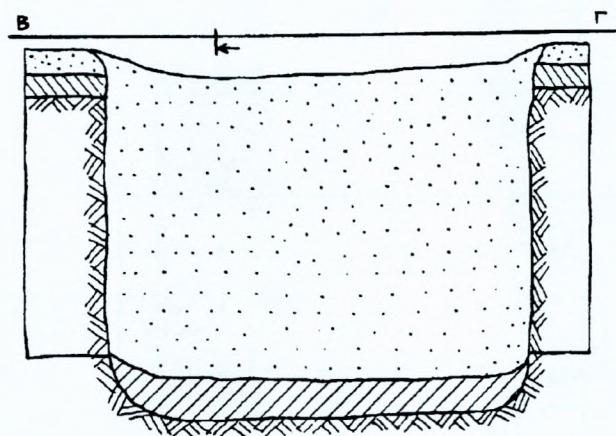

УМОЎНЫЯ АБАЗНАЧЭННІ:

○	- ЧЭРАП	—	- ЗУБНАЯ ШЧОТКА
◻	- ГІЛЬЗА	oo	- АКУЛЯРЫ
≡	- РАССОСКА	◻	- МЫЛЬНІЦА
◻	- КУБАК	—	- МУНДШТУК
◻	- КАШАЛЁК, ПАРТМАНЭ	◊	- АБУТАК (НЕ ўБЕСЬ)
		---	- МЕНЬШ НАГІЛЬНАЕ ЯМЫ

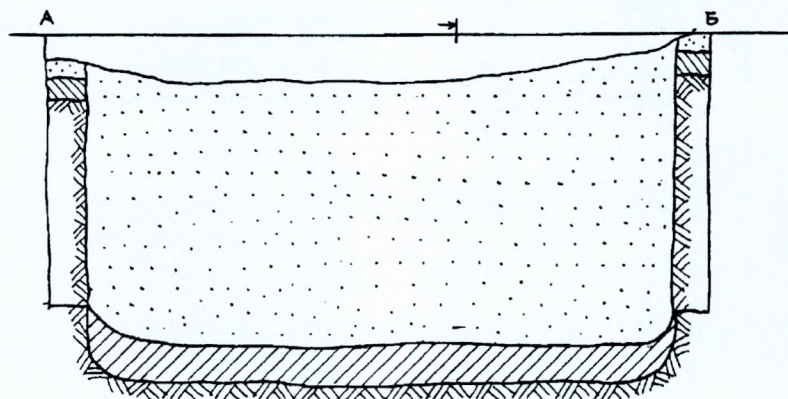
КУРАПАТЫ-88. РАСКОП (ПАХАВАННЕ) №6.
РАЗРЭЗ УПОПЕРАК (ВГ) М1:20
(АРХЕОЛАГ А. ЖУ)

МАЛ. 78

КУРАПАТЫ-88. РАСКОП (ПАХАВАННЕ) №6.
РАЗРЭЗ УЗДОУЖ (АБ) М1:20
(АРХЕОЛАГ А. ЖУ)

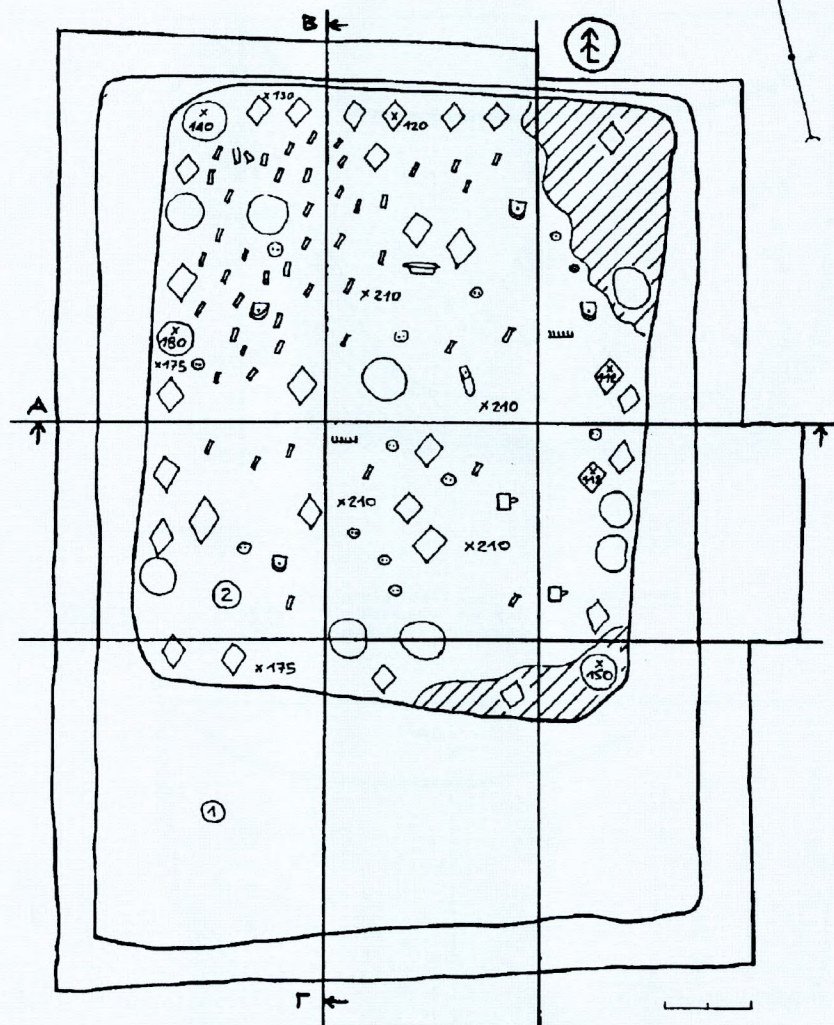
МАЛ. 79

КУРАПАТЫ - 88. РАСКОП (ПАХАВАННЕ) №8
 ПЛАН. ММ. 20
 (АРХЕОЛАГ З. ПАЗНЯК)

МАМ. 19

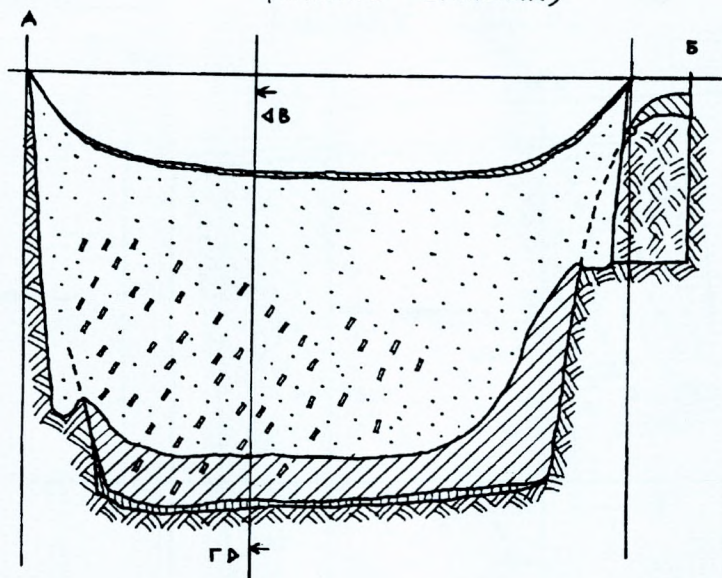
УМОЎНЫЯ АБАЗНАЧЭННІ:

- x210 - ГЛЫБІНЯ АД ДЗЕННАЙ ПАВЕРХНІ ў СМ
 ① - ДНО РАСКОПА
 ② - ПЛАСТ ПАХАВАННЯ І НІЗ МАГІЛЫ
 ——— - КОНТУР РАСКОПА

Курапаты -88.

РАСКОП (ПАХАВАННЕ) №8
РАЗРЭЗ ПА ШЫРЫМІ. М 1:20
(АРХЕОЛАГ З. ПАЗНЯК)

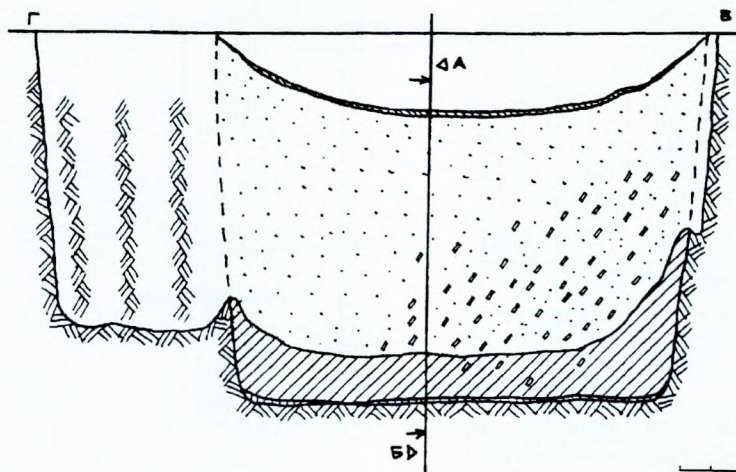
МАЛ.20

Курапаты-88

РАСКОП (ПАХАВАННЕ) №8
РАЗРЭЗ ПА ДАУМШЫНІ. М 1:20
(АРХЕОЛАГ З. ПАЗНЯК)

МАЛ.21

12-Д. Курпацкія крыжы, асьветленыя ўспышкай

ДВАЦЦАЦЬ ГАДОЎ ТАМУ, 3-ГА ЧЭРВЕНЯ 1988 ГОДА, БЕЛАРУСЬ ПРАЧНУЛАСЯ ІНШАЙ

Яна пакуль яшчэ абудзілася пад гімн СССР і БССР на «радыёкропцы», як і дзесяцігоддзі, кіравалася з Масквы раішэньнямі ЦК КПСС і яго Палітбюро, што педантычна цыкваліся ў ЦК КПБ, і зьнешне і ў Менску, і ў іншых гарадах, і ў вёсках ўсё заставалася на-ранейшаму, але з гэтага дня Беларусі было наканавана зьмяніцца.

У той дзень штотыднёвік «Літаратура і мастацтва», які рэдагаваў Анатоль Вяцінскі, надрукаваў артыкул Язона Пазьняка і Яўгена Шмыгалёва «Курапаты – дарога сьмерці». (Пісаў артыкул ад першага да апошняга слова Пазьняк, але ён палічыў тактоўным узяць у сааўтары калегу, зь якім праводзіў дасьледаваньне.) З дзвюх назваў гэтай мясцовасьці – агульнапрынятай «Брод» і малавядомай лакальнай «Курапаты» – Пазьняк выбраў апошняю, палічыўшы, што яна дае больш поўнае адлюстраваньне зьявы. Тое, як удалося надрукаваць артыкул, – асобная тэма, якая, бясспрэчна, павінна быць зафіксавана для гісторыі. Але сёньня – пра вынік.

У тры часы гарбачоўскай «перабудовы» пра рэпрэсіі ў афіцыйнай прэсе пісалася шмат. Чаму ж менавіта адкрыцьцё Курапатаў мела такі моцны эмацыйны і пазьней – палітычны эфэкт?

Тагачаснае камуністычнае кіраўніцтва БССР калі і не адмаўляла наяўнасьць рэпрэсіі, дык сцьвярджала, што гэта – «скажэньне ленынскай палітыкі». Абвергнуць факт расстрэлаў і катаваньняў ім было немагчыма, але лёгка стваралася ўражаньне, што ўсё гэта было не на беларускай зямлі, а недзе далёка – у Магадане, Сібіры, Казахстане ці на маскоўскай Лубянцы. Газэты пісалі пра трагічныя лёсы Бухарына, Рыкава, Каменева – прадстаўнікоў партыйнай эліты (ня менш вінаватых у прыходзе да ўлады бальшавікоў на чале з Леніным, чым сам Сталін).

Пазьняк сказаў упершыню, што забівалі васьм тут, побач, дзе ты ці твой знаёмы ў мінуюю су-

боту з кампаніяй смажылі шашлыкi. Пазьняк цытаваў расповяды жыхароў навакольных вёсак, і нешта жахлівае было ў тым спалучэньні будзённасьці і трагедыі, якая ажывала ў словах сьведкаў. Пазьняк даказаў, што знішчалі ня толькі вышэйшую намэнклятуру, ня толькі інтэлектуальную эліту (хаця, канешне, вынішчаць імкнуліся найперш эліту, ды і нацыянальна арыентаванае кіраўніцтва таксама), – забівалі тысячы простых сялян, тысячы звычайных рабочых.

Пазьняк даў прыблізную лічбу забітых у Курапатах – ня менш за 102 тысячы чалавек (у кожным пахаваньні ў сярэднім 200 нябожчыкаў). Але рэальная лічба, пісаў ён, большая, бо колькасць пахаваньняў магла дасягнуць 900 – значыць, колькасць забітых сягае за 200 тысяч. Гэта больш, чым колькасць жыхароў у сёньняшнім Палацку і Навапалацку разам узятых. (Прыкметна, што нават энцыкляпэдычны слоўнік «Беларусь», выданы ўжо пры Лукашэнку, падае лічбу 50 тысяч чалавек.)

Больш як 200 тысяч чалавек – гэта ўсё ж не «асобныя прадстаўнікі» народа і нават не «шырокае кола прадстаўнікоў». Гэта ўжо – сам народ.

І, нарэшце, ён сказаў, што знішчалі – менавіта беларускі народ. У апошніх радках артыкула прагучала слова «генацыд». Ужо пазьней даследчыкамі было даказана, што сярод тых, хто расстрэльваў, адзінкі паходзілі зь Беларусі – у канцы 30-х гадоў НКВД было сфармавана пераважна з выхадцаў з расейскіх вобласцяў.

Было ўпершыню сказана пра этанакіраванае знішчэньне нацыі – і нацыя ўспрыняла, адгукнулася яднаньнем, самаарганізацыяй. Мне ўжо даводзілася пісаць, што прыяд апошняга нацыянальнага Адраджэньня вызначаны дзвюма датамі – публікацыяй артыкула пра Курапаты 3-га чэрвеня 1988 года і «рэфэрэндумам» 14 мая 1995 г. аб лёсе (лёсе ў лукашэнкаўскай Беларусі, ка-

нешне, а ня ў вечнасці) Бел-Чырвона-Белага сцяга, «Пагоні» і Беларускай мовы.

Менавіта артыкул у ЛіМе даў штуршок да стварэння 19 кастрычніка 1988 года «Мартыра-лага Беларусі» і Аргкамітэта БНФ. Абапіраючыся на Народны Фронт і яго дэпутацкую групу ў Вярхоўным Савеце, Пазыняк здолеў ня толькі абвясціць ідэю беларускай Незалежнасці, але і рэалізаваць яе палітычна. 27 ліпеня 1990 года была прынята Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце, а 25 жніўня 1991 года ёй быў нададзены статус канстытуцыйнай сілы. Гэта быў рэальны палітычны вынік. Ён быў дасягнуты шмат якімі прагматычнымі, матэматычна выверанымі крокамі лідэра БНФ – і падтрымкай тысячаў актывістаў Народнага Фронта, прыхільнікаў дэмакратыі, якія выходзілі на плошчу перад Домам ураду. Але сымвалічна, што пачатак такога рэальнага палітычнага выніку бярэ пачынаньне ў духоўным – у вяртанні нацыі памяці пра Курапаты, дзе палеглі і тыя, хто абвясціў 25 сакавіка 1918 г. незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі, ды так і не пабачыў ідэю беларускай дзяржаўнасці рэалізаванай...

Ёсць яшчэ адзін аспект, у той час не заўважаны грамадствам, але, пэўна ж, дакладна пралічаны тымі, хто ўспрыняў артыкул як удар па сваіх „ідэалах“. Адкрыццё Курапатаў – гэта і знаходкі матэрыяльных доказаў для магчымага судовага працэсу над камунізмам. Выступы і рэзалюцыі XX і XXII партыйных зездаў з асуджэннем «культу асобы» могуць быць сьпісаня на палітычную барацьбу партыйных кланаў ці ўспрынятыя як ускосныя доказы. Прастрэленыя чарапы, косці, кулі ад наганаў – гэта ўжо непасрэдныя доказы. Магчыма, у гэтым і ёсць адна з галоўных прычын нянавісці, якую маюць да Пазыняка палітычныя спадкаемцы бальшавікоў.

Уступ да артыкула напісаў Васіль Быкаў, і пазьней, на Дзяды, Васіль Уладзімеравіч заўсёды прыходзіў на шэсьце ў Курапаты, якое ладзіў Беларускі Народны Фронт.

На тыя шэсьці збіраліся мы звычайна каля вядомага дома на пачатку галоўнага праспэкта сталіцы і ставілі шыльду: «Адсюль, з будынка НКВД, пачынаўся пакутны шлях у Курапаты. Вечная памяць ахвярам бальшавіцкага тэрору!»

Быкаў казаў кароткую прамову, выступалі Рыгор Барадунін, вязень ГУЛАГа Сяргей Грахоўскі, а потым рушылі па праспэктзе – да самых Курапатаў.

Шыльда ля былога НКВД назэўтра, канешне, зьнікала. У гэтым доме (пасля вайны ён разбудаваны ў квартал карпусоў) цяпер захоўваюцца ўсё яшчэ не расказаныя тысячы, дзясяткі тысяч спраў і забітых, і тых, хто забіваў.

Якія такія дзяржаўныя таямніцы ўтрымліваюць тыя паперы, што і праз семдзесят год яны маюць грыф «сакрэтна»? Якія таямніцы ахоўвае дзяржава? Мэтады вярбоўкі стукачоў, парадак афармленьня палітычных даносаў? Тэхналогію забойства двух чалавек адной куляй (гэтак часта рабілі ў Курапатах)? Спосабы пахаваньня трупаў у некалькі пластоў?

Гэта таму сакрэтна, таму важна, што – спатрэбіцца? І ці трэба разумець, што, калі КГБ перахоўвае таямніцы НКВД, то ён зьяўляецца спадкаемцам (духоўным і палітычным) гэтага самага НКВД?

Нядаўна новапрызначаны кіраўнік «ідэалагічнага ўпраўленьня» на пытаньне, чаму адкрыта «лінія Сталіна», адказаў, што існуюць людзі, для якіх з імем Сталіна зьвязаны іх маладья, лепшыя гады і перамогі падчас вайны. І што іх пачуцьці трэба паважаць. Уявіце, што ў сучаснай Нямецчыне архівы СС – засакрэчаныя (бо нельга выдаваць прафэсійныя таямніцы спецслужбаў). Што ёсць вуліцы Гітлера і Гімлера – бо, маўляў, жывуць яшчэ тыя, для каго вобраз фюрэра і ягоных папечнікаў атаясамліваецца зь іх маладосьцю, з энтузіязмам будаўніцтва першых аўтабанаў, з перамогамі на Заходнім і Усходнім франтах...

Паважаючы пачуцьці прыхільнікаў Сталіна, улада ні словам, ні справай не прыгадвае пра пачуцьці былых вязняў ГУЛАГа, родных і блізкіх тых, хто расстраляны ў Курапатах. Ужо пры Лукашэнку іх пазбавілі нешматлікіх ільгот (значна меншых за тыя, што ў ветэранаў НКВД-КДБ).

Пагаджуся з тымі (часткова), хто кажа, што нельга параўноўваць нацызм з камунізмам, СС з НКВД-КГБ. Нацызм праіснаваў толькі дванаццаць гадоў – камунізм больш як семдзесят, і колькасць ахвяраў камунізму значна перавышае коль-

касьць тых, хто загінуў ад рук фашыстаў. І ўсё ж справа ня толькі ў лічбах. Калі тады, на мяжы 1980–1990 гадоў, Пазьняк казаў пра неабходнасьць суда над камунізмам па тыпу Нюрнбэргскага, ён падкрэсьліваў, што гаворка найперш пра асуджэньне ідэалогіі, без чаго ісьці далей будзе немагчыма.

Але тыя, хто здэкаваўся з той ідэі, жадалі рухацца не наперад, а назад.

Дайшлі да «лініі Сталіна». Цяпер туды, а не ў Курапаты, возяць экскурсіі.

За дваццаць гадоў у Курапатах былі прэзыдэнты, лаўрэаты Нобелеўскай прэміі, замежныя дыпламаты – Лукашэнка ніводнага разу не прыехаў. Прыкметна і тое, што, знаходзячы і караючы аўтараў надпісу «Жыве Беларусь!», міліцыя і спэцслужбы ніколі не адшукалі тых, хто разьбіваў памятны знак прэзыдэнта ЗША Уільяма Клінтана, ламаў крыжы, апаганьваў магілы.

У пачатку 90-х гадоў адмысловая камісія павінна была прапанаваць праект мэмарыяла ў Курапатах. Ці то сутыкнуліся амбіцыі

скульптараў і архітэктараў, ці то адмыслова справа была заягнутая да моманту, калі рэпрэсіі зноў вярнуліся ў арэнал улады – але ідэя афіцыйнага мэмарыяла не ажыцьцявілася. Аднак часам мне падаецца, што ў гэтым ёсьць пэўны глыбокі сэнс. І ня толькі таму, што нават самы лепшы праект ня можа быць адэкватны маштабу нацыянальнай трагедыі. Добра разумеючы сутнасьць цяперашняй улады, простыя людзі прыходзяць і ўсталёўваюць тут крыжы. Кожную суботу актывісты Кансэрватыўна-Хрысьціянскай партыі – БНФ ладзяць тут талаку, ставяць крыжы, расчышчаюць зямлю ад сьмецьця.

Ствараецца сапраўды Народны Мэмарыял. І, канечне, памяць – не ў мармуры, а ў сэрцах.

29 траўня 2008 г.

Сяргей НАВУМЧЫК

Надрукавана: Народная Воля, – 2008, 29 траўня (№79-80)

13-Д. С. Навумчык. Дваццаць гадоў таму, 3 чэрвеня 1988 года, Беларусь працінула інішай.

ВАСІЛЬ БЫКАЎ: „ПРАЎДА ПРА КУРАПАТЫ ВЫЙШЛА З ПАДЗЯМЕЛЬЯ”

Улетку 1988 года ў газэце „Тіратура і мастацтва” з’явілася адна з самых значных публікацыяў беларускай гісторыі XX стагоддзя – артыкул Зянона Пазыняка і Яўгена Шмыгалёва „Курапаты – дарога сьмерці”. З таго моманту, ужо 13 гадоў, ідзе барацьба за Курапаты. З аднаго боку – нашчадкі тых, хто расстрэльваў, з другога – нашчадкі тых, каго расстрэльвалі. У публікацыі, якую можна зьмясцілі ў сваім выданні кіраўнікі рэдакцыі Мікола Гіль і Анастоль Вяцінскі, быў яшчэ адзін аўтар – Васіль Быкаў, які напісаў прадмову. Аўтарытэт і вядомасьць Быкава праломвалі сьцягну страху, баранілі аўтараў і газэту і адначасна надавалі публікацыі ўсясьветную значнасьць. Я пазваніў у Франкфурт-на-Майне і напісаў аўтара прадмовы ўздацца, што яго тады ўрэзіла больш за ўсё ў старонках рукапісу, якія перадаў яму Зянон Пазыняк. Гаворыць Васіль Быкаў:

Быкаў: – Канечне, уразіла ня тое, што ў той час – 30-я гады – адбываліся рэпрэсіі і вынішчэньне людзей, бо гэта было агульнавядома. Я якраз у той час на ўласную ініцыятыву займаўся рэабілітацыяй шмат якіх рэпрэсаваных пісьменьнікаў, дзеячоў культуры, меў справу зь Вярхоўным Саветам. Усё гэта было вядома. Не вядома было толькі тое – і гэта было адкрыцьцём Пазыняка і Шмыгалёва – што ў такіх маштабах рэпрэсіі, па сутнасьці – вынішчэньне, адбывалася ў ваколіцах Менску, што ўсё гэта пахавана зусім блізка, за кальцавой дарогай. Вось гэтага ніхто ня ведаў. І вась праз некалькі дзесяцігодзьзяў тое ўпершыню адкрылася, стала вядома для грамадзкасці.

Лукашук: – Васіль Уладзімеравіч, неўзабаве пасля публікацыі была створаная так званая дзяржаўная камісія ў справе Курапатаў, і ў яе складзе былі прадстаўнікі тагачаснага кіраўніцтва Беларусі, у першую чаргу, партыйнага кіраўніцтва Беларусі, але таксама і ўрадавага.

Былі ў яе складзе і Вы. Скажэце, як прадстаўнікі тагачаснай намэнклятуры ўспрымалі сваю працу ў камісіі?”

Быкаў: – Старшынёй камісіі, наколькі я памятаю, была спадарыня Мазанік. Яна тады была віцэ-старшынёй ураду. Адносіны былі ўвогуле насыярожаныя, бо ўсё ж розныя людзі і па-рознаму да гэтага адносіліся. Я памятаю, што ў гэтую камісію ўваходзілі і Генпракурор Тарнаўскі, і таксама старшыня КГБ. Памятаю, аднойчы мы засядалі нават у памяшканьні КГБ, у кабінэце менавіта старшыні КГБ, які нам даказаў, што дакумэнтаў ніякіх няма, усё знішчана, і таму нічога, што прасьвятліла б тых факты, знайсці немагчыма. Тым ня менш, большасьць камісіі тады прыняла рашэньне пачаць раскопкі, якія і былі распачатыя пад кіраўніцтвам археолага (як тады гаварылі) Зянона Пазыняка.

Лукашук: – Васіль Уладзімеравіч, неўзабаве пасля таго, як праўда пра Курапаты была пашьверджаная, была створаная камісія ў справе ўвекавечваньня памяці ахвяраў рэпрэсіяў, і Вы таксама бралі ўдзел у працы той камісіі. Маё пытаньне такое: чаму не ўдалося паставіць помнік у Курапатах?”

Быкаў: – Вельмі проста. Па-першае, мяняўся час. Пасля першага вялікага спалоху камуністы апамяталіся і зразумелі, што яны ня толькі могуць захавацца, але і ўзяць рэванш. Спраўды тады была створаная камісія пераважна зь дзеячоў мастацтва. Яе ўзначальваў мастак Васіль Шаранговіч. У якасьці прапановы было прадстаўлена ці не 15 праектаў помніка, якія разглядаліся, абмяркоўваліся. Яны былі розныя па мастацкіх якасьцях, але нешта там адабраць можна было. Аднак жа я вельмі хутка зразумеў, што гэты помнік з удзелам прынамсі гэтай камісіі пастаўлены ня будзе. Таму што сама камісія, і асабліва яе старшыня – хоць ён аб гэтым не гаварыў – адчулі на сабе прэсінг

партыйнага кіраўніцтва, якое сабатавала гэтае ўвекавечаньне. Для гэтага выкарыстоўваліся розныя сродкі. Найперш сьцьвярджалася, што мастацкія якасьці праектаў недасканалыя, што трэба ўдасканаліваць, перарабляць, трэба, маўляў, адкаласьці на наступны раз, прычым гэтыя адкладанні рабіліся ўсё больш доўгімі. І ўрэшце ўсё і пайшло, як вада ў пясок.

Лукашук: – Апроч камісіяў, пра якія расказвае Васіль Быкаў, існавала яшчэ адна – камісія Вярхоўнага Савету, куды таксама быў абраны і я, як прадстаўнік „Мартыралёгу Беларусі“. У асноўным мы займаліся справамі рэабілітацыі, кампэнсацыяў, ініцыявалі перагляд справаў. Але аднойчы зайшла гаворка пра Курапаты. Напярэдадні я быў у Курапацкім лесе і бачыў сьвежыя кастрышчы, пустыя бутэлькі, бляшанкі і выступіў з прапановай як найхутчэй паставіць агароджу вакол Курапатаў, як гэта звычайна робіцца на вясковых могілках. Ніхто ня быў супраць, пачалі абмяркоўваць дэталі, вырашылі даручыць гэтую справу Васілю Шаранговічу, які таксама быў у той камісіі Вярхоўнага Савету. Тады ён выступіў і сказаў, што спатрэбіцца недзе паўгода – як мінімум месяцы тры, каб распрацаваць праект агароджы. Для мяне гэта быў сапраўдны шок – тры месяцы на тое, што любы вясковы дзядзька зробіць за паўдня!.. Тыя тры месяцы цягнуцца ўжо дзясятка гадоў. Як сёньня Васілю Быкаву бачыцца адказ на пытаньне – хто вінаваты ў тым, што сёньня робіцца з Курапатамі?

Быкаў: – Найперш, канечне, вінаватая ўлада. Таму што ўлада па сутнасьці сваёй была камуністычная з самага пачатку адкрыцьця Курапатаў і працягвае цяпер быць – яна ня можа пайсьці на прызнаньне злачынстваў камуністычнай улады ў 30-я гады. І гэта нягледзячы на тое, што прадстаўнікі той улады, якія былі ў камісіі афіцыйна, пацьвердзілі факт гэтага камуністычнага ўдзелу ў вынішчэньні людзей. Вядома, напрыклад, што Генэральны пракурор Беларусі Тарнаўскі са сьледчымі выдаў у Маскве кніжку пра Курапаты, дзе вельмі дакладна, выкарыстоўваючы вялізны фактычны матэрыял, у тым ліку і вынікі раскопак, і сьведчаньні сьведкаў (нават тых сьведкаў, якія ўдзельнічалі ў расстрэлах – былі і такія!)... гэта ўсё там прыводзілася,

– паказаў праўду пра Курапаты. Ну і пасьяла ўлады зрабілі выгляд, што нічога гэтага няма, пачалі аспрэчваць сам факт адкрыцьця гэтага злачынства. Тады стала зразумела, што яны ня хочуць прызнаць, прынамсі ўзяць на сябе адказнасьць, бо прыйшлося б адказаць, калі не пэрсанальна, дык Камуністычнай партыі, якая тады кіравала, а таксама ворганам дзяржаўнай бясьпекі – яны адчувалі адказнасьць за свой удзел у гэтым генацыдзе. Таму яны не магі пагадзіцца, каб прызнаць гэта ўсё. Я ведаю, што тады некаторыя зь сяброў гэтай камісіі выйшлі афіцыйна са складу камісіі, надрукавалі свае асобныя меркаваньні, як напрыклад „геранія“ беларускага народу Осіпава, якая першая пачала так бы мовіць гуляць у інтарсах ворганаў бясьпекі 30-х гадоў і цяперашніх. Ну і некаторыя іншыя... І вось пачалі ствараць новыя камісіі, ініцыяваць новыя раскопкі... Гэта было зроблена для таго, каб праўду пра Курапаты схаваць назавсёды. Ну а цяпер, як бачым, яе канчаткова закопваюць пад асфальт.

Лукашук: – Васіль Уладзімеравіч, хіба нас ня можа здзівіць пазыцыя беларускіх уладаў – ні мінулых, камуністычных, ні цяперашніх іх спадкаемцаў... Але вось пазыцыя грамадзкасьці – ці ёсьць падставы для папракаў на адрас беларускай грамадзкасьці?

Быкаў: – Ну, грамадзкасьць можна папракаць, канечне. Але гэтыя папрокі, як заўсёды, будуць павісаць у ваветры. Бо што такое грамадзкасьць? Гэта нешта вельмі няпэўнае... Апроч таго, тут справа яшчэ ў адным моманце, а менавіта ў справе адносінаў грамадзкасьці да Беларускага Народнага Фронту і, у прыватнасьці, да яго лідэра Яянона Пазыняка. Паколькі менавіта ён быў ініцыятарам адкрыцьця Курапатаў, то яго праціўнікі і палітычныя апанэнты не магі пагадзіцца на яго авангардную ролю ў гэтай справе. Магчыма, яны хацелі самі ўдзельнічаць у гэтым, або наадварот замаўчаць. Вось яшчэ і гэта далучылася да высвятленьня гэтай праўды.

Лукашук: – Што можа азначаць для беларускай нацыі страга Курапатаў?

Быкаў: – У маральным сэнсе страты ня будзе. Таму што незалежна ад таго, ці будзе ў Курапатах пампэзны ці шыкоўны мэмарыял, ці яны будуць закатаныя пад асфальт, усё-ткі праўда ўжо выйш-

ля з падзямельля, яна жыве і ў гісторыі Беларусі яна ўжо прапісаная навек. Ну але было б вельмі добра, каб гэтая праўда знайшла нейкае матэрыяльнае ўвасабленьне, каб людзі бачылі нейкі знак, сымвал таго, што там адбывалася ў 30-я гады, і задавалі сабе пытаньне – хто вінаваты? Але, відаць, гэтага ня будзе, і ў тым страта для грамадства. Але для гісторыі Беларусі яны знойдзеныя і ўпісаныя ў яе, я думаю, навек.

Кожны сам стварае сабе помнік – будаўніцтва дарогі праз Курапаты стане помнікам і ўладам Беларусі на мяжы стагодзьдзяў. Чым лепшую дарогу яны пабудуюць, тым даўжэй яна будзе нагадваць пра вечную спрэчку ахвяраў і катаў.

*(Інтэрв'ю Аляксандра Лукашукі, Радыё Свабода
16 кастрычніка 2001 г.)*

14-Д. А. Лукашук. Васіль Быкаў: „Праўда пра Курапаты выйшла з падзямельля”.

15-Д. Мітынг-рэквіем у Курапатах 29 кастрычніка 1988 года.

16-Д. Дзяды ў Курапатах. 1993 год. Выступае Зянон Пазьняк.

17-Д. Дзяды ў Курапатах. 2006 год.

18-Д. Дзяды ў Курапатах. 2003 год. Выступае Сяргей Паткоў.

19-Д. Дзяды ў Лошыцы. 2010 год.

20-Д. Юры Беленькі прамаўляе на мітынгу ў Курапатах.

21-Д. Дзяды ў Курапатах. 2006 год. Прамаўляе Валеры Буйвал.

22-Д. Восеньскія Дзяды ў Курапатах.

23-Д. Талака КХП – БНФ ў Курапатах (ачыстка ад хмызняку).

(Фото Андрія Алехновича)

24-Д. Україна Курпаті:

Адкрыты ліст

Каля урочышча Курапаты, якому ў адпаведнасці з Законам “Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны”, як месцу згубы ахвяр палітычных рэпрэсій, нададзены статус гісторыка-культурнай каштоўнасці першай катэгорыі, распачата рэканструкцыя Мінскай кальцавой дарогі. Вядуцца праектныя работы па варыянце пашырэння існуючай дарогі, пракладзенай праз урочышча Курапаты.

Усяму свету вядома, што ў Курапатах камуністычнымі ўладамі ў 1930-х, 1940-х гадах растраленыя і закапаныя сотні тысячаў бязвінных людзей. Савецка-камуністычны рэжым хаваў свае злачынствы, так было і з урочышчам Курапаты. Дарога праз Курапаты ёсць злачынства, здзейсненае савецкімі ўладамі. Сёння пашыраць дарогу праз урочышча Курапаты, будаваць на касцях бязвінных ахвяраў, гэта значыць пашыраць злачынства.

Недапушчальна абгрунтоўваць мэтазгоднасць пракладкі кальцавой дарогі праз Курапаты эканамічнымі інтарэсамі, а фактычна пераступаць праз жыцці, душы і памяць людзей.

У сувязі з рэканструкцыяй кальцавой дарогі, нельга паўтараць злачынствы якія былі ўчыненыя пры яе будаўніцтве. Новая дарога павінна прайсці ў абыход урочышча Курапаты.

Мы зробім усё магчымае, каб данесці да беларускага грамадства і сусветнай супольнасці новае запланаванае ўладамі злачынства супраць беларускага народу і будзем супроцьстаяць яго здзяйсненню.

Адказ просім надрукаваць ў афіцыйнай прэсе і выслать на адрас: 220114, Мінск, пр.Скарыны, 133-147.

7.08.2001

Управа Сойму
Кансерватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ

Управа Сойму Кансерватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ 7.08.2001 г. звярталася да Вас з адкрытым лістом з патрабаваннем улічыць грамадскую думку і рэканструкцыю Мінскай кальцавой дарогі правесці па праекту ў абыход урочышча Курапаты.

Нагадваем, што ўрочышчу Курапаты ў адпаведнасці з Законам “Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны”, як месцу згубы ахвяр палітычных рэпрэсій, нададзены статус гісторыка-культурнай каштоўнасці першай катэгорыі.

Усяму свету вядома, што ў Курапатах камуністычнымі ўладамі ў 1930-х, 1940-х гадах растраленыя і закапаныя сотні тысячаў бязвінных людзей. Савецка-камуністычны рэжым хаваў свае злачынствы, так было і з урочышчам Курапаты. Дарога праз Курапаты ёсць злачынства, здзейсненае савецкімі ўладамі. Сёння пашыраць дарогу праз урочышча Курапаты, будаваць на касцях бязвінных ахвяраў, гэта значыць пашыраць злачынства.

Недапушчальна абгрунтоўваць мэтазгоднасць пракладкі кальцавой дарогі праз Курапаты эканамічнымі інтарэсамі, а фактычна пераступаць праз жыцці, душы і памяць людзей.

Сёння паскоранымі тэмпамі пачаліся дарожныя работы праз Курапаты. Бульдозеры рыюць зямлю, дзе нкаведзістамі закапаныя бязвінныя ахвяры.

Каб спыніць злачынства, абараніць святое для беларусаў месца, жыхары Мінска ідуць у Курапаты, ставяць крыжы, развешваюць на дрэвах іконы. Ствараецца канфлікт паміж жыхарамі Мінска і дарожнымі рабочымі, якія дзейнічаюць па загаду начальства. Так 22 верасня 2001 г. адзін з рабочых (было відаць, што ён быў пад уздзеяннем алкаголю) на бульдозеры пачаў адмыслова наязжаць на жанчын, якія развешвалі іконы на дрэвах. Трагедыі ня здарылася дзякуючы таму, што жанчынам удалося ўварнуцца і схвацаць за дрэвы.

Паўторна патрабуем спыніць злачынную працу ва ўрочышчы Курапаты, а будаўніцтва новай кальцавой дарогі весці па праекту ў абыход урочышча.

Адказ просім накіраваць па адрасе: 220114, Мінск, пр. Ф.Скарыны, 133-147.

25.09.2001

Управа Сойму

Кансерватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ

Выконваючы абавязкі старшыні

Кансерватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ

Юры Беленькі

Яшчэ раз звяртаемся з нагоды будаўніцтва Мінскай кальцавой дарогі і патрабуем не весці работы па яе пашырэнні праз урочышча Курапаты. Ёсць розныя варыянты пракладкі дарогі ў абход Курапатаў. Эканамічныя выкладкі не могуць быць апраўданнем пракладкі шырокай дарогі праз адзіны ў Беларусі помнік ахвярам расейска-камуністычнага тэрору 1937-1941 г.г.

Па вашаму загаду ўчыняецца акт вандалізму, нішчыцца зялёная ахоўная зона мікрараёну Зялёны Луг – 7. Людзі ўвекавечылі памяць ахвяраў, усталяваўшы ў Курапатах хрысціянскія крыжы, сімвал ахвяры і Жыцця вечнага. Той, хто рушыць крыжы, здзяйсняе вялікі грэх і невыбачальнае злачынства. Аднак вы паслалі бульдозеры ламаць крыжы, рыць і ганьбіць курапацкую зямлю, палітую крывёю ахвяраў, па-блюзнерску абражаючы людскую памяць і святыя пачуцці. Вы ламаеце душы рабочых і спецыялістаў, якім па вашаму загаду і пад прымусам, насуперак свайму сумленню, прыходзіцца здзяйсняць гэтае злачынства. Пры размовах з дарожнымі рабочымі высветлілася, што ў многіх з іх продкі падчас сталінскіх рэпрэсіяў былі забітыя ў Беларусі альбо загінулі ў ГУЛАГу. Падумайце пра сябе, у многіх чыноўнікаў продкі таксама былі альбо знішчаныя, альбо пацярпелі ад камуністычнага тэрору.

Ёсць нармальнае выйсце – павесці дарогу ў абход. Калі пытаць у фінансах і вы яго вырашыць не здольныя, то прапануем наступнае:

1. Паколькі пабудавана толькі трэць ад усёй кальцавой дарогі, рабочых і тэхніку перавесці на іншыя ўчасткі. Часова дарога праз Курапаты эксплуатаецца ў нязменным выглядзе.
2. Участку кальцавой дарогі, які трэба пабудаваць у абход Курапатаў, надаць статус “Народнай дарогі”.
3. Пры вашым спрыянні грамадскасцю ствараецца фонд “Народная дарога”.
4. Вы прадстаўляеце ў неабходнай колькасці зфір на тэлебачанні і радыё, месца ў дзяржаўных газетах для інфармавання шырокай беларускай і міжнароднай грамадскасці пра сутнасць праекту “Народная дарога” з мэтай збору сродкаў. З улікам таго, што ад камуністычнага рэжыму ва ўсім свеце пацярпелі мільёны людзей, сродкі будуць сабраныя ў хуткім часе.
5. Пасля будаўніцтва абходнага ўчастка старая дарога праз Курапаты зачыняецца для эксплуатацыі.

Адова будаваць кальцавую дарогу ў абход Курапатаў будзе азначаць, што выконваецца палітычны заказ нашчадкаў той арганізацыі, якая рабіла злачынства ў Курапатах. У гэтым выпадку на вас кладзецца адказнасць за ўдзел у злачынным тэрору. Адказнасць за масавыя тэрарыстычныя забойствы ў 30-я, 40-я гады мінулага стагоддзя ў СССР ня маюць даўніны.

У святле сёняшніх адносінаў цывілізаванага свету да тэрарызму набываюць адпаведны сэнс спробы працягнуць злачынства, здзейсненае падчас сталінскага масавага тэрору.

Адказ просім накіраваць па адрасе: 220114, Мінск, пр. Ф.Скарыны, 133-147.

22.10.2001

Выконваючы абавязкі старшыні
Кансерватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ
Юры Беленькі

Для давадак тэл/факс 285-34-70, Папкоў С.

« 17 » _____ 2007 г. № 01-19/кз-51
на № _____ от _____

Трамбицкой Е. В.
220131, Минск,
ул. Мирошниченко,
д.49, кв. 83

*О реконструкции МКАД в районе
ул. Мирошниченко*

Комитет по автомобильным дорогам рассмотрел Ваше письмо о реконструкции кольцевой дороги вокруг г. Минска в районе ул. Мирошниченко и сообщает следующее.

Выбор трассы дороги в районе ур. Куропаты – ул. Мирошниченко (км 51 – км 52,5) с прохождением по существующему направлению дороги произведен на основании вариантного анализа проектных решений и принят как наиболее оптимальный и экономически обоснованный.

Уширение земляного полотна в сторону жилых домов составляет от 12 до 15 метров. При этом все существующие площадки, проезды, пешеходные дорожки, расположенные в районе прилегающей застройки, сохранятся. Также будет сохранен крайний от застройки ряд декоративных деревьев и кустарников. Взамен вырубаемых деревьев проектом предусматриваются равноценные компенсационные посадки зеленых насаждений.

Проектные решения реконструкции МКАД в районе ур. Куропаты с прохождением по существующему направлению не нарушают целостность ни одного из установленных мест захоронений и предусматривают благоустройство и архитектурно-художественное оформление прилегающей территории.

Таким образом, реконструкция МКАД в районе ур. Куропаты и ул. Мирошниченко не окажет отрицательного воздействия на это урочище и прилегающий жилой массив микрорайона Зеленый Луг.

Первый заместитель
председателя Комитета

Г. В. Чепцов

Гронская 252 79 26

003718

220004, г. Мінск, праспект Машэрава, 11
Тэлефон (017) 223 75 74, 223 71 76
Тэлефакс (017) 223 58 25, 223 85 15

220004, г. Мінск, праспект Машэрава, 11
Тэлефон (017) 223 75 74, 223 71 76
Тэлефакс (017) 223 58 25, 223 85 15

11.10.2001 № 01-06/5100 Управа Сойму
Кансерватыўна-Хрысціянскай
Партыі БНФ

На № _____ ад _____

220114 г. Мінск
пр. Ф. Скарыны 133-147

Адказ на ліст

Па даручэнню Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь у адказ на Ваш ліст ад 25.09.2001 паведамляем, што стаўленне Міністэрства культуры да праблем пашырэння Мінскай кальцавой аўтадарогі ў межах тэрыторыі гісторыка-культурнай каштоўнасці I катэгорыі – «Месца згубы ахвяр палітычных рэпрэсій «Курапаты»» выпрацавана на падставе заключэння, падрыхтаванага Інстытутам гісторыі НАН Беларусі па запыту Камітэта па ахове гісторыка-культурнай спадчыны (копія дадаецца).

Распачатая без афіцыйнага дазволу і без археалагічнага нагляду дарожна-будаўнічыя работы на тэрыторыі ўрочышча «Курапаты» прыпынены прадпісаннем Камітэта па ахове гісторыка-культурнай спадчыны ад 28.09.2001 № 324, якое дзейнічае да гэтага часу.

Зважаючы на тое, што на сённяшні дзень усе патрабаванні названага камітэта (якія з'явіліся прычынай выдачы прадпісання) выкананы, Міністэрства культуры не бачыць падстаў надалей затрымліваць пашырэнне Мінскай кальцавой аўтадарогі. Дазвол на прадаўжэнне работ можа быць выдадзены ў бліжэйшы час пасля вызначэння ўмоў іх правядзення па выніках археалагічных даследаванняў і вывучэння праектнай дакументацыі навуковым кіраўніком аб'екта.

Дадатак: памянёны на 1 арк.

Міністр

Л.П. Гуляка

Бубноўскі Д.С.
213 37 90

За ініцыявала
01.10.2001

АБАРОНІМ НАЦЫЯНАЛЬНУЮ СВЯТЫНЮ – КУРАПАТЫ!

ЗВАРОТ

Акупацыйны бальшавіка расейскі рэжым па працягу дзесяцігоддзяў праводзіў палітыку генацыду беларускага народу, вынішчаючы мільёны людзкіх жыццяў, павечачы лёсы цэлых пакаленняў. У 1920-40-я гады антычашавечыя злачынствы набылі нечувальныя маштабы. У адным толькі ўрочышчы Курапаты пад Менскам бальшавікі расстралялі да 250 тысячаў бязьвінных людзей. Месцы пакутніцкай сьмерці беларусаў ёсць каля кожнага беларускага мястэчка ці горада. Але менавіта Курапаты пад Менскам, праўду аб якіх першым адкрыў усяму сьвету Язэп Пазыняк, сталіся сымбалам мартыралёгу беларускага народу ў крывавым XX стагоддзі. Яшчэ ў 1960-я гады камуністычныя ўлады паспрабавалі сьцерці сьляды снах злачынстваў, пабудаваўшы на камянях ахвяраў кальцавую дарогу сталіцы. Туды былі разбураныя многія магілы і чалавечыя рэшткі ў Курапацкім лесе. Але ў канцы 1980-х гадоў, калі беларускае грамадства пачало абуджацца ад доўгага ачмурэння, у Курапаты прыйшлі людзі, усталавалі на магілах правяднікау крыжы, паставілі сьвечкі, маліліся.

Нянавісьць узурпатарскага антыбеларускага рэжыму да Курапатаў цалкам вытлумачальная. Рэжым аддае нашу Беларусь у жабрацкую і агрэсіўную Расею, выдзе ваю супраць беларускай культуры і мовы, імкнецца знішчыць беларускія святыні. Для апраўдання злачынства ўлады вынайшлі “рацыянальны” аргумэнты: неабходнасьць пашырэння і рэканструкцыі кальцавой дарогі, эканомія фінансавых сродкаў і г.д. Гэта ёсць сатанінскі надман і хітрыкі, за якімі крысца сапраўдная сутнасьць антычалавечага рэжыму. Нельга верыць хлусьлівай дэмагогіі, нельга саступіць дзікунству!

Госпад пасылае пам выпрабаваньне. Калі мы ня здолеем абараніць ад вандалаў нашу святыню – Курапаты, то ўсё сьвет скажа, што мы не народ, не хрысьціянская супольнасьць. Рэжым, прапаноўшы па камянях шмерных, будзе ніштожыць і забіваць жывых. Пра гэта сьведліць уся гісторыя расейска-большавіцкай акупацыі Беларусі: рэвалюцыйны тэрор, войны, калектывізацыя, сталіншчына, хрушчоўшчына і брэжнеўшчына, гарбачоўшчына і Чарнобыль.

Існуе распрацаваны і прыняты менскай гарадзкой адміністрацыяй яшчэ ў 1993 г. праект публічнага ўчастка кальцавой дарогі ў абход урочышча Курапаты. Ён і павінен быць рэалізаваны. Мы заклікаем усё беларускае грамадства стаць на абарону Курапатаў. Не дапусьцім па магілы нашых продкаў трактары і бульдозеры! Будзьма зьбірацца ў гэтым святым месцы кожны дзень, каб ставіць хрысьціянскія крыжы! Не пакінем нашых памёрлых, абаронім нашу памяць!

Беларускі Народны Фронт “Адраджэньне” і Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя – БНФ
1 кастрычніка 2001 г.

РЭЖЫМ ЛУКАШЭНКІ СПРАБУЕ ЗЫНШЧЫЦЬ КУРАПАТЫ

На першы погляд дзеянні рэжыму Лукашэнкі на тэрыторыі Курапатаў з'яўляюцца алагічнымі і несвочасовымі, супярэчаць лёгіцы развіцця падзеяў у Беларусі. Дыктатар зусім нядаўна дасягнуў сваёй мэты. У выніку маштабных фальсіфікацыяў абвясціў сябе “прэзідэнтам” краіны, забяспечыў далейшую падтрымку свайго курсу з боку Крамля. З дапамогай КНГ АБСЭ пад кіраўніцтвам нямецкага дыпламата Ганса-Георга Віка пачаўся паступовы працэс легітымізацыі незаконнага ўзурпатарскага рэжыму Лукашэнкі. Большая частка грамадства публічна не прарагавала на нахабныя дзеянні рэжыму на выбарах (хаця і галасавала супраць Лукашэнкі), намэнклятурная “аб’яднаная” псэўдапазіцыя развалілася і не ўяўляе цяпер сур’ёзнай палітычнай сілы. Як казаў Сталін, “усе ворагі пераможаны”. Развал эканомікі і сельскай гаспадаркі, катастрафічнае зніжэнне жыццёвага ўзроўню, міжнародная ізаляцыя краіны не хваляюць Лукашэнку і ягонае атачэнне. Таму што варварская эксплуатацыя натуральных рэсурсаў краіны, гандаль зброяй і расейская шматплянавая падтрымка забяспечваюць пакуль існаванне кіруючай эліты. Навошта спатрэбілася такая маштабная правакацыя, дзікі акт блюзнерства на вачах ўсяго свету? Чаму рэжым парушае status quo, пэўную стабільнасць, выклікаючы грамадскую рэакцыю, нібыта мала было ўсяго колькі тыдняў таму нахабнага прыніжэння грамадства падчас выбарчага фарсу (калі беларусы ўпершыню за 10 гадоў незалежнасці зразумелі, што іх ашукалі)? Чаму разбурэнне Курапатаў пачалося 20 верасня сёлета, у дзень “інаўгурацыі” узурпатора Лукашэнкі?

Зразумела, што праблема Курапатаў і кальцавой дарогі сталіцы мае не фінансавы або транспартны, а палітычны характар. У 1993 г. распрацаваны і зацверджаны афіцыйны праект правядзення ўчастка дарогі ў абход урочышча Курапаты. Аднак рэжым пачаў наступ і разбурэнне тэрыторыі мэмарыяла нават не маючы ня тое што праекту правядзення працы, але нават будаўнічых чарцяжоў і плянаў (а ў гэтым месцы праходзіць падземная камунікацыя, побач жылыя кварталы). На ўчастак кінуты значныя сродкі і сілы. Рэжым сьпяшаецца, ідзе на рызыку, марнуе грошы, прывозячы будаўнічыя брыгады з іншых рэгіёнаў краіны, плочычы будаўнікам дадатковыя заробкі за камандыроўкі і працу ў выходныя дні. Мабілізаваныя, як у савецкія часы, навуковыя і інтэлектуальныя “аўтарытэты” дзеля апраўдання злачынства, разгортнута прапагандысцкая кампанія ў СМІ. Лукашэнка публічна дэманструе асабістую заангажаванасць у рэалізацыі гэтага праекту, прыпадносячы яго як “дзеянне на карысць народу”. Разбурэнне Курапатаў стала адным з палітычных прыярытэтаў рэжыму.

На наш погляд, прычыны гэтых дзеянняў наступныя:

1. Палітычная дэскрыдытацыя сп. Зянона Пазыняка, старшыні Беларускага Народнага Фронту “Адраджэнне” і Кансэрватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ. Тут ёсць элемент персанальнага страху псіхічна неўраўнаважанага Лукашэнкі перад сваім галоўным праціўнікам. А галоўным чынам палітычная мэтазгоднасць. Нават палітычныя канкурэнты сп. Пазыняка ня могуць запярэчыць, што менавіта сп. Пазыняк першым адкрыў праўду аб трагедыі ў Курапатах, правёў там раскопкі і здолеў абудзіць пратэст беларускага народу супраць камуністычнага рэжыму. Калі Курапаты будуць прыніжаны да статусу “праезжага месца”, дзе паводле выказвання Лукашэнкі “нічога няма, і невядома, хто каго расстраляў”, велічны ўчынак сп. Пазыняка згубіць сэнс і гэбельсаўскай прапагандзе прасьцеі будзе дэфамаваць “Пазыняка, які прыдумаў Курапаты”.
2. Маштабы камуна-расейскага злачынства ў Курапатах (да 250 тысячаў ахвяраў) можна параўнаць толькі з вядомымі ўсяму свету мартырыямамі, напрыклад Асьвенцымам і турмой чырвоных кхмэраў у Пнамлене. Не выпадкова

лукашысцкага прапаганда ўвесь час імкнулася даказаць грамадзтву, што ў Курапатах ляжаць забітыя ў 1941-42 гг. немцамі габрэі з Нямеччыны. Але ўсе даследванні і паведамленьні сьведкаў сьведчаць пра сапраўднае аўтарства – Курапаты ёсьць акт генацыду беларусаў, здзейсьнены расейскімі акупантамі. Антыбеларускі, прамаскоўскі марыянэткавы рэжым Лукашэнкі выконвае сваю натуральную функцыю і загад сваіх крамлёўскіх гаспадароў, зьнішчаючы месца расейскага злачынства і нявечачы памяць аб ім. Ва ўмовах памкнення да інкарпарацыі і новай акупацыі Беларусі Расеяй такія дзеянні набываюць надзвычайную актуальнасьць. Нішто не павінна псаваць “вечнай дружбы двух народаў і іхняга спрадвечнага жаданьня жыць разам”.

3. Курапаты даўно сталіся аб'ектам увагі міжнароднай грамадзкасьці. Прадстаўнікі цывілізаваных краінаў наведалі мэмарыял і ўшанавалі памяць ахвяраў. Прэзыдэнт ЗША сп. Біл Клінтан пакінуў у Курапатах памятны дар беларускаму народу ад амэрыканскага народу – адзіны ў нашай краіне помнік амэрыканскай культуры. Ужо ў жніўні сёлета амэрыканскі помнік быў ~~на~~ ^у вярварку зьнішчаны і гэта невпадкова. Гэта ёсьць адзін з актаў антыамэрыканскай палітыкі рэжыму Лукашэнкі, вандальская “дэманстрацыя сілы”, якая на фоне амэрыканскай трагедыі 11 верасьня набыла адмысловы сэнс. Разбураньня Курапаты не павінны быць аб'ектам пакланеньня цывілізаваных людзей з усяго сьвету.
4. Рэжым Лукашэнкі сьпяшаецца завяршыць зьнішчэньне Курапатаў на фоне правядзеньня антыгэарыстычных дзеяньняў цывілізаваных краінаў супраць міжнароднага гэарызму, пакуль міжнародная грамадзкасьць занятая гэтай галоўнай падзеяй. Ён дзейнічае, як дробны злачынец, які падчас вялікай бяды задавальвае свой подлы інтэрэс упэўнены, што яго не заўважаюць.
5. Зьнішчэньне Курапатаў праводзіцца адначасова з незаконнай перадачай беларускай маёмасьці (даведзеных да банкруцтва прадпрыемстваў) расейскім алігархам, што ёсьць плата за падтрымку Лукашэнкі на апошніх выбарах. Гэта ёсьць канчатковая фаза антыбеларускай дэструкцыйнай палітыкі рэжыму на працягу ягонага існаваньня: ліквідацыя беларускага школьніцтва, палітыка русіфікацыі ўсё сфэраў грамадзкага жыцьця і падаўленьне беларускай мовы. Важным элемэнтам гэтай палітыкі ёсьць канчатковае зьнішчэньне нацыянальнай сьвятыні беларускага народу, помніка генацыду беларусаў, учыненага расейскімі акупантамі. Посьпех расейскай экспансіі ў Беларусі немагчымы, пакуль існуюць Курапаты і народ ведае праўду аб іх.
6. Лукашэнка заявіў, што нават калі пры рэканструкцыі кальцавой дарогі будуць знойдзеныя “нейкія косьці”, іх перазахаваюць у **іншым месцы**. Рэжым рыхтуе ня толькі зьнішчэньне пэўнай часткі Курапатаў, пашыраючы дарогу. Гэта ёсьць першы крок да перазахаваньня ў іншае месца ўсіх парэшткаў і ліквідацыі ўрочышча як мэмарыяльнай і нават геаграфічнай зоны. Курапаты проста ня будуць існаваць. Зьнішчэньне сьвятыні беларускага народу выкліча шок у сьвядомай часткі грамадзтва. Ужо цяпер многія сьвядомыя людзі наракаюць, што “мы ня здолеем абараніць Курапаты, у рэжыма столькі сілаў”. Народ будзе пазбаўлены апірышча (кожная сьвятыня – гэта духоўнае апірышча). Будзе распачаты наступны акт дэмаралізацыі беларускага грамадзтва. Нашаму эўрапейскаму народу будзе навязвацца чужая нам усходняя расейская сістэма каштоўнасьцяў, у якой цана чалавечага жыцьця роўная нулю. Як прыклад дастаткова ўспомніць, што крамлёўскае кіраўніцтва ня толькі вяло вайну супраць нямецкіх фашыстаў, па-азіяцку ня лічыцца з велізарнымі і бессэнсоўнымі ахвярамі, але і дагэтуль не паклапацілася дастойна пахаваць больш за палову парэшткаў загінуўшых жаўнераў. Гэта толькі адзін з яркіх прыкладаў “расейскага гуманізму”.

7. Зьнішчаючы Курапаты, рэжым Лукашэнка дэманструе сваю “усеагутнасць”. Дыктатару “усё можна”, “яму няма каму супрацьстаяць”. І тут трэба прыгадаць, што ранейшыя злачынствы абышліся яму беспакарана, міжнародная грамадзкасьць неадэкватна прарагавала на агрэсіўныя дзеянні Лукашэнка і тым самым заахоціла яго працягваць ганебную практыку: продаж зброі тэрарыстычным рэжымам, зьнішчэнне турысцкіх паветраных балёнаў разам з людзьмі, зьдзек з заходніх дыпляматаў. Няма гарантыі, што зьнішчэнне Курапатаў будзе апошнім злачынствам рэжыму.
8. Так званая “аб’яднаная” намэнклятурная апазыцыя (Лябедзька, Вячорка, Саннікаў і г.д.) утварылі “камітэт па выратаваньні Курапатаў”, пачалі праводзіць прэс-канфэрэнцыі, прыймаць заявы, даваць інтэрв’ю. Дэманструючы самі сябе, палітычныя банкруты спрыяюць рэжыму. Так, яны заклікаюць да правядзеньня новых раскопак у Курапатах (раскопкі ўжо праведзеныя ў мінулым і ўсё ўжо шмат разоў даказана), да “круглага стала” і перамоваў з рэжымам пра мэтазгоднасць пашырэння дарогі (супраціў замяняецца перамовамі са злачынцамі). Улады парушаюць закон аб ахове культурнай спадчыны, вядуць работы без праекту. А “аб’яднаная” апазыцыя, замест каб зьвярнуцца ў пракуратуру, пайшла на перамовы са злачынцамі. Рэжым прыкрываецца палітычнымі банкрутамі, заяўляючы аб “узгаднёньні праблемы са спецыялістамі і апазыцыяй”. Такім чынам падрываецца вера народу ў магчымасьць якога-небудзь супрацьстаяння рэжыму Лукашэнка. Гэта шлях да апатыі і поўнага расчараваньня – што ёсьць мэта рэжыму.

Трэба канстатаваць, што адзінай арганізаванай палітычнай сілай, якая сапраўды бароніць Курапаты і мабілізуе народ на абарону нашай нацыянальнай сьвятыні, -- гэта Беларускі Народны Фронт “Адраджэньне” і Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя – БНФ, якія дзейнічаюць пад кіраўніцтвам Янона Пазьняка. Нашы актывісты першымі далі інфармацыю грамадзтву і журналістам пра пачатак разбуральнай акцыі рэжыму. Штодня нашы сябры прыходзяць у Курапаты і ставяць крыжы на магілах, каб абараніць іх ад сатанінскага рэжыму, добраўпарадкаваюць тэрыторыю мэмарыяла. Мы будзем бараніць Курапаты, не аддамо нашу сьвятыню і памяць на зьдзек і зьнішчэнне. Але нам патрэбная маральная падтрымка ўсіх цывілізаваных грамадзтваў.

Палітычны камітэт Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ
15 кастрычніка 2001 г.

Спадарам: Уладзіміру Арлову, Рыгору Барадуліну,
Васілю Быкаву, Артуру Вольскаму,
Радзіму Гарэцкаму, Нілу Гілевічу,
Сяргею Грахоўскаму, Жанне Ліцвіной,
Лёаніду Лычу, Аляксею Марачкіну,
Алегу Трусаву, Карласу Шэрману,
Станіславу Шушкевічу.

Вельмі паважаннае спадарства!

Лукашэнка падрыхтаваў армаду дарожнай тэхнікі, каб у бліжэйшыя дні з двух бакоў абрушыцца на Курапаты. Бульдозерамі будуць гвалтоўна згарнутыя крыжы, зрэзаная Курапацкая зямля разам з пахавальнымі ямамі, ў якіх энкавэдзісты забівалі і закопвалі людзей з усёй Беларусі. Дзеля працыдэнту можа быць зроблена перазахаваньне некаторых чалавечых костак дзе-небудзь у чыстым полі, каб абавіраючыся на гэты факт у дзейшым "перазахаваць" усё Курапаты.

Рэжым ня толькі пераступіў праз нормы чалавечай маралі і этыкі, але і груба парушыў закон "Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны". Тое, што работы вядуцца паскорана, без завершанага праекту менавіта ў раёне Курапатаў (пры тым пабудавана толькі трэць кальцавой дарогі), гаворыць што існуе палітычны заказ на злачынства.

У такой сітуацыі небходна спыніць гэтае злачынства. Аднак шэраг асобаў, так званых прагматыкаў з "дэмакратычнай апазыцыі", хуценька абвясцілі ініцыятыву "За ўратаваньне мемарыялу Курапаты" і выдалі на гару заяву.

Замест таго, каб ісці ў Курапаты, ставіць крыжы кожны дзень, клікаць людзей на абарону Курапатаў з усёй Беларусі, выкарыстоўваць усё магчымыя сродкі для інфармаваньня беларускай і міжнароднай грамадзкасьці па сутнасьці рыхтуемага злачынства, яны заклікалі праводзіць "круглыя сталы", "перамовы", "дыскусіі", "даследваньні".

Рэжым задаволены. Вы патрабуеце правесьці дадатковыя археалягічныя даследваньні? Калі ласка, знойдзены "герастраты ад навукі" і яны ўжо капаюць. Ведаюць дзе капаць, каб дагадзіць рэжыму. Вы жадаеце "публічнага дыялёгу адказных дзяржаўных структур з прадстаўнікамі грамадзкай ініцыятывы "За ўратаваньне мемарыялу ў Курапатах"? Калі ласка, сядайце і дыскутуйце, няма праблемаў. Вы жадаеце каб ў праекце была агарожа ўрочышча Курапаты? Калі ласка, і агарожа намалюем і ахову абяцаем.

Разумеем, што некаторыя "палітэхнолагі" пачалі без вашага ведама ставіць вашыя прозьвішчы пад рознымі "ініцыятывамі". Нават у такой справе, як абарона нацыянальнага мемарыяльнага помніка "Курапаты" пачалі гуляць у палітыку, і ў справу абароны Курапатаў уплялі вікаўскую тэхналёгію "перамоваў і дыялёгаў". (Вядома колькі зла для Беларусі нарабіў Г. Вік, пра гэта ў прэсе было напісана шмат разоў.)

Вельмі паважаныя спадары, просім узняць Ваш аўтарытэтны голас ў абарону Курапатаў. Не давярайце сваё імя розным "прагматыкам ад палітыкі".

16.10.2001г.

Кіраўніцтва Кансэрватыўна-Хрысьціянскай
Партыі -- БНФ

Штодня ў Курапаты прыходзяць сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ, каб абараніць месца пакутніцтва беларускага народу ад разбурэння. Людзі ставяць крыжы, добраўпарадкаваюць тэрыторыю мэмарыялу. **18 кастрычніка сёлета а 16.00** ў Курапатах адбудзецца асьвячэнне крыжоў на магілах ахвяраў камуна-расейскай акупацыі святарамі хрысьціянскіх канфэсіяў. 20 і 21 кастрычніка (у суботу і нядзелю) у Курапатах адбудзецца талака з 12 да 17 гадзінаў.

Прэс-служба Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ
16.10.2001 г.

Пасьля сатанінскага бальшавіцкага “праздніка” угодкаў кастрычніцкага перавароту рэжым Лукашэнкі пачаў канчатковае разбурэнне мэмарыялу ахвяраў расейска-бальшавіцкага тэрору ў Курапатах. 8 лістапада ўвечары на тэрыторыю пахаваньняў уварваліся бульдозэры і трактары, групы міліцыянтаў, амонаўцаў і агентаў КГБ. Яны пачалі знішчаць магілы, ламаць крыжы, што людзі паставілі на магілах закатаваных. Вандальская акцыя лукашыстаў пад выглядам “рэканструкцыі кальцавой дарогі сталіцы” працягваецца ўжо другія суткі. Сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ разам з іншымі абаронцамі Курапатаў (гэта перш за ўсё Малады Фронт) супрацьпаставіліся вандалам: ратавалі крыжы, ставалі жывой сьцяной на шляху тэхнікі. 8 лістапада былі арыштаваныя АМОНам сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі -- БНФ Уладзімер Юхо і Рыгор Кійко. Іх жорстка зьбілі пры затрыманьні. 9 лістапада сябры нашай Партыі працягвалі ставіць у Курапатах крыжы. У выніку нападу амонаўцаў былі затрыманыя зноў Уладзімер Юхо, Сяргей Папкоў, Віктар Кавешнікаў, Аляксандр Плотнікаў, Уладзімер Раманцоў, Валеры Буйвал. Суд Менскага раёну прысудзіў Уладзімеру Юхо штраф у 5 мінімальных заробкаў. Абарона Курапатаў працягваецца.

Прэс-служба Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ
9.11.2001 г.

12-14 лістапада сёлета ў судзе Менскага раёну разглядаліся адміністрацыйныя справы людзей, якія былі затрыманыя міліцыянтамі (з нашымі камі па-расейску “ОМОН” на ўніформах) падчас пратэстаў у Курапатах 9 лістапада. Як заўсёды ў такіх выпадках, у якасьці сьведкаў выступалі міліцыянты, якія блыталіся ў сваіх паказаньнях, хлусілі і паклёпнічалі. Суд праглядзеў “апэратыўныя здымкі” (відэасужку, якую здымала міліцыя на месцы падзеяў), складзеную з розных фрагмэнтаў. Ніводзін з іх не дэманстраваў моманту затрыманьня. Нягледзячы на бяздоказнасьць абвінавачваньняў, суддзя А. Тачкар прысудзіў штрафы сябрам Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі -- БНФ Рыгору Кійко і Віктару Кавешнікаву – па 20 мінімальных заробкаў, сакратару Партыі Валерыю Буйвалу – 30 мінімальных заробкаў. Відущая лукашэнкаўская Фэміда правіць сваё “правасуддзе”. На наступным тыдні адбудуцца суды яшчэ над некалькімі сябрамі нашай Партыі.

Прэс-служба Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ
14 лістапада 2001 г.

АБАРОНІМ КУРАПАТЫ

Заява

8 лістапада ўвечары на тэрыторыю мэмарыялу ахвяраў расейска-бальшавіцкага тэрору ў Курапатах уварваліся бульдозэры і трактары, групы амонаўцаў і агентаў КГБ. Адразу пасьля сатанінскага бальшавіцкага “праздніка” угодкаў кастрычніцкага перавароту антыбеларускі рэжым узурпатару Лукашэнкі пачаў канчатковае разбурэньне нацыянальнай сьвятыні. Дзяржаўныя бандыты пачалі зьнішчаць магілы, ламаць крыжы, што людзі паставілі на магілах закатаваных, а каталіцкія і праваслаўныя сьвятары асьвяцілі паводле абраду. Вандальская акцыя лукашыстаў пад выглядам “рэканструкцыі кальцавой дарогі сталіцы” працягваецца ўжо трэція суткі. Сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ разам з іншымі абаронцамі Курапатаў супрацьпаставіліся вандалам: ратавалі крыжы, уставалі жывой сьцяной на шляху тэхнікі. Шэраг нашых сяброў былі арыштаваныя і цяжка зьбітыя прыслужнікамі рэжыму. Днямі адбудуцца суды над затрыманымі. Крыжавы шабас, арганізаваны рэжымам Лукашэнкі на тэрыторыі нацыянальнай сьвятыні, сьведчыць пра канчатковае маральнае падзеньне дзяржаўнай “эліты”, якая на вачах усяго сьвету абрабоўвае, зьневажае народ нашай краіны і нішчыць нацыянальныя сьвятыні. Нідзе ў Эўропе, нават у дзікай і варварскай Расеі, не падзьвяргаюцца зьнішчэньню нацыянальныя сьвятыні і сімвал Хрысьціянства – Крыж. Зьвесткі пра дзяржаўнае злачынства, якое творыць Лукашэнка і ягонае атачэньне, шакіруюць грамадзтва цывілізаваных краінаў. Таму зразумела, што рэжым імкнецца хутчэй завяршыць зьнішчэньне Курапацкага мэмарыялу. А дзеля гэтага спрабуе ня толькі прысьпешыць разбуральную дзейнасьць, але і запалохаць беларускае грамадзтва. Менавіта гэтай подлай мэце служыць апошняя заява міністэрства ўнутранных справаў, у якой жандармы Лукашэнкі пагражаюць рэпрэсіямі абаронцам курапацкіх магілаў і крыжоў. Дарэчы, сваё злачынства яны пакрываюць “згодай навуковых спэцыялістаў і грамадзкасьці”. Увесь сьвет павінен ведаць, што архэалёгі, якія падпісалі дазвол на правядзеньне разбуральнай дзейнасьці ў Курапатах – гэта здраднікі народнай памяці і навукі. А што да “грамадзтва”, то рэжым прыкрываецца палітычнымі банкрутамі з намэнклятурнай “аб’яднанай” псэўдапазыцыі, якая пасьля правалу на псэўдавыбарох разсыпалася, а цяпер шукае новы спосаб палітычнага выжываньня. Банкруты арганізавалі “камітэт” пад лёзунгам выратаваньня Курапатаў. На самой справе зь першага дня існаваньня “камітэт” заяўляў пра “неабходнасьць кампрамісу з уладай”, “перамоваў”, “правядзеньня раскопак у Курапатах” ды іншай лухты. Ініцыятары “камітэту” некалькі разоў наведалі мэмарыял, каб імітаваць супраць ды пазіраваць перад журналістамі і публікай. Большую частку часу яны праводзяць на прэс-канфэрэнцыях ды ў пустых разважаньнях, якімі імкнуцца забытаць беларускую і міжнародную грамадзкасьць ды зарабіць неабгрунтаваны палітычны капітал. Менавіта на іх абапіраецца рэжым у сваёй злачыннай акцыі.

Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя – БНФ будзе бараніць нацыянальную сьвятыню ў любых умовах. Мы заклікаем людзей добрай волі ў Беларусі і ва ўсім сьвеце далучацца да абароны Курапатаў.

Сойм Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ
10.11.2001 г.

Кальцавая дарога не павінна будавацца на касьцях бязвінных ахвяраў большавіцкага тэрору.

Мы просім будаўнікоў не прымаць удзелу ў будаўніцтве кальцавой дарогі ва ўрочышчы Курапаты. Пры рэканструкцыі кальцавой дарогі павінна быць улічана, што ў Курапатах закапаныя сотні тысячаў ахвяраў камуністычнага тэрору, што старая дарога ляжыць на касьцях бязвінна забітых людзей. Пры рэканструкцыі якраз і павінна быць выпраўлена злачынства савецкіх уладаў, новая дарога павінна быць пабудаваная ў абыход святога месца, якім зьяўляецца ўрочышча Курапаты.

Недапушчальна абгрунтоўваць мэтазгоднасць пракладкі кальцавой дарогі праз Курапаты эканамічнымі інтарэсамі, а фактычна пераступаць праз жыцці, душы і памяць людзей. Рэжым А. Лукашэнкі непараўнальна большыя сродкі траціць на сваё ўтрыманьне, прапагандысцкія шоу, ваенныя гульні ды іншыя марныя справы.

У 1987-1988 г.г. былі праведзены навуковыя даследаванні, якія ўстанавілі памеры злачынства камуністычнага рэжыму і НКВД. Усё гэта было задакументавана, дакументы захоўваюцца ў архівах. Следчымі камісіямі Генеральнай Пракуратуры двойчы было пацверджана, што ў Курапатах зарытыя ахвяры сталінскага тэрору. У 1989 г. Савет Міністраў Беларускай ССР прыняў пастанову пра ўсталяваньне ў Курапатах мемарыяльнага помніка.

А. Лукашэнка зьяўляецца стаўленнікам сістэмы НКВД-КГБ (што ён сам неаднаразова пацвярджаў), таму пракладка новай кальцавой дарогі праз Курапаты пад яго непасрэдным кіраўніцтвам ёсьць працяг злачынных метадаў гэтай сістэмы.

Мы просім будаўнікоў не далучацца да злачынства, якое імкнецца здзейсніць рэжым Лукашэнкі. Магчыма верагоднасць таго, што ў Курапатах забітыя Вашыя продакі альбо продакі Вашых суседзяў і Вы насуперак сваім перакананням можаце стаць вандалам (хаця б і па загаду) адносна сваіх суродзічаў.

Людзі, якія прыходзяць у Курапаты, ставяць крыжы, уздымаюць святыя абразы, спяваюць хрысціянскія гімны – гэта беларусы – такія ж як і вы. Яны не дапусцяць апаганьвання і знішчэння нашай святыні – Курапатаў.

ЖХП-БХФ

Сябры Беларускага Народнага Фронту "Адраджэньне"

Беларусь 2001.

*аддрук на варту 1000 экз.
і расейскамоўна*

Курапаты – нацыянальная святыня

Паважаныя жыхары мікрараёнаў “Зялёны Луг”!

У Курапаты штодзень прыходзяць людзі і ставяць крыжы, прыносяць абразы, кладуць кветкі, моладзь наладзіла дзяжурства. Гэтая акцыя скіравана на тое, каб не адбылося новае злачынства, каб кальцавую дарогу не будавалі на касьцях бязвінных ахвяраў бальшавіцкага тэрору.

Сярод жыхароў мікрараёна распаўсюджваюць чуткі, што абаронцы Курапатаў хочуць каб кальцавая дарога ішла бліжэй да дамоў. Гэта абсалютная хлусьня кагэбоўскага лукашэнкаўскага рэжыму. Яшчэ ў 1993 г. распрацаваны праект пашырэння дарогі ў абыход Курапатаў, з выхадам на бетонку, якая праходзіць якраз за Курапатамі. Такі варыянт будзе на карысць жыхароў мікрараёну, паколькі захоўваецца зялёная зона.

Не нішчыцца пры гэтым і народны мемарыяльны помнік КУРАПАТЫ.

Пры рэканструкцыі дарогі павінна хаця б часткова выпраўлена тое злачынства, якое зрабілі савецкія ўлады ў 60-х гадах мінулага стагоддзя. Планавалі зруйнаваць Курапаты, схаваць злачынствы адной з самых пачварных у свеце тэрарыстычных арганізацый – НКВД-КГБ. Таму праз Курапаты, па касьцях ахвяраў, прама па месцах растрэлаў і пахаванняў, была пабудавана кальцавая дарога і пракладзена траса газаправада, які не працуе.

А.Лукашэнка зьяўляецца стаўленнікам сістэмы НКВД-КГБ (што ён сам неаднаразова пацвярджаў), таму пракладка новай кальцавой дарогі праз Курапаты пад яго непасрэдным кіраўніцтвам ёсць працяг злачынных метадаў гэтай сістэмы, працяг тэрору супраць беларусаў.

У 1987-1988 г.г. былі праведзены навуковыя даследаванні (кіраўнік Зянон Пазьняк), якія ўстанавілі памеры злачынства камуністычнага рэжыму і НКВД. У Курапатах зарыта больш за 200 тысяч ахвяраў. Усё гэта было задакументавана, дакументы захоўваюцца ў архівах. Следчымі камісіямі Генеральнай Пракуратуры двойчы было пацверджана, што ў Курапатах зарытыя ахвяры сталінскага тэрору. У 1989 г. Савет Міністраў Беларускай ССР прыняў пастанову пра ўсталяваньне ў Курапатах мемарыяльнага помніка.

Паважаныя жыхары мікрараёнаў Зялёны Луг, падтрымайце абаронцаў Курапатаў, далучайцеся да іх. Разам мы абаронім наша права на ўшанаванне нашых продкаў, бязвінна забітых тэрарыстамі. Мы, грамадзяне Беларусі, зьяўляемся гаспадарамі нашай зямлі і нам вырашаць, як лепш ёю распарадзіцца.

Сябры Беларускага Народнага Фронту “Адраджэньне”.

КХП-БНФ, Касцюк Іван.

Улётка на Дзяды 2001

**ДЗЯДЫ – шэсьце ў
Курапаты**

**28 кастрычніка 2001 г. а
11.30**

ад гадзіньнікавага заводу (мэтро
“Парк Чалюскінцаў), ёсьць
дазвол.

Мітынг у Курапатах а 15.00

ДЗЯДЫ – гэта наша
нацыянальная памяць пра ўсе
папярэднія пакаленьні
памерлых, палеглых у войнах,
закатаваных антыбеларускімі
акупацыйнымі рэжымамі.

**ДЗЯДЫ – крыжовы шлях на
КУРАПАТЫ да магілаў ахвяраў**
расейска-камуністычнага тэрору
ў Беларусі.

ДЗЯДЫ – гэта наша грамадзкае
рушэньне як супраць расейска-
імперскаму генацыду
беларускага народу.

*Сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай
Партыі – БНФ і Беларускага Народнага
Фронту “Адраджэньне”*

Курапаты клічуць да абароны!

Лукашэнка падрыхтаваў армаду даражнай
тэхнікі, каб у бліжэйшыя дні з двух бакоў
абрынуцца на сьвятое месца – урочышча
Курапаты.

У 1946 г. першы раз энкавэдзісты
салдацкімі рукамі спрабавалі перахаваць ў
іншыя месцы цэлы забітых імі ў Курапатах
бязвінных людзей. Пасьля вайны НКВД
баяўся зьмены ўлады і адказнасьці за свае
зьверскія злачынствы.

У 60-я гады мінулага стагоддзя савецкія
ўлады другі раз правялі злачынныя,
зьнішчальныя работы ў Курапатах.
Адмыслова, непасрэдна па людзкіх касьцях,
праз пахавальныя ямы, ў якіх энкавэдзісты
забівалі і закопвалі людзей з усёй Беларусі,
былі пабудаваныя кальцавая дарога і
газправод.

Праўда пра масавыя забойствы ў 1937-
1941 г.г. бязвінных людзей у Курапатах была
адкрытая шырока беларускай і міжнароднай
грамадзкасьці групай архэалягаў пад
кіраўніцтвам Зянона Пазьняка.

Гэтая праўда не дае спакою нашчадкам
злачыннай арганізацыі, хто зараз захапіў
ўладу ў Беларусі і Расеі. Яны хочуць схаваць
сваю “родословную”, імкнуцца каб беларусы
забыліся, хто тварыў тэрор у расейска-
камуністычнай імперыі. Для гэтага ім трэба
зьнішчыць урочышча Курапаты. Таму
пашырэнне кальцавой дарогі вядуць зноў па
магілах ахвяраў, а не па абхадным варыянце.
Ім патрэбны прэзыдэнт перазахаваньня
парэшткаў ахвяраў, каб абалерціся на гэты
прэзыдэнт і “перахаваць” усе Курапаты.
Яны плянуюць чалавечыя косткі закапаць
дзе-небудзь ў чыстым полі, а сьвятую зямлю
Курапатаў, палітую крывёю сотняў тысячаў
забітых людзей, -- зрыць, зруйнаваць і
забудаваць.

Беларусы ня маюць права гэтага
дапусьціць. Мы абавязаны абараніць сьвятое
урочышча Курапаты, захаваць сьвятую
памяць для будучых пакаленьняў, для
будучыні беларускай нацыі.

Беларускі Народны Фронт “Адраджэньне”

ЖКП-БНФ

Зрэйбіліца

12.11.01

і насамушнічаны

Паважаныя жыхары мікрараёнаў Зялёны Луг!

На адваротнай старонцы прыведзена частка гарадзкой карты Менску, якая ўтрымлівае мікрараён Зялёны Луг – 6, урочышча Курапаты і кальцавую дарогу ад Лагойскай шашы да вёскі Цна. Відавочна, што невялікія выдаткі патрэбна будзе дадаць (адносна ўсёй кальцавой дарозі вакол Менску), калі дарога пройдзе ў абход Курапатаў – ад лагойскай развязкі праз поле да "бетонкі" і па бетонцы да вёскі Цна. Пры такім варыянце застаецца ахоўная зялёная зона мікрараёну і не будзе працягнута злачынства 60-х гадоў мінулага стагоддзя, калі на касцях бязвінна забітых у Курапатах была пабудавана дарога.

Будаўніцтва аўтастрады праз Курапаты стане прыступкай для далейшай непавагі і магчымасцяў для знішчэння рэшты магілаў у перспектыве. Аўтастрада іх зняважыць, прынізіць значэнне гэтага трагічнага і святога месца, бо такія адносіны да яго – хамскія, паказваюць на тое, што ў людзей, якія б зрабілі такую дарогу, няма прыярытэту духа, памяці, пашаны перад пакутніцкай смерцю часткі нацыі; сведчаць пра дробязнасць інтарэсаў дробных людзей, што не берагуць спакой мёртвых. Брыдка пляваць у мінулае, але недапушчальна і дзіка пляваць у будучыню.

Не павінна такога быць, каб па краю пакутных магілаў, з шумам і грукатам, імчалася рака машын! Аўтастрада мусіць ісці ў абход, далей ад Курапатаў і ад жылых дамоў. (Трэба шанаваць і жывых і мёртвых!) Гэта было б правільна, разумна і па-людску.

Але Лукашэнка вырашыў знішчыць нацыянальную святыню беларусаў – Курапаты, месца пакутніцкай смерці ад рук камуна-расейскіх катаў тысячаў бязвінных беларусаў. Дыктатар паслаў на Курапаты бульдозары і трактары, інжынераў і рабочых, каб па людзкіх касцях "пашырыць кальцавую дарогу". Так, маўляў, таньней і лепш. Работы вядуцца па жывому, без праекту, не звяртаючы на тое, што Курапатам ў адпаведнасці з Законам "Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны", як месцу згубы ахвяр палітычных рэпрэсій, нададзены статус гісторыка-культурнай каштоўнасці першай катэгорыі.

Прыходзце ў Курапаты. Абараняючы Курапаты мы разам абаронім і экалогію прылягаючага жыльлёвага масіву.

За даведкамі звяртайцеся па тэл. 8-029 602-16-18 ад 10 да 20 гадзін.

Сябры Беларускага Народнага Фронту "Адраджэнне".

Каапіраваныя звесткі. КХЛ-БНФ

1000 экз.

25-Д. Курапаты – 2001. Лінія фронту.

ФАТАГРАФІІ

На вокладцы фатаграфія Андрэя Кузьмичыка. Народны Мэмарыял Курапаты. Нахілены крыж.

1. Шмуцтытул (фота №1). Абаронцы Курапатаў – сябры Кансэрватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ устанавіваюць чарговы крыж. 2001 год. Злева направа: Валеры Буйвал, Алесь Чахольскі, Мікалай Крыварот, Сяргей Папкоў. (Фота Яўгена Шатохіна).
2. Зянон Пазыняк. 1995 г.
3. Дзяды ў Курапатах.
4. Народны Мэмарыял Курапаты. „Дарога на Галгофу” (да месца расстрэлу людзей). (Фота Алеся Чахольскага).
5. Дзяды 29 кастрычніка 1989 г. Шэсьце ў Курапаты. Нясецьне Крыжа (кінакадр).
6. Зянон Пазыняк 29 кастрычніка 1989 г. Рэквіём у Курапатах.
- 6а. Народны Мэмарыял Курапаты. (Фота К. Шастоўскага).
7. Францішак Аляхновіч.
8. Курапаты. Парэшткі расстралянага чалавека.
9. Парэшткі расстраляных у Курапатах. (Фота З. Пазыняка).
10. Зянон Пазыняк у час археалагічных раскопак магіл расстраляных у Курапатах. 1988 г. (Кінакадр).
11. Зянон Пазыняк у час мітыngu-рэквіёму 29 кастрычніка 1989 г. у Курапатах. Справа ля мікрафона Вольга Бароўская, жыхарка Цны, навочны сьведка расстрэлаў людзей у Курапатах. (Фота А. Кляшчука).
12. 30 кастрычніка 1988 г. Дзяды. На фота фрагмент мітыngu ў полі, акружанага міліцыяй. У пэрспэктыве відаць, як у атаку на мірных людзей бягуць салдаты ўнутраных войскаў.
13. Мітынг у полі на Дзяды 30 кастрычніка 1988 г. У далечыні відаць выступовец.
14. Фрагмент мітыngu ў полі.
15. Студзень 1994 г. Візыт прэзыдэнта ЗША Уільяма Клінтана ў Курапаты. Злева У. Клінтан, справа З. Пазыняк.
16. 2009 год. „Рэжымны люмпен” на магілах у Курапатах смажыць мяса на вогнішчы. Характэрныя тыпажы.
17. Валеры Буйвал фатаграфуе суб’екта ля вогнішча ў Курапатах, які засланяецца ад аб’ектыва бутэлкай піва.
18. 19-га чэрвеня 1988 года. Масаве шэсьце на першы мітынг у Курапаты, арганізаваны „Талакоў”. (Фота з калекцыі Сяргея Абламейкі).
19. Курапацкі крыж.
20. Дзяды 1991 г. Мэмарыяльная дошка, усталяваная Народным Фронтам на мурах будынку КГБ у Менску ў час мітыngu БНФ перад пачаткам шэсьця ў Курапаты. Шыльда вісела некалькі дзён, і людзі ўвесь час сьцерагалі яе. (Фота Ул. Кармікіна)
21. Верасень-кастрычнік 2001 года. Бульдозэрны наступ на Курапаты.
22. Панарама змаганьня за Мэмарыял.
- 23, 24. Стыль рэжымнага наступу ў Курапатах: наперадзе „амон”, за „амонам” – бульдозэры.
25. Уладзімера Юхо з крыжам прывезьлі ў „хапуне” і вядуць у рэжымны суд. (Фота Юры Бельскага).
26. Сяргей Папкоў у Курапатах. Робіцца чарговы крыж. Кастрычнік 2001 г.
27. Тацьцяна Цяцёркіна збірае сродкі на курапацкія крыжы.
28. Карціна пасяля чарговага нашэсьця вандалаў.
29. Фронтаўцы КХП-БНФ аднаўляюць паламаныя крыжы ў Курапатах.
30. Аднаўленьне крыжоў у Курапатах. Злева направа: В. Буйвал, Ул. Юхо, А. Чахольскі.
31. Фронтаўцы на будаўніцтве Мэмарыялу Курапаты (на пярэднім пляне Георгі Туміловіч).
32. Кастрычнік 2001 г. у Курапатах. Пасяля працы. Злева направа: Уладзімер Юхо, Алесь Чахольскі, Сяргей Папкоў. (Фота Яўгена Шатохіна).
- 33, 34. Талакоўцы Кансэрватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ пасяля працы ў Курапатах. 2004 і 2005 гг. (Фота Алеся Чахольскага).
35. Рыгор Кійка
36. Уладзімер Плотнікаў
37. Лёзунг абаронцаў
38. Зімой у Курапатах

39. Пад Крыжам
40. Зграя „амонаў” бяжыць біць людзей.
41. Валеры Буйвал прамаўляе каля Лошыцкага крыжа.
42. Алена Буйвал і Дзяна Семяніхіна. Іхняя сем’я выратавалася ад Галадому на Украіне, прарваўшыся праз кардоны ў Беларусь. Фота 1948 г. Гомель.
43. Яўген Буйвал з сынам. 1957 г. Гомель. У 1956 г. тысячы беларусаў вярталіся з расейскайсылкі і расейскіх турмаў. Першым чынам адбудоўвалі дамы. Было бясконцае шчасце вяртаньня на Радзіму.
44. „Зэкі” ў савецкім турэмным лягеры ў Расеі.
45. Мёртвыя дзеці – ахвяры савецкага Галадомуру
46. Характэрны тыпаж расейскага забойчы-энкавэдзіста
47. Энкавэдзісткі нелюдзь цэліцца з нагана. (Фота: Музей КГБ у Празе).
48. Сьледчы НКВД вядзе допыт. (Муляж. Музей Карлага).
49. Помнік рэпрэсаваным беларусам. (Музей Карлага)
50. Курапаты. (Фота Зьміцера Крываноса)
51. Крыжовае шэсьце ў Курапаты. У цэнтры: Юры Беленькі, Пётра Шашкель, Майя Кляшторная.
52. Алесь Чахольскі
53. Уладзімер Юхо
54. Абарона Курапатаў. Зона недатыканьня.
55. Сяргей Папкоў
56. Мэмарыял Курапаты зімой. (Фота Максіма Каплана).
57. Валеры Буйвал
58. 3-га чэрвеня 2008 года – дваццацігоддзе адкрыцьця Курапатаў. Фронтаўцы КХП-БНФ акружылі лідэра партыі Ю. Беленькага (выконваючага абавязкі Старшыні БНФ) і не даюць міліцыі яго хапіць.
59. Фронтаўцы КХП-БНФ талакой выводзяць Юры Беленькага з Курапатаў і не даюць яго арыштаваць.
60. Курапацкія крыжы

61. „Магутны Божа” ў Курапатах. Спяваюць фронтаўцы КХП-БНФ у 20-годдзе адкрыцьця Курапатаў.
62. Шыльда пад Курапацкім Крыжом

ДАДАТАК

63. (2-Д). Раскоп (пахаваньне) №8. Выяўленыя сьцегневыя косьці ад 52 чалавечых асобін і 50 чарапоў.
64. (4-Д). Найбольш ацалелыя чарапы (жаночыя) з пахаваньня (раскопу) №8
65. (6-Д). Крыжовае шэсьце ў Курапаты
66. (7-Д). Крыжовае шэсьце дасягнула Курапатаў. Мітынг перад усталяваньнем крыжоў. 2000 год.
67. (8-Д). Крыжовая алея зімой. (Фота Ю. Беленькага).
68. (9-Д). Усталяваньне вялікага памятнага крыжа ў Курапатах 29 кастрычніка 1989 г.
69. (10-Д). Крыжовае шэсьце на Дзяды ўстапае ў Курапаты.
70. (12-Д). Курапацкія крыжы, асьветленыя ўспышкай.
71. (15-Д). Мітынг-рэквіем у Курапатах 29 кастрычніка 1988 года.
72. (16-Д). Дзяды ў Курапатах. 1993 год. Выступае Зянон Пазьняк.
73. (17-Д). Дзяды ў Курапатах. 2006 год. (Фота Андрэя Аляхновіча).
74. (18-Д). Дзяды ў Курапатах. 2003 год. Выступае Сяргей Папкоў.
75. (19-Д). Дзяды ў Лошыцы. 2010 год.
76. (20-Д). Юры Беленькі прамаўляе на мітынг у Курапатах.
77. (21-Д). Дзяды ў Курапатах. 2004 год. Прамаўляе Валеры Буйвал.
78. (22-Д). Восеньскія Дзяды ў Курапатах.
79. (23-Д). Талака КХП – БНФ ў Курапатах (ачыстка ад хмызьняку).
80. (24-Д). Ускраіна Курапатаў. (Фота Андрэя Аляхновіча).
81. (25-Д). Курапаты – 2001. Лінія фронту.
82. (26-Д). Ствараецца Мэмарыял Курапаты.

ПАКАЗЬНІК ПРОЗЬВІШЧАЎ

А

Абламейка Сяргей 37
Адамовіч Алесь 18
Аляхновіч Андрэй 186, 190
Аляхновіч Францішак 13, 15
Арлоў Уладзімер 200
Арэшка В. 77, 78, 88
Аўдзеенка Кацярына Іванаўна 118
Афнагель Я. 89

Б

Бага Ігар 109
Багайчук Кацярына 98, 99, 102
Байкова 95, 96
Бандарэнка 79
Бандарэнка З. 86
Барадулін Рыгор 181, 200
Бароўская Вольга Цімафееўна 27, 120, 121
Басін Я. 88
Бацян Грышка 19, 20, 21
Бацян Раман 99, 100
Бацян Цімафей (Цімох) Васільевіч 105, 125
Бачкоў 22, 23
Белавусаў Алег 25
Беленькі Юры 45, 51, 77, 84, 85, 162, 188, 192, 193
Берыя Лаўрэнці 18, 23, 70, 108
Босх Геранім 72
Бролішс Язэп 24, 129
Брыль Янка 12, 31, 77
Бубноўскі Д. С. 195
Бузук 26, 27
Буйвал Алена 67
Буйвал Валеры 2, 4, 35, 47, 48, 65, 83, 188, 201
Буйвал Яўген 67, 68
Булак-Балаховіч Станіслаў 67
Булахаў Д. 32
Бухарын 180

Быкаў Васіль Уладзімеравіч 17, 18, 27, 93, 181,
183, 184, 185, 200

В

Ванькевіч Мар'ян 58
Вік Ганс 44, 197, 200
Владимиров Ю.И. 55
Вольскі Артур 200
Высоцкі С. 88, 89
Вярцінскі Анатоль 17, 180, 183
Вячорка Вінцук 77, 87, 89, 199

Г

Гаек 28
Ганчар В. 40
Гарбачоў 16
Гарэцкі Радзім 200
Геніюш Ларыса 15
Гетман Алесь 85, 88
Гілевіч Ніл 200
Гіль Мікола 17, 183
Гімлер 181
Гінэс 40
Гітлер 70, 181
Грамыка Сашык 66
Грахоўскі Сяргей 181, 200
Гронская 194
Груша Арсень 105, 125
Гуляка Л. П. 195
Гэмбіцкі Ібрагім 70

Д

Джугашвілі (Сталін) 18
Друзь 23
Дубавец С. 83
Дуброўская Аліна 48, 76
Дубянецкі Міхась 25, 27, 37
Дубянецкі Хведар 37

Дэголь Шарль 75

Ж

Жданоўскі Міхаіл 12, 20, 21

Жукоўская (Сідзякіна) Галіна Сьцяпанаўна 19, 123

Жыхар Ірына 77, 78, 85, 86, 88

З

Завальнюк Уладзіслаў 12

Зубатаў 26

І

Ігнашоў Мікалай 105

Іоу Алег Вільгельмавіч 110, 126, 128, 130, 137, 139, 154, 161, 178

К

Кавешнікаў Віктар 201

Калантай А. 87

Кальцоў 15, 16

Калякін С. І. 55

Каменеў 180

Канановіч Кароль 118

Каплан Максім 82

Карманаў 40

Кармілін Ул. 39,60

Карповіч Мікалай 99, 100, 101, 158, 159

Касьпяровіч З. 89

Касьцюк М. П. 129

Кебіч 21, 32, 52

Кійко Рыгор 48, 51, 59, 76, 78, 201

Кішкурна Ул. 86, 87

Козловскі С. А. 55

Клінтан Уільям 33, 53, 182, 198

Кляшторная Мая 43, 76, 77

Кляшторны Тодар 76

Кляшчук Сяргей 11

Кляшчук Анатоль 27

Козіч Соня 103

Колас Уладзімер 34

Краўчанка Пётр 26

Крывальцэвіч Мікалай Мікалаевіч 110, 126, 128, 130, 137, 139, 150, 161, 178

Крыванос Зьміцер 75

Крыварот Мікалай 2, 4

Крывіцкі Леў 28

Кузьнечык Андрэй 4

Кузьняцоў Ігар 80, 85, 88

Кулік Яўген 11

Купава Мікола 11, 25

Л

Ладуцька Сяргей 96

Ладуцька Хведар 11

Ласкателев Б. Е. 55

Ленін 7, 16, 180

Ліцын А. 84

Ліцьвін 36

Ліцьвіна Жанна 200

Лукашук Аляксандар 5, 25, 183, 184, 185

Лукашэнка 15, 41, 42, 52, 61, 76, 77, 78, 180, 181, 182, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 206

Лыч Леанід 200

Лябедзька 79, 199

Ляўковіч А. 89

М

Мазай Ніна Мікалаеўна 183 (названа – Мазанік)

Мазанік 183 (маецца на ўвазе – Мазай)

Макрушын Аляксандар 109

Маленкоў 108

Мантасавя Матруна 104

Марачкін Аляксеі 11, 31, 200

Маркавец Віктар 11

Масюта Ангеліна 48, 76

Матусевіч Тацьцяна Вікенцеўна 104, 118

Матусевіч Ян 12

Мацуура Коіціра 42

Машэраў 15, 19

Мікуліч Надзея Апанасаўна 125

Міхноў С. 86, 87

Молатаў 106

Мэйлер Норман 32

Мусаліні 72

Н

Навумчык Сяргей 5, 12, 182

Надзь Імрэ 74

Невяроўскі А. 63

Нікіфараў Вячаслаў 27

Няхайчык Мікалай 99

О

Освальд Лі Харві 32

Осіпава 184

П

Пазьняк Зянон 5, 6, 10, 18, 21, 22, 26, 27, 33, 34, 56, 58, 73, 76, 79, 81, 83, 88, 110, 126, 128, 129, 130, 144, 150, 154, 158, 161, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 197, 199, 205

Палах Ян 75

Папа Рымскі Ян-Павел II 79

Папкоў Сяргей 2, 4, 45, 48, 49, 78, 79, 81, 83, 84, 88, 187, 193, 201

Пацяршук Марыя Іванаўна 103, 105, 115

Пацяршук Марыя Рыгораўна 101, 105

Плотнікаў Уладзімер 48, 51, 201

Пурецкий Ю. П. 55

Пэн Лі 23

Пятлюра Сэмэн 67

Пятровіч Віктар 109

Пячэньнікаў Валеры 29

Р

Раеўскі Валеры 31

Раманцоў Уладзімер 48, 79, 201

Рыкаў 180

Рэйтан Т. 56

С

Сабіла Эрнэст 12

Сакалоў Яфрэм 26, 29

Саковіч Соф'я Адамаўна 123

Саньнікаў 199

Сасім М. 89

Севярынец Павел 79, 84, 86

Семяніхіна Дзіяна 67

Сіўчык В. 80, 86, 89

Скварчэўскі Васіль 101, 105

Смаль Іван 95, 96

Соусь Ганна 85

Сталін 7, 68, 106, 180, 181, 182, 197

Станкевіч Адам 15

Стукач Уладзімер 63

Т

Тарала Алесь 63

Тарнаўскі 183, 184

Тачкар А. 201

Тоўсьцік Вера 103, 104

Тоўсьцік Дар'я 99, 105

Трусаў Алег 200

Трыгубовіч В. 88

Туміловіч Георгі 47

У

Увараў Пётр 96

Ф

Філіповіч Андрэй 105

Філіповіч Міхаіл 70

Фрыдман 28

Х

Хадыка Ю. 88

Хоміч Надзея 102

Хрушчоў 73

Хрыстос 72

Ц

Цанавя 18

Цярлюк Сьцяпан 105

Цяцёркіна Тацьцяна 45, 48, 76

Ч

Чапцоў Г. В. 194

Чахольські Алесь 2, 4, 9, 47, 48, 49, 50, 57, 58, 64,
76, 78

Чачанец Сяргей 109

Ш

Шаранговіч Васіль 183, 184

Шастоўскі К. 14

Шатохін Яўген 2, 4, 49

Шатэрнік Алесь 11

Шаханавя Валянціна 101, 102, 104, 105

Шашкель Пётра 48, 76, 77

Шмак Марыля 125

Шмыгалёў Яўген 16, 17, 68, 96, 110, 120, 126, 161,
178, 180, 183

Штыхаў Г. В. 128, 129

Шумская Вера 32

Шушкевіч С. 21, 32, 33, 200

Шэін А. 89

Шэрман Карлос 200

Ю

Юхо Уладзімер 45, 47, 48, 49, 51, 59, 63, 76, 77,
78, 79, 201

Я

Яжоў 23, 95

Якубовіч П. 82

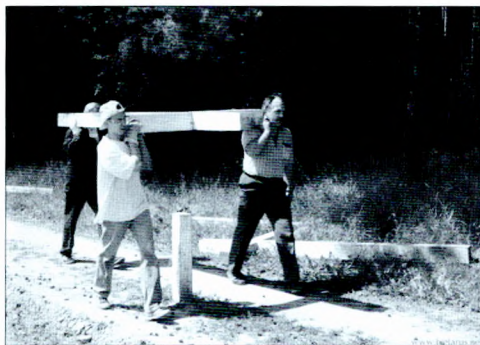
ЗЬМЕСТ

Прадмова	5
Зянон Пазыняк. Над магіламі продкаў	6
Зянон Пазыняк. Верма ў сьветлыя дні	7
Зянон Пазыняк. Народны Мэмарыял Курапаты	8
Зянон Пазыняк. „Я разумеў, што творыцца містэрыя”	10
Зянон Пазыняк. Курапаты. Дзесяць гадоў пасля	13
Зянон Пазыняк. Эпізоды змаганьня	40
Т. Рэйтан (Зянон Пазыняк). Курапаты імкнуцца зьнішчыць	52
Мар’ян Ванькевіч (Зянон Пазыняк). Ідзе змаганьне	57
У Курапатах зьнішчаюць крыжы і катуюць людзей	59
Зянон Пазыняк. Чым выкліканы варварскі наступ на Курапаты	60
Абарона Курапатаў	63
Валеры Буйвал. Зноў зьнішчаныя крыжы ў Курапатах	64
Валеры Буйвал. Не забудзем, не даруем	65
Валеры Буйвал. Гартаючы старонкі „адной гісторыі”	83

ДАДАТАК

Зянон Пазыняк. Яўген Шмыгалёў. Курапаты – дарога сьмерці	93
Зянон Пазыняк. Шумяць над магілай сосны	111
З. Пазыняк, М. Крывальцэвіч, А. Іоў. Справаздача аб археалагічных раскопках (эксгумацыі) пахаваньняў ва ўрочышчы Курапаты (Брод) Менскага раёну Бараўлянскага сельсавету	127
Малюнкi і схемы да справаздачы	164
Сяргей Навумчык. Дваццаць гадоў таму, 3-га чэрвеня 1988 года, Беларусь прачнулася іншай	180
Аляксандар Лукашук. Васіль Быкаў: Праўда пра Курапаты выйшла з падзямельля	183
Адкрыты ліст Савету Міністраў	191
Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя – БНФ Савету Міністраў 25. 09. 2001	192
Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя – БНФ Савету Міністраў 22. 10. 2001	193
О реконструкции МКАД	194
Адказ на ліст	195
Абаронім нацыянальную сьвятыню Курапаты	196
Рэжым Лукашэнкі спрабуе зьнішчыць Курапаты	197

Вельмі паважанае спадарства	200
Паведамленьне	201
Абаронім Курапаты	202
Кальцавая дарога не павінна будавацца на касьцях бязьвінных ахвяраў бальшавіцкага тэрору.	203
Курапаты – нацыянальная сьвятыня.	204
Улётка на Дзяды 2001	205
Паважаныя жыхары мікрараёнаў Зялёны Луг.	206
Фатаграфіі	207
Паказьнік прозьвішчаў	209

26-Д. Стварэеца Мэмарыял Курапаты.

КНИГІ, ЯКІЯ ВЫШЛІ Ў ВІДАНЫНІ «БЕЛАРУСКІЯ ВЕДАМАСЬЦІ»

1. Зянон Пазьняк. Новае стагоддзе. 2002 г.
2. Зянон Пазьняк. Гутаркі з Антонам Шукелойцем. 2003 г.
3. Зянон Пазьняк. Вялікае Княства. Нью-Ёрк, 2005 г.
4. Зянон Пазьняк. Вялікае Княства (2-е выданьне). Варшава, 2005 г.
5. Зянон Пазьняк. Беларуская-Расейская вайна. Belarus is eastern outpost. 2005 г.
6. Зянон Пазьняк. Прамаскоўскі рэжым альбо як адбываецца разбурэнне Беларусі. Нью-Ёрк, 2005 г.
7. Зянон Пазьняк. Прамаскоўскі рэжым альбо як адбываецца разбурэнне Беларусі (2-е выданьне). Варшава, 2005 г.
8. Сяргей Навумчык. Сем гадоў Адраджэння альбо фрагменты найноўшай беларускай гісторыі (1988 – 1995). 2006 г.
9. Галіна Пазьняк. Беларусь у сэрцы. 2007 г.
10. Зянон Пазьняк. Нацыянальныя каштоўнасці. Варшава, 2007 г. (Містыфікацыя. Выдадзена ў Беларусі, 1/16 д.а., 60 с.).
11. Зянон Пазьняк. Дарога. 2007 г.
12. Зянон Пазьняк. Развагі. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэння, кн 1, артыкулы і матэр'ялы (1990—III.1996). 2007 г.
13. Парсіваль (2-е выданьне). 2009 г.
14. Зянон Пазьняк. Нацыянальныя каштоўнасці. Варшава, 2009 г. (1/32 д.а., 192 с.).
15. Зянон Пазьняк. Цяжкі час. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэння, кн 2, артыкулы і матэр'ялы (IV.1996—2002). 2010 г.
16. Зянон Пазьняк. Цяжкі час. Працяг. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэння, кн 3, артыкулы і матэр'ялы (2003--2010). 2010 г.
17. Сяргей Навумчык – Зянон Пазьняк. Дэпутаты Незалежнасці. 2010 г.
18. Зянон Пазьняк. Дэкларацыя – першы крок да Незалежнасці. 2010 г.
19. Зянон Пазьняк. Сэсія Незалежнасці. 2011 г.
20. Зянон Пазьняк. Незалежнасць Беларусі. 20 гадоў. 2011 г.
21. Зянон Пазьняк, Валеры Буйвал. Абарона Курапатаў. Народны Мэмарыял. 2012 г.

УДК 947.6

П 12

АБАРОНА КУРАПАТАЎ.
НАРОДНЫ МЭМАРЫЯЛ

Зянон Станіслававіч Пазыняк
Валеры Яўгенавіч Буйвал

Грамадзка-асветніцкае выданьне

*Надрукавана пры фінансавай падтрымцы Беларускай
фундацыі імя Рамуальда Траўгута ў Варшаве і на сродкі
рэдакцыі “Беларускія Ведамасьці”.*

**Зянон Пазыняк, Валеры Буйвал. АБАРОНА КУРАПАТАЎ.
НАРОДНЫ МЭМАРЫЯЛ.** – Выданьне:

„Беларускія Ведамасьці”; Таварыства Беларускай
Культуры ў Летуве, – Варшава–Нью-Ёрк–Вільня, 2012 г.;
216 с.: іл., 1/16 арк. Збор аўтарскіх артыкулаў, успамінаў, матэрыялаў, фатаграфіяў
і перадрукаў пасьвечаны тэме абароны Курапатаў ад зьнішчэньня антыбеларускім
рэжымам. Разглядаецца пэрыяд адкрыцьця Курапатаў і ўзьнікненьне Народнага
Мэмарыялу Курапаты „Лес крыжоў” ў пачатку XXI стагоддзя. Апісана дзейнасьць
энтузіястаў Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ у будаўніцтве Мэмарыяла
і ў падтрыманні народнай памяці пра камуна-маскоўскі генацыд.

ISBN 9955-578-00-9

УДК 947.6 П 12

Мастацкае афармленьне, вокладка, макет,
падрухтоўка да друку: *Зянон Пазыняк*.
Кампютарны склад па макету: *Робэрт Стаховіч*.
Карэктура, кампютарны набор: *Галіна Палачаніна*.
Друк: *QLCO*.
Наклад: 1000 асобнікаў.
Адрукавана: у чэрвені 2012 г. у Варшаве.
Папера: крэйдавая, фармат 68 х 86, 1/16 арк.
Ул. выдавецкіх арк.: 13,5.
Ум. друк. арк.: 16,8.

*Выдавец выказвае падзяку
спадару Віталю Пузачу
за тэхнічную дапамогу
ў падрыхтоўцы матэрыялаў
гэтай кнігі*

„Беларускія Ведамасьці”, Варшава 02-017, вул. Ерузалімскай
алеі, 125/127; ТБК ў Летуве, Вільня 02155, вул. Брёлю, 9 – 86

ISBN 9955-578-00-9

© „Беларускія Ведамасьці”

В

Б

В

В

В

В

В

В

В

В

В

В

В

В

В